

**Azərbaycan Respublikası
Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi
Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu**

Nº 7, dekabr, 2022-ci il

İLAHİYYAT

elmi-publisistik jurnal

**Təsisçi:
Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu**

BAKİ - 2022

Baş
redaktor

i.f.d., dos.
Aqil Şirinov

Redaktor
müavini

Rəhilə
Misirxanova

Ədəbi
redaktor

Rəna
Həsrətova

Texniki
redaktor

Hilal
Ağamoğlanov

Korrektor

Elnarə
Ağaoğlu

Redaksiya heyəti

i.f.d., dos.
Mübariz Camalov

f.f.d., dos.
Mirniyaz Mürsəlov

i.f.d., dos.
Elnurə Əzizova

f.f.d., dos.
Anar Qafarov

f.f.d.
Kövsər Tağıyev

f.f.d., dos.
Əhməd Niyazov

f.f.d., dos.
İlkin Əlimuradov

f.f.d., dos.
Elvüsəl Məmmədov

f.f.d., dos.
Ələddin Məlikov

i.f.d., dos.
Namiq Abuzərov

s.f.d., dos.
Asəf Qənbərov

BU SAYIMIZDA

Rəsmi guşə

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Müzəffər Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin Zəfər Günü münasibətilə Şuşada təşkil olunan tədbirdə çıxışı.....	4
Aqil Şirinov, "İran xərab şod..."	10
Heydər Əliyev Fondunun dünya mədəni irsinə verdiyi töhfələr.....	12

Dəyərlərimiz

Ceyhun Məmmədov, Tolerantlıq ənənələrinin möhkəmləndirilməsində Prezident İlham Əliyevin rolu.....	14
---	----

İslam əxlaqi

Mübariz Camalov, İslama sosial ədalət və gəlir bölgüsü.....	16
Məmmədəli Babaşlı, İslam dinində insanın şəxsinə və ailəsinə aid vəzifələri.....	19
Elvüsal Məmmədov, Quranda realizm və cahanşümulluğun vəhdəti, yaxud əsassız bir iddiaya münasibət haqqında.....	22
Əhməd Niyazov, İbadətin mahiyyəti və namaz haqqında.....	24

Ceyhun Əliyev, Quranı-Kərimdə mənəvi prinsiplər.....	26
--	----

Ələddin Məlikov, Müasir islamşünaslıqla idrak məsələləri.....	28
---	----

İbrahim Quliyev, İslamın ictimai mahiyyəti: bərabərlik, vəhdət, sülh və mülayimlik.....	35
---	----

Elat Abdulrəhmanov, Qəlbərimiz necə rahatlıq tapır.....	43
---	----

Cəmiyyət və din

Asəf Qənbərov, Azərbaycanda dini tolerantlıq.....	45
Nərgiz Əliyeva, Həzrət Musanın qanunları.....	48

Tədris

Aişə Baxşiyeva, Uşaqların inkişaf xüsusiyyətləri – 4-7 yaş qrupu.....	50
---	----

Vətənpərvərlik

R.İsmayılpərizi, Dağları dumanda itən Vətən, Zəfər Günü mübarək!.....	53
---	----

Arzu Əliyeva, Qan torpağı qarışında Vətən olur.....	55
---	----

Elxan Yurdoğlu, "Zəfər" (şeir)	57
---	----

Araşdırma

Ayşən Aslanova, Müasir filmlərimizdə milli-mənəvi dəyərlərimizin təzahürü.....	58
--	----

Baxış bucağı

Inci Bağırlı, Bakı elm və ürfan mərkəzi, Alli ona yaraşıqdır.....	62
---	----

İslam tarixi

Aslan Həbibov, İslam tarixində Qurana yanaşmalar.....	64
---	----

Rəşad Mustafa, Tiflisli alımların İslam mədəniyyəti tarixində yeri.....	67
---	----

Faiq Əhmədzadə, Kərbəla hadisəsi və onun təsirləri.....	71
---	----

Məzun sözü

Şəfa Rəcəbova, Dinin əsas dəyərləri	73
--	----

Abidələrimiz

Aliyə Mürsəlova, Qədim Smirna haqqında nə bilirik	75
---	----

Rəhile Misirxanlı, İşğaldan azad edilən məbədlərimiz - Xudavəng monastırı.....	82
--	----

Ədəbiyyat

Elnarə Ağaoglu, "Küçük" hekayəsi (tərcümə)....	87
---	----

Rima Hacıyeva, Hüseyin Cavidin xatırlayanda.....	89
--	----

Günel Quliyeva, "Dünya", "Ədalət sorağında"...	94
---	----

Hüseyin Mahmudov, Öləməyin zamanı yox....	95
--	----

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Müzəffər Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin Zəfər Günü münasibətilə Şuşada təşkil olunan tədbirdə çıxışı

- Əziz hərbçilər.

Mən sizi və bütün Azərbaycan xalqını Zəfər Günü münasibətilə təbrik edirəm.

İlk növbədə, xahiş edirəm ki, Vətən uğrunda həlak olmuş qəhrəman şəhidlərimizin əziz xatirəsini bir dəqiqəlik sükutla yad edək.

Şəhidlərimizin xatirəsi bir dəqiqəlik sükutla yad olundu.

Prezident İlham Əliyev: Allah bütün şəhidlərimizə rəhmət eləsin.

Alınmaz qala sayılan Şuşanı iki il bundan əvvəl erməni işğalından azad edən Azərbaycan Silahlı Qüvvələri şanlı tarix yazdı. Bu şanlı tarix bizimlə əbədi olacaq. Azərbaycan xalqı, gələcək nəsillər bu şanlı Qələbə ilə haqlı olaraq fəxr edəcəklər.

Şuşa həqiqətən alınmaz qala sayılırdı. Şuşanı yüngül silahlarla təchiz edilmiş qəhrəman hərbçilərimiz azad edəndə onlar ölümə gedirdilər. Vətən uğrunda, torpaq uğrunda ölümə gedirdilər. Hər birimiz yaxşı anlayırdı ki, Şuşasız bizim tam qələbəmiz mümkün olmayacaq.

Mühəribə dövründə coxsayılı müsahibələrdə mən mühəribənin gedisi ilə bağlı bəzi məqamları açıqlayırdım. Təbii ki, hər şeyi deyə bilmirdim. Xüsusilə gələcək planlar haqqında bir çox şeyləri deyə bilmirdim. Verilən suala cavab olaraq cəmi bir dəfə demişdim ki, Şuşasız bizim qələbəmiz yarımcıq olacaq. Əminəm, Azərbaycan xalqı yaxşı anladı ki, bizim son məqsədimiz, mühəribənin son

məqsədi Şuşanı işğaldan azad etməkdir. Təkcə ona görə yox ki, Şuşa Qarabağın tacıdır. Ona görə yox ki, Şuşanın strateji yerləşməsi faktiki olaraq onun azad olunmasından sonra mühəribənin taleyini həll edirdi. O cümlədən ona görə ki, Şuşa Azərbaycan xalqının ürəyidir, canıdır, hər bir azərbaycanlı üçün müqəddəs yerdir. Hər dəfə Şuşada olarkən, - mən son iki il ərzində Şuşada on dəfədən çox olmuşam, - hər dəfə Zəfər yolu ilə Şuşaya yaxınlaşarkən mən və əminəm ki, hər bir insan bir daha hərbçilərimizin qəhrəmanlığını, fədakarlığını, peşəkarlığını görür. Çünkü "Zəfər yolu" adlandırdığımız yol cəmi iki ilə yaxındır ki çəkilib. Qəhrəman övladlarımız dağlardan, meşələrdən, dərələrdən, cığırlardan bu uzun məsafəni qət edərək, qanlı döyüslərdə düşməni məglub edərək Şuşaya yaxınlaşış. Ondan sonra sıldırıım qayalara dırmaşaraq, yüngül silahlarla küçə döyüslərində, şəhər döyüslərində, əlbəyaxa döyüslərdə düşməni məglub edib, torpağımızdan qovub, üçrəngli bayrağımızı Şuşada qaldırıb. Bu tarixi gündən cəmi iki il keçib və iki il ərzində bir çox hadisələr baş verib. İllər keçdikcə hərbçilərimizin qəhrəmanlığı hər kəs üçün daha bariz şəkildə aydın olacaq.

Şuşaya gedən yol 27 sentyabr tarixində başlamışdır. Mühəribənin ilk günündən son gününə qədər Azərbaycan Silahlı Qüvvələri yalnız irəli gedirdi, 44 gün ərzində bir gün də geri addım atma-

mışdı. Halbuki, biz dünya hərb tarixində bilirik ki, belə çətin müharibələrdə, xüsusilə bizim üçün əlverişsiz relyef şəraitində gedən müharibələrdə manevrlər də olur, geriyə addımlar da olur və gözlənilməz hadisələr də olur. Ancaq bizi Qələbəyə aparan güclü iradə idi, Vətən sevgisi idi, hərbçilərimizin peşəkarlığı idi. Sentyabrın 27-də - mühəribənin birinci gündə altı kənd azad olunanda Azərbaycan xalqı daha da inandı ki, biz istədiyimizə nail olacaq, tarixi missiyamızı yerinə yetirəcəyik.

Biz 44 gün ərzində yalnız irəli gedirdik. Şuşaya qədər bir çox şəhər və kəndlərimiz, o cümlədən Cəbrayıl, Hadrut, Füzuli, Zəngilan, Qubadlı, Suqovuşan, 300-ə yaxın kənd, Laçının və Kəlbəcərin bir hissəsi döyüş meydanında azad edilmişdir. Şuşanın azad edilməsi Ermənistən ordusunun belini qırı. Faktiki olaraq, mühəribənin ilk günlərindən Ermənistən təşviş içində idi, bəzi hallarda panikaya qapılırdı, isterikaya qapılırdı. Məhz buna görə də Ermənistən ordusunda 10 mindən çox fərari olmuşdur, onların özlərinin etirafıdır. Azərbaycan Ordusunda bir nəfər də olsun fərari olmamışdır. Bu, xalqımızın yüksək mənəvi keyfiyyətlərindən xəbər verir. Hərbçilərimiz ölümə gedirdilər, "öldü var, döndü yoxdur" şüarı ilə döyüslərə gedirdilər, bir nəfər də olsun fərari olmamışdır. Bu, xalqımızın qəhrəmanlığıdır və onu göstərir ki, elə gözəl gənc nəsil yetişdi

ki, onların bir çoxları Qarabağı, Zəngəzuru heç vaxt görməmişdilər, televiziyalarda, fotosəkillərdə, valideynlərin, böyüklerin söhbətlərində bu müqəddəs torpağa yaxınlaşırdılar. Ancaq onlar gəldilər və xalqımızın tarixi missiyasını şərəflə yerinə yetirdilər.

Qələbəyə gedən yol keşməkeşli və çətin idi. Birinci Qarabağ müharibəsindəki məglubiyət xalqımızı mənəvi cəhətdən sarsılmışdır. O məglubiyətin də səbəbləri bəllidir. O vaxt antimilli ünsürlər hakimiyəti zəbt etmişdilər, hakimiyət uğrunda mübarizə aparmışdilar, Şuşa kimi alınmaz qalanı faktiki olaraq Ermənistana, ermənilərə təslim etmişdilər hakimiyətə gəlmək üçün və belə də oldu. Şuşa və Laçın işğala məruz qalandan bir ay sonra AXC-Müsavat cütlüyü hakimiyətə gəldi. Onlar bu faciə üzərində, tökülen bu qan üzərində, milli rəzalet üzərində hakimiyətə gəldilər və hakimiyətdə qaldıqları bir il ərzində

ölkəmizi bərbad vəziyyətə qoydułar, vətəndaş mühəribəsinə start verdilər, öz əsgərlərini əsir götürdüłər. Torpaqlar əldən gedirdi, onlar isə talançılıq, soyğunçuluqla məşğul olurdular. Hakimiyəti möhkəmləndirmək üçün bütün səylərini səfərbər etmişdilər.

Yəni, Birinci Qarabağ müharibəsində məglubiyət labüb idi. Cənki antimilli hakimiyət mühəribədə qələbə qazana bilməz. İşgal dövründə Ermənistannın rəsmi təbliğatı, onların havadarlarının media resursları bir fikri bütün dünyaya, eyni zamanda, Azərbaycan xalqına bildirməyə çalışırdı ki, Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü heç vaxt mühəribə yolu ilə bərpa edə bilməz. Beynəlxalq qurumların nümayəndələrinin, bu məsələ ilə məşğul olan ölkələrin vəzifəli şəxslərinin çıxışlarına baxmaq kifayətdir. Onlar neçə dəfə demişdilər ki, bu mühəribənin, bu münaqişənin hərbi həlli yoxdur. Yəni, birincisi, bizi

inandırmağa çalışırdılar. İkincisi, bizi məsələni hərbi yolla həll etməkdən çəkindirməyə çalışırdılar. Biz də təbii ki, çalışırdıq bu məsələ sülh yolu ilə həll olunsun, ancaq həll olunsun. Amma biz göründük ki, sadəcə olaraq, danışıqlar taktikası məsələnin dondurulmasına aparır və əlbəttə ki, bununla heç vaxt razı ola bilməzdik.

Nəhayət, Azərbaycan xalqı bir yumruq kimi birləşərək tarixi missiyasını yerinə yetirdi. Mühəribəyə gedən yol bir çox istiqamətlərdən keçmişdir. İlk növbədə, biz özümüz ordumuzu lazımı silahlar və texnika ilə təchiz etməli idik. Bunun üçün də güclü iqtisadiyyat olmalıdır idi. Azərbaycan müstəqiliyi əldə edəndə bizim maliyyə, iqtisadi vəziyyətimiz çox ağır idi. Ona görə güclü iqtisadiyyatın yaradılması mühəribədə qələbənin qazanılması işində önəmli amil kimi nəzərə alınırı və biz bunu etdik. Bizim iqtisadiyyatımız gücləndi, biz öz hesabımıza yaşayıraq,

heç kimin yardımına ehtiyacımız yoxdur, heç kimdən asılı deyilik, özümüz imkan daxilində öz həyatımızı qururuq və yaxşı da qururuq.

İndi dünyada müxtəlif yerlərdə gedən iqtisadi proseslər, çətinliklər, böhranlar onu göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı dayanıqlı iqtisadiyyatdır. Belə ağır müharıbədən çıxmış ölkə azad edilmiş torpaqlarda iki il ərzində geniş-miqyaslı quruculuq işləri aparır. Bütün bu işlərin də maliyyə mənbəyi Azərbaycan büdcəsidir. Biz bu iki il ərzində heç bir ölkədən, heç bir təşkilatdan, heç bir donor-dan bir manat belə yardım almamışq. Əlbəttə, əgər kimsə yardım etmək istəsə, biz etiraz etmərik. Ancaq heç kim bizə yardım etmir və etməyəcək. Güclü iqtisadiyyat ordu quruculuğunda əsas amillərdən biridir. Biz bunu etdik, yaradıq və iqtisadi asılılığını tamamilə aradan qaldırdıq. Əgər biz kimdənsə iqtisadi cəhətdən asılı ol-sayıdıq, mühəribəni uğurla başa vura bilməzdik.

Eyni zamanda, biz Ermənistanın işgalçılıq siyasetini ifşa etməli

idik. Çünkü əfsuslar olsun Ermənistanın nəzarətində olan beynəlxalq media resursları, satılmış siyasetçilər, onların xaricdəki havadarları, erməni lobbisi - onlar belə bir rəy yaratmışdır ki, sanki Azərbaycan təcavüzkarıdır. Azərbaycan torpaqları işgal altına düşən zaman bəzi ölkələr bizə qarşı sanksiyalar tətbiq etmişdilər. Yəni, biz öz diplomatik imkanlarımızdan faktiki olaraq istifadə etmirdik. Ona görə bütün dünyaya sübut etməli idik ki, biz haqqılıq, haqq-ədalət bizim tərəfimizdədir, beynəlxalq hüquq bizim tərəfimizdədir. Ona görə beynəlxalq müstəvidə çox fəal iş aparırdıq. Aparıcı beynəlxalq təşkilatlar – BMT, ATƏT, Avropa İttifaqı, Qoşulmama Hərəkatı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa Şurası bizim mövqeyimizi dəstəkləyən, yəni, haqq-ədaləti ifadə edən qərar və qətnamələr qəbul etmişdir. Yəni, bu, çox önəmli beynəlxalq hüquqi zəmin idı.

Bununla paralel olaraq, bir çox ölkələrlə ikitərəfli formatda sıx əməkdaşlıq əlaqələri yaratmışq, həm yerləşdiyimiz bölgədə, həm də digər qitələrdə. Təkcə Avropa

İttifaqına üzv ölkələrin doqquzu, digər ölkələr Azərbaycanla strateji tərəfdaşlıq bəyannamələri imzalayıb. Bu da Avropa İttifaqına üzv ölkələrin üçdəbir hissəsidir. Yəni, bu beynəlxalq əlaqələr və Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzu bizə imkan verdi ki, daha çox dostlar qazanaq, eyni zamanda, Qarabağ həqiqətlərini, erməni işğalı ilə bağlı həqiqətləri dünya birliyinə çatdırıq və çatdırıdıq. Bütövlükdə götürəndə 44 gün ərzində mühabibə ilə bağlı beynəlxalq yanaşma müsbət idi. Düzdür, bəzi ermənipərəst ölkələr və Ermənistanla yaxın əlaqələrdə olan ölkələr bizə qarşı bəzi siyasi addımlar atmağa çalışırdılar. Amma onlar da heç bir səmərə vermədi. Çünkü biz bu illər ərzində güclü beynəlxalq dəstək qazandıq. Biz Qoşulmama Hərəkatına sədr seçildik. Bizim sədrliyimiz yekdil qərarla təsdiqləndi. Sədrliyimiz yekdil qərarla daha bir il uzadıldı. Bu da dünya birliliyinin əksər hissəsini birləşdirən beynəlxalq təsisatdır. Bu təsi-sata 120 ölkə üzvdür. Biz müsəlman ölkələri ilə sıx əlaqələr qurduq və onlara izah etməyə nail

olduq ki, Ermənistan təkcə bizə qarşı yox, bütün müsəlman aləminə qarşı təcavüzkar siyaset aparıır. Məscidləri dağıdan müsəlman ölkələri ilə dost ola bilməz. Məscidləri dağıdانا müsəlman ölkələrinin rəhbərləri qucaq aça bilməz, bilər? Onları qucaqlayıb öpə bilər? Bu, riyakarlıqdır, bu, satqınlıqdır. Bunun başqa adı yoxdur. Ona görə müsəlman aləmində biz Ermənistəni əsas dayaqlardan təcrid etdik. Düzdür, tam təcrid edə bilmədik, bunun başqa səbəbləri var - bax, dediyim riyakarlıq. Ancaq bütövlükdə Ermənistan müsəlman aləmində məscidləri dağıdan, təhqir edən ölkə kimi tanındı və bunu biz etdik.

Bizim vətənpərvərlik məsələləri ilə bağlı çox fəal siyasetimiz olmuşdur. Gənc nəсли vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə etmək Prezident kimi mənim siyasetimin əsas istiqamətlərindən biri idi və buna nail olduq. Gənclərimiz vətənpərvərdir, Vətənə bağlıdır və İkinci Qarabağ müharibəsi bunu göstərdi. Bir daha demək istəyirəm, heç vaxt Qarabağı görməyən gənclərimiz Qarabağ uğrunda ölümə getməyə hazır idilər və ölüme gedirdilər, cəmiyyətdə milli birlik, milli həmrəylik ideyaları üstünlük təşkil etdi. Eyni zamanda, Azərbaycanda yaşayan bütün xalqlar mənim apardığım siyaset nəticəsində daha sıx birləşdilər. Mən dəfələrlə deyirdim, bu gün də deyirəm, biz böyük ailəyik. Azərbaycanda yaşayan bütün xalqlar bir böyük ailənin üzvləridir. Yaxşı günlərdə, ağır günlərdə bir yerdəyik və bu birlik dünya miqyasında nadir dəyərdir. Baxın, biz başqa ölkələrin timsalında milli, dini, etnik zəmində narazılıq, toqquşma, inamsızlıq görürük. Azərbaycanda nə görürük - birlik, qardaşlıq, dostluq! Azərbaycanda yaşayan bütün xalqlar Qarabağ uğrunda ölümə gedirdilər. Bu, bizim böyük dəyərimizdir. Biz bunu, bu

dəyəri daim qoruyub saxlamalıyıq, gücləndirməliyik. İkinci Qarabağ müharibəsi ölkəmizdə milli həmrəyliyi, milli birliyi daha da gücləndirdi, ölkəmizi gücləndirdi. Biz bu ağır yükü çiynamızdən atdıq, bu damğanı boynumuzdan atdıq. Biz indi başımızı dik tutub istənilən tədbirdə, istənilən formatda sözümüzü deyirik. Biz üzümüz ağı, alnımız açıq, müzəffər xalq kimi yaşayırıq. Buna görə size və sizin kimi on minlərlə hərbçiyə borcluyuq. Azərbaycan xalqı bunu bilir və yaxşı qiymətləndirir.

Əlbəttə, müharibədə uğur qazanmaq üçün biz çox önəmli layihələri icra etməli idik və etdik. Bu gün dünyanın və bizim bölgəmizin enerji-nəqliyyat xəritələrinə baxmaq kifayətdir ki, hər kəs görsün bizim təşəbbüsümüzzlə icra edilən layihələr həm ölkəmizə, həm də bizim tərəfdaşlarımıza nə qədər böyük fayda gətirib. Bizim təşəbbüsümüzzlə nəqliyyat və enerji layihələrində iştirak edən ölkələrin sayı onlarla ölçülür. Hələ indiki mərhələdə daha geniş vüsət alacaq və bütün bu ölkələr bizim təbii dostlarımızdır, müttəfiqlərimizdir. Eyni zamanda, bu layihələr bize əlavə maliyyə imkanı yaratdı. Biz, ilk növbədə, bu maliyyə imkanlarını hərbi potensialın gücləndirilməsinə yönəldik. Mənim prezidentlik dövründə əgər dövlət bütçəsinin xərclərinə nəzər salsaq, görərik ki, birinci yerdə hərbi xərclərdir, birinci yerdə. Halbuki, ölkənin başqa ehtiyacları var. Bir milyona yaxın məcburi köçkünün də problemlərini biz həll edirdik, onları da biz yeni evlərlə təmin edirdik. Sosial problem, maaşlar, pensiyalar, bunları da biz artırmalı idik və artırırdıq. Daha çox artırmak istəyirdik və istəyirik. Ancaq, ilk növbədə, orduya, ilk növbədə, Qələbəyə aparan yola daha böyük maliyyə dəstəyi verirdik. Bu gün də belədir. Gələn il üçün Azərbaycanın dövlət bütçəsi rekord

həddə çatıb, o cümlədən hərbi xərclərə ayrılaq vəsait də rekord həddə çatıb. Sual oluna bilər nə üçün, müharibə arxada qaldı, iki il keçib. Cavab çox sadədir. Ermənistanda revanşist qüvvələr baş qaldırır. Ermənistanda müharibənin nəticələri ilə barışmaq istəməyən qüvvələr, dairələr baş qaldırır. Ermənistan 2020-ci ilin 10 noyabr Bəyanatına tam əməl etmir, öz silahlı qüvvələrini Qarabağdan tam çıxarmayıb, Zəngəzur dəhlizini bizə təqdim etməyib, bizə qarşı vaxtaşırı hərbi təxribatlar törədir. Əlbəttə ki, biz hazırlıqlı olmalıyıq və biz hazırlıq.

Mən deyə bilərəm ki, son iki il ərzində Silahlı Qüvvələrimiz daha da güclənib. Həm struktur islahatları, həm yeni birləşmələrin yaradılması, eyni zamanda, mövcud olan birləşmələrin sayının artırılması, silah-sursatla təchizat, yeni texnika ilə təchizat ən yüksək səviyyədədir. İndiki Azərbaycan Ordusu iki il bundan əvvəlki Azərbaycan Ordusundan daha güclüdür və bunu hər kəs bilməlidir, Ermənistən və hər kəs!

Ona görə Qələbəyə aparan yol müxtəlif istiqamətlərdən keçmişdir. Əlbəttə ki, güclü Silahlı Qüvvələrin yaradılması əsas vəzifə idi və biz bunu yaratdıq. Bunu paralel olaraq, ölkədə uzun illər ərzində daxili sabitlik, əminəmanlıq, təhlükəsizlik, əlbəttə ki, bizi gücləndirirdi. Çünkü yenə də deyirəm, mən heç vaxt müqayisə aparmaq istəmirəm, - amma indiki dünyada heç nəyi gizlətmək mümkün deyil, hər şey göz qabağındadır, - bir çox ölkələr daxili problemlərin içində çabalayır, bir çox ölkələrdə daxili böhran hökm sürür, qarşılıqlı inamsızlıq, ictimai asayışın pozulması, xalq-iqtidar arasındaki uçurum. Bizdə nə görürük - daxili sabitlik, milli birlik, milli həmrəylik, xalq-iqtidar birliyi. Bax, bu, bizim siyasetimizin böyük nəticəsidir. Bizim bütün ad-

dımlarımız və mənim Prezident kimi 2003-cü ildən bu günə qədər bütün addımlarım Azərbaycanın gücləndirilməsinə yönəldilmişdir. Vətən müharibəsinə qədər bütün addımlarım bir amala xidmət edirdi ki, biz torpaqlarımızı azad edək, düşməni torpağımızdan qovaq və biz buna nail olduq. Mən işğal dövründə deyirdim, bir neçə dəfə deyirdim, hər birimiz azadlıq günüünü, bu müqəddəs günü öz işimizlə yaxınlaşdırılmalıdır, yaxınlaşdırırırdıq və yaxınlaşdırıldıq. Düşmənə elə sarsıcı zərbə endirdik ki, bu günə qədər özünə gələ bilmir. İndi Ermənistanda gedən proseslərə baxın, indi onlar öz hirsini, öz zəhərini artıq öz aralarında bölüşürler. Görün, bu iki il ərzində orada hansı proseslər gedir.

İkinci Qarabağ müharibəsinin dərsləri Ermənistən tərəfindən unudulmamalıdır və onlar bilməlidirlər ki, odla oynamamaq onlara baha başa gələcək. Əgər orada kim-sə – istər iqtidar, istər müxalifət, istərsə də xaricdən göndərilmiş, öyrədilmiş hansısa ünsür yenidən bizə qarşı hansısa bəd fikirdə olmaq niyyətindədir, o, bizim yumruğumuzu bir daha görəcək və son iki ilin tarixi bunu göstərdi. Hətta bu il “Fərrux” əməliyyatı, “Qisas” əməliyyatı, 13-14 sentyabr Ermənistən-Azərbaycan sərhədindəki hadisələr - bütün bunlar Ermənistən üçün dərs olmalıdır. Biz bu dərsi öyrədirik və ümid edirik ki, nəhayət, onlar bunu anlayacaqlar, boyunlarını büküb öz daxili işləri ilə məşğul olacaqlar, bizim torpağımıza göz dikməyəcəklər, Qarabağa göz dikməyəcəklər. Qarabağ bizim torpağımızdır. Rus sülhməramlılar orada müvəqqəti yerləşiblər, 2020-ci ilin 10 noyabr Bəyanatında onların müddəti göstərilir və əgər kiməsə bel bağlayırlarsa, yenə də faciə ilə üzləşəcəklər.

Biz, sadəcə olaraq, bütün beynəlxalq razılaşmalara həmişə hörmətliyimizdir.

mətlə yanaşırıq. Biz ədalətli insanlarıq və ədalətli ölkəyik. Əgər biz hansısa öhdəliyi öz üzərimizə götürmüsəksə, onu yerinə yetiririk. Biz 2020-ci ilin 10 Noyabr Bəyanatında üzərimizə götürdüyüümüz bütün öhdəlikləri yerinə yetiririk, iki ildir ki, yerinə yetiririk, amma Ermənistən yerinə yetirir? Yox! İkinci Qarabağ müharibəsin-dən dərhal sonra, sadəcə olaraq, o qədər qorxu içində idi ki, təbii, o müddəələri yerinə yetirmişdir və bir güllə atılmadan Ağdam, Kəlbəcər və Laçın rayonlarının işğal altında olan əraziləri bizə qaytarıldı. Əgər qaytarmasaydı, yenə də başlarını əzəcəkdik. Amma ondan

sonra? Ondan sonra yenə vaxt uzatmağa başladı. Mən bir daha demək istəyirəm, o öhdəlik hələ tam yerinə yetirilməyib. Erməni silahlı qüvvələri Qarabağda nə gəzir? Bizim səbrimiz tükənməz deyil və bir daha xəbərdarlıq etmək istəyirəm, əgər bu öhdəlik yerinə yetirilməsə, Azərbaycan lazımi addımlar atacaq.

Zəngəzur dəhlizi Ermənistənən öhdəliyidir, öz üzərinə öhdəlik götürüb. Biz iki il ərzində Laçın yolu ilə Ermənistənən Qarabağa və əks istiqamətə gedən maşınlara toxunmuruq. Biz öhdəlik götürmüsük, yerinə yetiririk, sərbəst hərəkət. Ermənistən da öhdəlik

götürüb ki, Azərbaycanın qərb rayonları ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında yol bağlantısı olsun. İki il keçib üstündən, nə texniki-iqtisadi əsaslandırma var, nə hansısa hərəkət var, nə dəmir yolu, nə də avtomobil yolu. Biz nə vaxta qədər gözləməliyik?

13-14 sentyabr hadisələri eləbelə baş vermədi. Təbii ki, Ermənistan bizə qarşı növbəti hərbi təxribat törətmışdır. Amma cavabımız da çox təsirli oldu. Cavabımız bir qədər az da ola bilərdi, əgər onlar öz üzərilərinə götürdükləri öhdəliklərə əməl etsəyidilər. Cavabımız daha sərt ola bilərdi, əgər biz yeni müharibə istəsəyik. Biz bunu istəmirik, qan tökülməsinə istəmirik. Sadəcə olaraq, haqqımızı istəyirik.

13-14 sentyabr əməliyyatından sonra Azərbaycan-Ermənistan sərhədi istiqamətində əsas strateji yüksəkliklərdə Azərbaycan Silahlı Qüvvələri yerləşib. Ermənistan gözəl anlamalıdır bu, nə deməkdir. Bu gün həmin strateji yüksəkliklərdən Karakilsə, Qafan, Gorus, İstisu şəhərlərini biz gözlərimizlə görürük. Biz Bala Göyçə gölünün sahilindəyik. Böyük Göyçə gölü də gözümüzün önündədir. Bütün bunnar reallıqlardır. Bu reallıqları biz yaratmışq, Vətən müharibəsindən sonra. Nə üçün? İlk növbədə, Ermənistanın hərbi təxribatlarına cavab olaraq, digər tərəfdən, özümüzü gələcək hərbi təxribatlardan şıortalamaq üçün. Çünkü dediyim yüksəkliklərdən Ermənistanın əksər postları görünür və əgər orada qüvvələrin konsentrasiyası baş verərsə, biz bunu görüb dərhal tədbir görəcəyik. Eyni zamanda, ona görə ki, Ermənistan öz beynəlxalq öhdəliklərini yerinə yetirmir. Ermənistan İkinci Qarabağ müharibəsində məğlub olub, ordusu darmadığın edilib. Məğlub edilmiş ölkə özünü belə apara bilməz. Ona görə bizim bütün addımlarımız əsaslıdır. Düz-

dür, Ermənistanın bəzi xarici həvadaları bizi nədəsə günahlandırmış isteyirlər. Onların cavabını da mən vermişəm. Yenə də nəsə banlasalar, yenə də cavablarını verərəm. Bu, məni dayandırmaz. Amma fakt odur ki, biz öz haqqımızı tələb edirik və Azərbaycanın haqlı olması böyük beynəlxalq aktorlar tərəfindən sual altına qoyulmur.

Bir sözlə, müharibədən keçən iki il ərzində biz öz siyasetimizi davam etdirmişik. Biz iki il ərzində böyük quruculuq işləri görmüşük, Qarabağı və Şərqi Zəngəzuru faktiki olaraq yenidən qururuq və quracaqıq. Eyni zamanda, Ordumuzu gücləndiririk və gücləndirəcəyik. Ermənistan bilməlidir ki, bizi indiki çərçivələrdə saxlayan Ermənistanın hansısa həvadalarının bəyanatı deyil, bizim öz siyasetimizdir. Biz heç kimdən qorxmuruq, heç kimdən çəkinmirik. Əgər biz kimdənsə qorxsayıq, heç vaxt ikinci Qarabağ müharibəsinə start verməzdik. Biz hər birimiz ölümə gedirdik, öldü var, döndü yoxdur, ya azadlıq, ya ölüm! İndi də ölümə getməyə hazırlıq öz haqlarımızı tələb edərək. Çünkü hələ də, - müharibə iki il bundan əvvəl başa çatsa da, - narahatedici məqamlar var və erməni xalqına müraciət edib sözümüz demək istəyirəm. Onlar bu otuz ilin işgalinin acılarını indi görürərlər. İşgal nədir, itki nədir, indi görürərlər. Biz, sadəcə olaraq, onlara cavab vermişik, biz öz torpağımızda vuruşmuşuq, işgalçını torpaqlarımızdan qovmuşuq. Onlar bunu anlamalıdırular ki, xaricdə oturan və bu bölgəyə bir oyun meydancası kimi baxmaq istəyən dairələrin qurbanına ikinci dəfə çevrilməsinlər. Biz burada əsas söz sahibiyik, biz burada əsas güc sahibiyik. Bizim Ordumuz qəhrəmanlıq, peşəkarlıq, fədakarlıq göstərib. Lazım olarsa, bir daha göstərərik, istədiyimizə nail ola-

rıq, bunu hər kəs bilir və bizim sərhədimizdə Ermənistana dəstək olaraq hərbi təlim keçirənlər də bilsinlər. Bizi heç kim qorxuda bilməz. Ermənistan yaxşı qonşuluq siyaseti aparmaq istəyirsə, birincisi, 2020-ci ilin 10 noyabr Bəyanatının bütün müddəalarını yerinə yetirməlidir. Azərbaycanla sühl üzrə aparılan danışqlarda səmimi olmalıdır. Süni şəkildə vaxt uzatmamalıdır, hansısa möcüzəni gözləməməlidir ki, kimsə gəlib bunların yerinə vuruşacaq. Heç kim gəlib onların yerinə vuruşmayıacaq, gəlib vuruşsa da, qarşısında yenə də Azərbaycan Ordusunu görəcək.

Biz sühl istəyirik, biz müharibə istəmirik. Sühl, amma ədalətlı sühl. İrəli sürdüyümüz şərtlər ədalətlidir, beynəlxalq hüquqa əsaslanır və sühl müqaviləsi bu şərtlər əsasında imzalanmalıdır. Əgər Ermənistan xoş niyyət göstərsə, bu, imzalanacaq, göstərməsə, imzalanmayacaq. Ondan sonra nə olacaq, onu həyat göstərərək.

Dediym bütün bu sözlərin bir mənbəyi var - həm bizim güclü iradəmiz, həm də Vətən müharibəsindəki Qələbəmiz! Bu Qələbə imkan verir ki, biz bu sözləri hamının üzünə, bizə xor baxanların gözünə deyək. Bu Qələbə, bu Zəfər bizə bu imkanı verdi, bütün xalqımıza inam verdi, ruh verdi. Biz təkcə ərazi bütövlüyüümüzü yox, milli qürurumuzu bərpa etdik. Buna görə, əziz hərbçilər, sizə borcluyuq, sizin kimi on minlərlə əsgər, zabitə borcluyuq və Azərbaycan xalqı bunu yaxşı bilir. Mən də Ali Baş Komandan kimi sizinlə fəxr edirəm.

Hərbçilər: Yaşasın Ali Baş Komandan!

Prezident İlham Əliyev: Yaşasın Qarabağ! Yaşasın Azərbaycan!

AZƏRTAC

Aqil Shirinov,
i.f.d., dos.,
Al-Nin rektoru

Məqaləyə qoyduğum başlığı illər önce öz qızını Türkiyədəki universitetlərdən birinə oxumaq üçün gətirən soydaşımız olan urmiyalı bir professor səsləndirmişdi. Adını xatırlamıram, təsadüfən görüşmüştük. İranda vəziyyətin necə olduğunu soruşduqda, mənimlə öz Ana dilimizdə danışan professor birdən-birə farsca “İran xarabaya çevrildi (İran xərab şod)”, – söylədi. Bu ifadəni diliñə gətirərkən üzündəki məyusluğunu oxumuşdum. Hər dəfə manqurtlaşdırılmış vətən xainləri “kərimə dövləti”ndən damşıdqda, rejimdən usanmış iranlıların küçələrə axışib, teokratik rejimə üsyənlarını izhar etdikdə professorun bu ifadələrini xatırlayıram. Bu gün İran, təəssüf ki, böyük bir həbsxananı xatırladır və bu zindanın sahibləri və onların sözlərini “ilahi kəlam” kimi qəbul edən qaragürühçular həbsxanalarının fəzilətindən dəm vururlar, onlara bənzəmədiyimiz üçün bizə hədə-qorxu gəlirlər. Yenə təəssüf ki, az da olsa, ölkəmizdə onların təbligat maşınının qurbanlarına çevrilmiş insanlara rast gəlirik...

İranda 1979-cu ildə Şah rejimi devrildikdən sonra keçirilən referendumda insanların qarşısına, sadəcə, iki seçim qoyulmuşdu: monarxiyanımı, yoxsa “Islam respublikasını”mı isteyirsiniz? Cox sayda

“İran xərab şod...”

Məqaləyə qoyduğum başlığı illər önce öz qızını Türkiyədəki universitetlərdən birinə oxumaq üçün gətirən soydaşımız olan urmiyalı bir professor səsləndirmişdi. Adını xatırlamıram, təsadüfən görüşmüştük. İranda vəziyyətin necə olduğunu soruşduqda, mənimlə öz Ana dilimizdə danışan professor birdən-birə farsca “İran xarabaya çevrildi (İran xərab şod)”, – söylədi.

ziyalı və böyük din xadimləri buna etiraz etdilər. Etiraz edənlərin başında Ruhullah Xomeynini edamdan xilas edən və o dövrdə İranın ən böyük din alimi (mərcəyi-teqlid) hesab olunan təbrizli – Azərbaycan türkü ayətullahil-üzma Seyid Məhəmmədkəzim Şəriətmədəri (1906-1986) gəlirdi. Şəriətmədəri vurğulayırdı ki, İran xalqının qarşısına iki seçim qoymaq doğru deyil, çünki onlar şah istibdadından onsuza da təngə gəliblər və əlbəttə ki, başqa seçimləri olmadığı üçün teokratik rejimi dəstəkləyəcəklər. İnsanlara üçüncü bir yolu, cəmiyyətin bütün təbəqələrinin hüququnun qorunduğu demokratik bir rejimi də təklif etmək lazımdır. O, həmçinin “mütəqəviliyyət-fəqih” prinsipinə də qarşı çıxıraq deyirdi ki, əgər dövləti din xadimi idarə edərsə, həm özünü, həm də dini hörmətdən salar. Əlbəttə ki, onun təklifləri qəbul olunmadı, əksinə, ev həbsinə atıldı, vaxtilə ölümən xilas etdikləri qondarma bir “alimlər birliyi” yaradaraq, heç bir əsası olmadan və şəhərin tarixi ənənəsinə zidd olaraq Şəriətmədarının müctəhidliyinin əlindən alındığını elan etdilər. Bu böyük din alimi Təbrizdə ev həbsində vəfat etdi. Zaman isə mərhum Şəriətmədarını haqlı çıxardı. Bu gün İran xalqı rejimə olan nifrətini dinə və din xadimlərinə çevirib. Sosial şəbəkələrdə hər gün İranın müxtəlif

şəhərlərində din xadimlərinin sözlü və fiziki təhqirlərə məruz qaldığını izləyirik. İran cəmiyyəti, artıq get-gedə dindən çox sürətli şəkildə uzaqlaşır. Bax, budur “İslam rejimi”nin dinimizə “xidməti”. Qumdağı elmi-dini hövzənin müəllimlərindən olan Höccətülislam Məhəmməd Zəkai 2022-ci ilin mart ayında İrandakı mövcud vəziyyətlə bağlı öz fikirlərini cəmiyyətlə bölüşdü. Onun fikirləri İrandakı real durumu çox dəqiqiliklə və bütün çı�paqlığı ilə üzə çıxarırlar. Zəkayı belə deyir: “Son zamanlar virtual məkanda ruhanilərin ölümünün sevinclə qarşılandığı müşahidə olunur. İnsan ölümü ilə bağlı bu sevincin səbəbi nədir? Dünyanın harasında bir ölkənin əhalisi tanımadığı şəxsin ölümünə bu qədər həyəcanlanır?! Bir insanın ölümü sevincə səbəb ola bilərmi? Diqqətlə baxsaq görərik ki, xalqın sevinci insan ölümü ilə bağlı deyildir. Onların şadýanalıqları bir fikrin, radikal bir düşüncənin ölümünə olan sevincdə özünü buruzə verir. Bu isə həmin inancın gələcəyi üçün çox təhlükəlidir. Çox da uzaq olmayan gələcəkdə, əvvəlki nəsillərin həyatlarını tərk edəcəyi bir vaxtda gənc nəsillər arasında dinə inanmaq əvvəlki kimi populyar olmayıcaq. Bu gün insanların bir din xadiminin ölümünə

sevinmələri xalqın hakim siyasi ideologiyaya qarşı olan dərin və ürəkdən etirazının ilk əlamətidir. Xalqın böyük hissəsi öz yoxsullığının və səfələtinin səbəbini bu ideologiyada (siyasi islamda) görür və hər hansı bir din xadiminin ölümünü sevinclə qeyd edir. Görünən odur ki, din adı ilə aparılan siyasət və hakimiyyət ölkəmizdə dinə və məzhəbə xeyli ziyan vurub. İnsanlar arasında dini inanclardan uzaqlaşmadan hər birimiz artıq xəbərdarıq. Televiziymizda ancaq dini ictimaiyyət göstərilir, lakin əslində, hamımız bilirik ki, insanların bir çoxunun arasında din deyilən bir amil yoxdur. 43 ildə insanların nəinki etiqadını artırıbilmədik, heç olmasa, mövcud olanı belə saxlaya bilmədik. Milyardlarla büdcə ayıraq onlarca dini qurum və elmi-dini hövzələr inşa etdik, amma praktikada onların nəticəsi mənfi olmasa da, müsbət olmadı. Çarə düşünməli, əsl İslamlı heç bir əlaqəsi olmayan siyasi İslamdan əl çəkməli, xalqın düzgün islami tərbiyəsinin təşkili istiqamətdə addımlar atmalıq. Bizim təbliğ etdiyimiz əsla İslam dini deyil...” (<https://negaam.news/617682-2/>).

İran rejimi öz xalqının gözündə, artıq legitimliyini itirib. İtirməklə qalmayıb, nə qədər ironik olsa da təəssüf ki, “Islam” respublikası islami dəyərləri xalqın gözündən salmağa da müvəffəq olub. Həmçinin rejimin xarici siyasəti onu bütövlükdə İslam dünyasında da hörmətdən salıb. İranın 44 günlüğü Vətən müharibəsindəki mövqeyi bunun bariz nümunəsidir. Özünü “Islam Respublikası” adlandıran bir dövlət müsəlman qardaşına dəstək olmaq bir yana, Ermənistanın mövqeyini açıq-aşkar müdafiə etdi və bu gün də etməkdədir. Xocalı soyqırımında yüzlərlə müsəlmani qətlə yetirən, islami dəyərləri təh-

qir etmək üçün məscidləri donuz tövləsinə çevirən bir ölkənin başçısını “Hacıağa, befərmayid”, – deyə salamlayanlar bilməlidirlər ki, Azərbaycan xalqının nifrətini qazandılar. Vətən Müharibəsi İrandan ötrü Azərbaycan xalqının rəğbətini qazanmaq üçün tarixi bir fürsət idi, ancaq İran bu fürsəti dəyərləndirmədi. Halbuki başda Ərdəbilin imamcüməsi olmaqla, İranın təbliğat maşınının sadiq müridləri illərlə bizə üz tutaraq, “Siz torpaqlarınızı azad edin, biz də sizə dəstək verərik”, – deyirdilər. Əslində, onlar bunu deməklə “Siz torpaqlarınızı əsla azad edə bilməzsiniz”, – demək istəyirdilər. Azərbaycan xalqı Ali Baş Komanmanın başçılığı ilə Ermənistana və onun havadarlarına yaxşı dərs verdi, torpaqlarımızı düşmən tapdağından xilas etdi. Müharibə dövründə “Sizə dəstək verərik”, – deyənlər ermənilərə himayədarlıq etməklə riyakarlıqlarını nümayiş etdirdilər.

İran Azərbaycanla qonşu dövlətdir. Bu ölkə ilə bizim tarixi bağları var, ən azından, Pəhləvilərə qədər min il “Iran” adlanan ərazini bizim əcdadlarımız, türk sülalələri idarə ediblər. Bu gün İranda 30 milyondan çox soydaşımız yaşayır. Azərbaycan Dövləti bütün bunları nəzərə alaraq, heç vaxt İrana qarşı düşməncilik mövqeyindən çıxış etməyib. Ölkə başçımız Qarabağın Arazboyu ərazilərinə gedəndə Azərbaycan-İran sərhədini “dostluq sərhədi” adlandırmışdı. Bu, əslində, müharibədə ermənilərə dayaq duran İrana sözügedən tarixi bağların xatırladılması və Azərbaycan Dövlətinin xoş məramının bir ifadəsi idi. Bu dostluq məramının müqabilində İran rejimindən düşmən münasibəti gördük. İranın televiziya kanalları ölkəmiz və ərazi bütövlüyüümüz əleyhinə təb-

liğata başladı. 28 illik işgal dövründə Qarabağla sərhəddə təlim keçirməyən İran rejiminin, nədənsə, ağlına birdən-birə təlim keçirmək düşdü. Birinci təlimin adı da, fikrimcə, xüsusi seçilmişdi: “Fatihani-Xeybər”, yəni “Xeybər fatehləri”. Xeybər Həzərət Peyğəmbər (s) dövründə Ərəbistanda yəhudilərinin yaşadıqları bir yer idi. Bu qəbilələr bütçərəst ərəblərlə birləşərək, müsəlmanlara qarşı vuruşmuş, nəticədə Həzərət Əlinin (ə) komandanlığı altında Xeybər qalası fəth olunmuşdu. İslami adları və hadisələri istismar etməkdə pərgar olan İran bu dəfə də guya Qarabağda İsrail bazalarının olduğunu dair yalanlarını ifadə etmək üçün təlimlərinə sözügedən adı qoymuşdu. Son təlimlərində isə Araz çayı üzərində körpü qurulması əməliyyatını keçirərək, guya Azərbaycana mesaj verdilər. Əslində, Azərbaycan xalqı sizin mesajınızı yaxşı anladı. Xalq olaraq aldığımız mesaj odur ki, illərdir İranda səsləndirilən “Biz Azərbaycanın dostuyuq” nəqarəti böyük bir yalandan ibarət imiş. İranın, artıq təbliğat maşınının içəri ifşa olundu, “Biz İslamin, şəliyin dayağıyıq” iddiasının puçluğu ortaya çıxdı. İnanlı insanları aldatma təşəbbüsləri də iflasa uğradı. İndi Azərbaycan müsəlmanları yaxşı dərk edirlər ki, bizə dost olduğunu iddia edən bir dövlətin rəsmiləri müsəlman məscidlərini donuz tövləsinə çevirənləri qucaqlayıb öpürərsə, “befərmayid, hacıağa” deyirlərsə, bunun tək bir adı var: riyakarlıq. Bu riyakarlılığı 50 milyonluq dünya azərbaycanlıları onlara bağışlama-yacaq.

Tarix əksini desə də, biz yenə İranın öz səhvlerindən nəticə çıxarağınə ümid etmək istəyirik. Necə deyərlər, ümid sonda ölü...

Heydər Əliyev Fonduunun dünya mədəni irsinə verdiyi töhfələr

Mehriban Əliyeva və onun rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondu dünya mədəni irsinin qorunmasına və bərpasına mühüm töhfələr verib. Fondu həyata keçirdiyi layihələr arasında xristian abidələrinin təmir-bərpası üstünlük təşkil edir. Görülən işlərə, təmir və bərpa edilən abidələrin xronologiyasına nəzər salsaq, bunu aydın görərik.

Məsələn, Romada Heydər Əliyev Fondu ilə Müqəddəs Taxt-tac arasında 2012-ci il iyunun 22-də imzalanmış “Roma katakombalarının bərpasına dair ikitərəfli Saziş” çərçivəsində Müqəddəs Marçellinio və Pietro katakombarları bərpa edilib. Heydər Əliyev Fonduun Prezidenti Mehriban Əliyeva 2014-cü il iyunun 2-də bərpa edilmiş Roma katakombarları ilə tanış olub. Roma şəhərinin ətrafında yerləşən 60-a yaxın katakomba arasında məhz bu katakombalar xristian aləmi üçün ən mühüm abidələrdən hesab edilir. Bu layihənin icrası xristian aləminin müqəddəs abidələrinə müsəlman dünyasının töhfəsi kimi qiymətləndirilir. Belə ki, müsəlman ölkəsində fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev Fonduun xristian aləminin incəsənəti və mənəvi dəyərlərinə verdiyi bu töhfə Roma tarixində ilk hadisədir, bu da ölkəmizin dillər və mədəniyyətlər arasında oynadığı tarixi roldan qaynaqlanır.

Vatikanda yerləşən Müqəddəs Pyotr Kilsəsinin bazilikasındakı “Roma Papası I Leon ilə Hun imperatoru Atillanın görüşü” barelyefi Heydər Əliyev Fondu tərəfindən bərpa edilib. Layihə 2019-cu ilin fevral ayında Fondu ilə Müqəd-

dəs Pyotr Kilsəsi arasında imzalılmış müqaviləyə əsasən həyata keçirilib.

Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü, Heydər Əliyev Fonduun maliyyə yardımını ilə Strasburq Kafedral Kilsəsinin XIV əsrə aid olan beş pəncərə şəbəkəsi bərpa edilib. 1320-1340-cı illərdə salınmış bu şüşələrin üzərində Müqəddəs Məryəmin və İsa peyğəmbərin həyatı əks olunub.

Heydər Əliyev Fondu Luvr Muzeyində aparılan bərpa işlərinə maddi dəstək verib, həmçinin Strasburqun “Notre Dame” Kilsəsinin təmir-bərpasına da maliyyə vəsaiti ayırib.

Fond tərəfindən Fransanın Versal sarayında və parkında iki abidənin bərpası işləri həyata keçirilib.

Heydər Əliyev Fondu İkinci Dünya müharibəsi illərində dağılımış və yandırılmış Berlin qəsrinin bərpası üçün ianə kampaniyasına maliyyə yardımı edib.

Təbii ki, bu, Heydər Əliyev Fonduun xarici ölkələrdə həyata keçirdiyi layihələrin tam siyahısı deyil.

Birinci vitse-prezident xarici ölkələrlə yanaşı, Azərbaycanda da analoji təşəbbüs'lərlə çıxış edir. Ölkəmizdə müxtəlif dinlərə, mədəniyyətlərə məxsus abidələr Mehriban Əliyevanın daim diqqət mərkəzindədir. Azərbaycanda da İslam dini ilə yanaşı, başqa dillərə məxsus inanc məbədləri Heydər Əliyev Fondu tərəfindən yenidən qurulur.

Fond tərəfindən “Dini tolerantlığın ünvani – Azərbaycan” layihəsi çərçivəsində Bakıdakı Mü-

qəddəs Məryəm və pravoslav kilsələrində yenidənqurma işləri aparılıb.

Bundan başqa, ölkəmizdəki digər kilsələr, məscidlər, ziyarətgahlar bərpa olunur, inancı insanların rahat ibadət etməsi, ziyanəti üçün hər cür şərait yaradılır. Azərbaycanın bütün dünyada tolerant, multikultural ölkə kimi tanınmasında Mehriban Əliyevanın, onun rəhbəri olduğu Heydər Əliyev Fonduun xüsusi rolü var.

Müzəffər Azərbaycan Ordusu Ali Baş Komandanın rəhbərliyi altında Azərbaycan ərazilərini işğaldan azad edəndən sonra isə Heydər Əliyev Fonduun fəaliyyət istiqamətində yeni səhifə açılıb. Heydər Əliyev Fondu işğaldan azad olunmuş ərazilərdə tarixi və dini abidələrin bərpası ilə bağlı layihələr həyata keçirir. Ağdam Cümə Məscidi, Şuşada Yuxarı Gövhər Ağa, Aşağı Gövhər Ağa və Saatlı məscidləri Heydər Əliyev Fondu tərəfindən təmir-bərpa olunur, Zəngilan məscidinin inşasına başlanılıb. Şuşada Azərbaycanın görkəmli nəsillərindən olan Mehmandarovlara məxsus tarixi malikanənin bərpa işləri artıq başa çatıb. Bununla yanaşı, Şuşadakı Qazançı kilsəsində də Azərbaycan dövləti tərəfindən təmir-bərpa işləri görülür.

Otuz il ərzində Azərbaycan ərazilərini işğal altında saxlayan Ermənistanın mədəni irsimizə qarşı həyata keçirdiyi təcavüzkar siyaseti digər beynəlxalq təşkilatlar kimi, UNESCO tərəfindən də heç vaxt pişlənilməyib. Bu illər ərzində Azərbaycan dövləti tərəfindən edilən çağırışlara heç bir

HEYDƏR ƏLİYEV FONDU

qarşılıq verilməyib, Ermənistanın işgal müddətində mədəni sərvətlərimizin dağıdılması və mənim-sənilməsi kimi cinayətləri barədə UNESCO-ya mütəmadi olaraq məlumat verilməsinə baxmaya-

raq, təəssüflər olsun ki, son 30 ildə Azərbaycanın mədəni irsinə dəyən ziyanın qiymətləndirilməsi məqsədilə UNESCO işgal olunmuş ərazilərə missiya göndərməyib.

Azərbaycan Ermənistanın təcavüzü nəticəsində tarixi-mədəni irsinin məhv edilməsi və təhqir olunması məsələsini UNESCO qarşısında dəfələrlə qaldırsa da, ancaq laqeyd münasibət görüb. Təkcə bir faktı vurğulamaq kifayətdir ki, Ermənistanın işgal etdiyi ərazilərdə Azərbaycanın dini, tarixi və mədəni irsinə qarşı hansı miqyasda vandalizm, vəhşilik töötəldiyi barədə aydın təsəvvür yaransın. Ermənistan işgal etdiyi ərazilərdə 67 məsciddən 65-ni yer üzündən silib, iki məscidi isə yarasız hala salaraq, tövləyə çevirib, orada donuz, inək saxlayıb. UNESCO isə bu illər ərzində belə faktlara göz yumub, İslam irsinin, Azərbaycan mədəniyyətinin yer üzündən silinməsinə səsini belə çıxarmayıb. Hələ 2005-ci ildə qurumun Baş direktoru Koiçiro Maatsura dövründə UNESCO ən azından Azərbaycanın çağırışlarına reaksiya vermiş, təşkilatın hesabatında missiyanın göndərilməsinin qarşısını alan səbəb kimi Ermənistən silahlı qüvvələrinin Azərbaycan ərazilərinin işgali nəticəsində əraziyə girişin mümkün olmamasını qeyd etmişdi.

*Internet materialları əsasında
hazırladı: “İlahiyyat”*

**Ceyhun Məmmədov,
i.f.d.,
Milli Məclisin deputatı**

Tarix boyu Azərbaycanda bir çox xalqlar, etnik qruplar məskunlaşış, onlar arasında möhkəm dözümlülük əlaqələri olub, öz milli xüsusiyyətlərini, dinlərini və adət-ənənələrini qoruyub saxlayıb, milli, irqi və dini zəmində ayrı-seçkilik baş verməyib. Azərbaycan tarixin bütün dövrlərində dini dözümsüzlükdən əziyyət çəkən insanlar üçün sığınacaq rolu oynayıb. Bura təkcə fərqli dinlərin nümayəndələri deyil, həm də müxtəlif səbəblərdən təzyiqlərə məruz qalan ayrı-ayrı dini cərəyanların nümayəndələri də pənah gətiriblər. Onlar burada özlərini nəinki yad hiss etməyib, hətta yerli əhali ilə qaynayıb qarışaraq qohumluq əlaqələri qurub və Azərbaycan xalqı ilə həmrəy olublar. Müasir dövrdə ölkəmizdə bütün dinlərin tarixi, mədəni abidələri və zəngin mənəvi irsi dövlət tərəfindən qorunur. Bu gün Azərbaycanda fəaliyyət göstərən dini icmalar sərbəst, heç bir maneə olmadan fəaliyyət göstərir, dövlət qayğısı ilə əhatə olunur.

Əsası ümumilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş bu siyaseti müasir dövrdə Prezident İlham Əliyev böyük uzaqqörənlik və uğurla davam etdirir. Bu gün ölkədə yaşayan müxtəlif dinlərin nümayəndələrinə diqqət və qay-

Tolerantlıq ənənələrinin möhkəmləndirilməsində Prezident İlham Əliyevin rolü

ğının göstərilməsi Azərbaycan hökumətinin din siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birini təşkil edir. Məhz bu siyaset sayəsində dövlət dini icmalara xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşır, hər il dövlət bütçəsindən dini icmalara yardımçılar ayrılır, dini bayram və mərasimlər dövlət səviyyəsində qeyd edilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Prezident İlham Əliyev ölkəmizdə dövlət-din münasibətlərinin yüksək səviyyədə tənzimlənməsinə, tolerantlıq ənənələrinin möhkəmləndirilməsinə, dini abidələrin təmir və bərpasına xüsusi önəm verir, mütəmadi olaraq dini icma liderləri ilə görüşür, onların ehtiyac və problemləri ilə maraqlanır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin yüksək diqqət və qayğısı sayəsində son illər bir sıra məscidlər, tarixi mədəniyyət abidələri, o cümlədən, Təzəpir, Əjdərbəy və Şamaxı məscidləri, Bibiheybət, Gəncə və Bərdə İmamzadə ziyanətgahları yüksək memarlıq üslubunda təmir və bərpa olunub. Eyni zamanda, Bakıda öz möhtəşəmliyi və əvəzsiz memarlıq üslubu ilə seçilən Heydər Məscidi inşa olunub. Prezident İlham Əliyevin bilavasitə diqqət və qayğısı ilə 2014-cü ilin may ayında Azərbaycanda dini dözümlülük ənənələrinin daha da möhkəmləndirilməsi, milli və dini azlıqlara dövlət qayğısının artırılması məqsədilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm mərkəzi yaradılıb.

Həmçinin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 9 fevral 2018-ci il tarixli Sərəncamı ilə ölkəmizdə dini fəaliyyət sahəsində peşəkar kadrların hazırlanması məqsədilə Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu yaradılıb.

Məlumdur ki, dini etiqad azadlığının təmin olunmasında və dini dözümlülük ənənələrinin möhkəmləndirilməsində mədəniyyətlərarası dialoq və dinlərarası əməkdaşlıq xüsusi rol oynayır. Dinlərarası ədavət və münaqışlərin qızışdırılmasının qarşısının alınmasında bütün cəmiyyət, dövlət və qeyri-dövlət qurumlarının üzərinə böyük vəzifelər düşür. Bu reallığı nəzərə alan Azərbaycan dövləti Prezident İlham Əliyevin diqqət və qayğısı ilə bütün dinlərin dəyərlərinə hörmətlə yanaşır, ölkəmizdə tolerantlıq ənənələrini möhkəmləndirir, dini ədavət və düşmənçilik çağırışlarının qarşısını alır, xalqlar, dinlər və sivilizasiyalararası dialoqun və əməkdaşlığın gücləndirilməsinə çalışır.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə son illər görülən işlər və həyata keçirilən tədbirlər ölkəmizdə hər kəsin əqidə seçimində hörmətlə yanaşıldılığını, qəbul edilən qanun və normativ aktların beynəlxalq hüquq və normalara uyğunlaşdırıldığını, görülən işlərin bütövlükdə əqidə azadlığını təmin etməyə, bu sahədə yaranan biləcək problemləri həll etməyə, dövlətlə dini qurumlar arasında münasibətləri qanun çərçivəsində tənzimləməyə hüquqi əsas verdi-

yini, ölkəmizdə bütün dinlərə bərabərhüquqlu şəraitin yaradıldığı, toleranlığın yüksək səviyyədə olduğunu, hökumətin bütün xalqların, etnik azlıqların hüquqlarına hörmətlə yanaşdığını, onların tarixi və mədəni irsinin öyrənilməsinə, qorunub saxlanılmasına xüsusi önəm verdiyini göstərir.

Bu gün dünyada ciddi proseslər gedir. Müasir dövrdə qarşıda duran əsas vəzifə bu zəngin irsi daha dərindən öyrənmək, qoruyub saxlamaq və gələcək nəsil-

lərə ötürməkdir. Bu, hər bir Azərbaycan vətəndaşının üzərinə düşən tarixi məsuliyyətdir. Yuxarıda qeyd olunanlara istinad edərək deyə bilərik ki, tolerantlıq Azərbaycanın əvəzsiz, dünya xalqlarına nümunə göstəriləcək millimənəvi sərvətidir. Azərbaycan xalqı özünün tolerantlıq ənənələrini bundan sonra da qoruyub saxlayaraq gələcək nəsillərə çatdıracaq və bu ənənənin zəiflədilməsinə yönələn bütün cəhdlərin qarşısını qətiyyətlə alacaqdır. Sonda qeyd edək ki, bu gün Azər-

baycan tarixinin ən şərəfli və qürurlu günlərindən birini yaşayır. Son 200 ildə ilk dəfə olaraq Azərbaycan xalqı itirilmiş torpaqlarını geri qaytardı. Bu zəfərin əsas qəhrəmanı və memarı Prezident İlham Əliyevdir. Onu da qeyd edək ki, düşmən işgal etdiyi bütün ərazilərdə dini ibadət ocaqlarımızı dağıdıb. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan qısa müddətdə bütün ibadət ocaqlarını təmir və bərpa edəcək, vətəndaşlarımız orada ibadətlərini sərbəst yerinə yetirə biləcəklər.

Mübariz Camalov,
i.f.d., dos.,
All-nin prorektoru

Ədalət tarix boyunca, sadəcə, hüquq sahəsində deyil, həyatın bütün sahələrində ehtiyac duyulan təməl dəyər olub. İnsan ədalət sayəsində sosial həyat qurub yaşıya bilir. İqtisadi həyatda da ədalət zəruri olub, sosial ədalətin əsasını təşkil edir. İqtisadi baxımdan sosial ədalət fərdlərin bərabər imkanlara sahib olması ilə yanaşı, gəlirin ədalətli şəkildə bölünməsidir. Lakin ədalətli gəlir bölgüsü “gəlir bərabərliyi” deyil, “layiq olmaq” və “əməyin qarşılığı” kimi başa düşülməlidir. Buna görə gəlir ədaləti hər bir insan üçün müəyyən edilən ruzinin sahibinə çatdırılmasını ifadə edir.

“Sosial ədalət” bir termin kimi XX əsrde meydana çıxsa da, anlaşış olaraq daha qədimdir. İslam dini yarandığı dövrdən etibarən sosial ədalətə böyük əhəmiyyət verib. Bunu həm zəkat, fitrə, sədəqə kimi mali ibadətlərdə, həm də bir çox kəffarədə (dinin bəzi qaydalarının pozulması halında yerinə yetirilən maddi ibadət) görmək mümkündür.

İslam dininə görə, mülkün əsl sahibi Allahdır. O, hər şeyi yaradan və hər şeyin mütləq sahibidir. İnsan isə mala, sadəcə, əmanətçi kimi sahib ola bilər. Buna görə də insan sahib olduğu zənginliyi Allahan təyin etdiyi üsula uyğun şə-

İslamda sosial ədalət və gəlir bölgüsü

kildə idarə etməli və xərcləməlidir.

İslami anlayışa görə, qazanc sahibi kim olursa-olsun, gəlir ədalətli şəkildə bölünməlidir. Nə qədər qəribə səslənsə də, İslama görə, zəngin insanların mülkündə kasıbların haqqı vardır. Yəni, zənginin öz malından kasıba verməsi varlığın lütfü deyil, borcudur. Bu, “Qazandığın malda başqalarının da haqqı var” şəklindəki islami anlayışın nəticəsidir.

İslam dinində sosial ədalətə böyük əhəmiyyət verilir. Məhəmməd peyğəmbər peyğəmbərlilikdən önce Məkkədə qurulan hilfül-füzul andlaşmasında iştirak edib. Bu anlaşmanın əsas müdəəalarından biri də maddi yardımlaşma olub. İslam tarixində isə sosial ədalətin ilk nümunəsi hicrətdən sonra Mədinədə görünüb. Məhəmməd peyğəmbər Məkkədən Mədinəyə hicrət edən müsəlmanlarla mədinəli müsəlmanları bir-birlərinə qardaş (müaxət) elan edib. Bunun sayəsində 186 mühabicir ailə eyni sayıda mədinəli ailənin yanına yerləşdirilib. Bu, qardaşlıq zərurəti, əsasən, bütün malmülküni Məkkədə qoyub-gələn mühabicir müsəlmanların içində düşdükləri maddi çətinlikdən irəli gəlirdi. Beləliklə, “ənsar” (kömək edənlər) adlandırılan mədinəli müsəlmanlar məkkəli din qardaşlarını qalacaq yer və iş imkanları ilə təmin edir və onların öz həyatlarını davam etdirmələrinə kömək edirdilər. Bu bənzərsiz hadisə maddi çətinlik yaşayan insanların sosial müdafiəsi ilə yanaşı, müsəlmanların birlik və bərabər-

liyini möhkəmləndirməkdə əvəz-siz rol oynayıb.

İslam dinində sosial ədalətin və gəlir bölgüsünün təmin edilməsinin əsas yolları kimi zəkat, infaq, qərzi-həsən və kəffarələri xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Zəkat

İslamın beş əsasından biri olan zəkat – mali-ibadətdir. Qurani-Kərimdə otuza yaxın ayədə zəkatın namazla birlikdə qeyd edilməsi İslam dininin bu ibadətə nə qədər əhəmiyyət verdiyini göstərir. Hərfi mənası təmizlənmə və artma olan zəkatın termin mənası müəyyən mala sahib olan müsəlmanın öz malından kasıblara verməsi deməkdir. Zəkatın miqdarı malın cinsinə görə müxtəlif formada hesablanmaqla birlikdə, bu miqdar, təxminən, 2,5 faizdən 10 faizə qədər dəyişir. Beləliklə, zəngin insanların əlində olan malmülkün ciddi bir miqdarının hər il kasıb insanlara verilməsi cəmiyyətin gəlir bölgüsündə tarazlıq yaranmasına böyük təsir göstərir. Bununla birlikdə, zəkat vasitəsi ilə malın mütəmadi olaraq zənginlərdən kasıblara doğru axması bu iki təbəqə arasında uçurum yaranmasının qarşısını alır. Belə ki, zənginlər həddən artıq zənginləşmə imkanı tapa bilmədikləri kimi kasıblar da ağır yoxsulluq vəziyyətinə düşməkdən xilas olurlar. Bu sosial yardımlaşma, eyni zamanda, kasıb insanların zənginlərə qarşı həsəd və qısqanlıq hislərini də aradan qaldırmağa kömək edər.

Zəkatın dövlət əli ilə sistemli şəkildə təşkil olunması sayəsində yoxsulluğun aradan qaldırılmasında böyük irəliləmə əldə ediləcəyini göstərən tədqiqatlar var. Müasir dövrdə zəkat ibadətinin doğru yerinə yetirilməsi, yəni zəkatın həqiqi ehtiyac sahiblərinə çatdırılması istiqamətində bəzi İslam ölkələrində daha sistemli işlərin aparılması bu tədqiqatları dəstəkləməklə birlikdə öz bəhrəsini də verir.

İnfaq

Sosial ədaləti təmin etməyin yollarından biri də infaqdır. Allahın razılığını qazanmaq üçün öz malından xərclemək mənasına gələn infaq Quranda geniş yer tutur. Qurandakı infaqla bağlı onlarca ayədən bəziləri belədir: Mallarını Allah yolunda sərf edənlərin halı yeddi sünbüllər verən bir toxuma bənzər ki, bu sünbüllərin hər birində yüz ədəd dən vardır. Allah istədiyi kimsə üçün bunu qat-qat artırır. Allah (lütfü ilə) genişdir; Mallarını gecə və gündüz, gizli və aşkar (yoxsullara) sərf edənlərin Rəbbi yanında böyük mükafatları

vardır. Onların (axırətdə) heç bir qorxusu yoxdur və onlar qəm-qüssə görməzlər; iman gətirən bəndələrimə de: “Nə bir sövdələşmənin, nə də bir dostluğun ola-cağı gün gəlmədən əvvəl namaz qılınılar və onlara verdiyimiz ruzidən gizli və aşkar infaq etsin-lər!”. Qurani-Kərimin onlarca bu məzmunda olan ayəsində iman və ibadətlərlə yanaşı, infaq, yəni Allahın insana göndərdiyi ruzidən başqalarına verilməsi əmr edilir. Mülkün mütləq sahibi olan Allah bu imtahan dünyasında insana əmanət kimi verdiyi malı ehtiyac sahibi olan insanlarla bölüşməyi əmr edərək insana imtahani qazanmağın yolunu da göstərmiş olur.

Qərzi-həsən

Qərz – borc vermək deməkdir. Dilimizdəki “istiqraz” sözü bu ifadədən törəyib, hərfi mənası “borc istəmək”dir. İslam hüququ termini kimi “qərzi-həsən” borc istəyən şəxsən hər hansı bir qarşılıq istəmədən, sərf Allahın razılığını qazanmaq üçün borc vermək deməkdir. İslam dini borc faizini

qadağan etdiyi üçün bu boşluğun doldurulması üçün “qərzi-həsən” termini “Bəqərə” surəsindəki bir ayədən götürülmüşdür: “Kim Alla-ha yaxşı bir borc verərsə, Allah onun əvəzini qat-qat artırar. Allah bəzilərini çətinliyə salar, bəzilərinə də bolluq verər. Siz Ona qaytarılacaqsınız”. Qərzi-həsən fai-zin geniş yayıldığı bir cəmiyyətdə alternativ borc üsulu kimi təqdim edilir. İslama görə faiz həm iqtisadi həyata vurdugu zərərlər, həm də onsuz da ehtiyac içində olan insanları daha da ağır vəziyyətə salması baxımından qadağan edilib. Lakin həyatın bir gerçəyi olan borc almaq ehtiyacının qarşılılanması üçün “yaxşı borc” mənasına gələn qərzi-həsən təklif edilir. Yuxarıda qeyd edilən ayədə yaxşı borcun Alla-ha verilən bir borc kimi xarakterizə edilməsi diqqəti xüsusi cəlb edir. Normal hallarda bir insanın Alla-ha borc verməsi mümkün deyil. Bu ayədə isə ehtiyac içində olan insana verilən yaxşı borc Alla-ha borc vermək kimi qiymətləndirilərək, qeyri-adı bir məcazi üslubla mə-sələnin əhəmiyyətinə diqqət çəkilir. Hər hansı bir maddi qarşılıq gözləmədən verilən borcun əvəzini isə Allahın qat-qat artıracağı vəd edilir. Beləliklə, sanki bu dünyada ehtiyac içində olan insana kömək edərək qarşılığını axırətdə Alla-hdan istəmə şəklində bir borc münasibəti təklif olunur. Bu yanaşma tərzi, eyni zamanda, İslamin faizə qarşı olan münasibətinin nə qədər kəskin olduğunu da göstərir.

Qərzi-həsən İslam hüququnda mühüm yer tutan müqavilələrdən biri olub mahiyyəti, şərtləri və tə-rəflərə yüklədiyi məsuliyyətlər baxımından geniş şəkildə tədqiq olunur. Bu baxımdan, qərzi-həsəni təsadüfi borc vermək şəklin-də anlamaq doğru deyildir.

Bundan əlavə, qərzi-həsən əsr-lərboyu fərdlər arasında tətbiq olunan bir üsul olmaqla birlidə, sərf bu məqsədlə yaradılan vəqflər və qurumlar da olub. Müasir dövr-də də bəzəi müsəlman ölkələrində bu ənənəni davam etdirən xüsusi təşkilat və fondlar mövcuddur.

Qərzi-həsən saf niyyət və savab qazanmaq məqsədilə borc verməkdən ibarət olsa da, hüquqi bir əməliyyat olması baxımından aşağıdakı şərtləri var:

- Borc verən verdiyi borcu faizsiz olaraq geri almaq hüququna malikdir. Borc verilən əsas sər-mayə tam şəkildə geri ödənməlidir.

- Borclu aldığı borcu bütün hallarda qaytarmalıdır. Borc alınan maldan istifadə etməzdən əvvəl onu itirsə, əvəzini ödəməyə məcburdur.

- Qərzi-həsən müqaviləsində borcun ödənəcəyi müddət əvvəlcədən təyin edilə bilər, lakin qoyulan bu müddət məcburi deyil. Yəni borc verən öz borcunu istədiyi vaxt tələb edə bilər. Borclu da borcunu müddəti bitmədən ödəyə bilər.

- Borc verən borclunun problemini həll etdiyi üçün Allah tərəfindən mükafatlandırılacaq. Ona görə də borclu çəkinməlidir.

- Qərzi-həsən, sadəcə, misli mallarda mümkündür. Beləliklə, istehlak olunaraq və təkrar əldə edilərkən borcun qaytarılması mümkün olar.

- Borc götürülmüş məbləğ borclunun mülkiyyətinə keçir və borclu ondan istədiyi kimi istifadə edə bilər.

- Dinin qadağan etdiyi işlərdə istifadə olunması üçün qərzi-həsən müqaviləsi ilə borc verilməz.

Kəffarə

Kəffarə – bir insanın Allahdan əfv diləyərək müəyyən günah və xətalarının bağışlanması məqsədilə kölə azad etmək, oruc tutmaq, yoxsulu doyurmaq və geyindirmək, sədəqə vermək kimi yerinə yetirməli olduğu ibadətlərin ümumi adıdır. Mövzumuzla əlaqəsi baxımından mali ibadətlər kateqoriyasına daxil olan kəffarə növləri bunlardır: Ramazan orucunun qəsdən, səbəbsiz yerə pozulması; andın qəsdən pozulması; səhvən adam öldürmək; ehramlı olarkən ov etmək və digər ehram qadağaları. Bu hallarda kəffarə olaraq bir neçə ibadətdən biri yerinə yetirilməli olub, biz mali ibadətləri qeyd edəcəyik. Beləliklə, Ramazan orucunun kəffarəsi altmış yoxsulu doyurmaq, and kəffarəsi on yoxsulu doyurmaq və ya geyindirmək, səhvən adam öldürmək kəffarəsi bir tam diyə (200 dəvə və ya 4 kq qızıl), ehram qadağası kəffarəsi qadağanın növünə görə bir qurban və müxtəlif miqdardarda sədəqə vermək şəklindədir. Göründüyü kimi, İslam dinində bir çox qadağanın cəzası və ya bağışlanma vasitəsi kimi günahkarın öz malından başqalarına sədəqə kimi verməsi təklif olunur. Bu da sosial ədalətin təmininə müəyyən miqdarda töhfə verir.

Məmmədəli Babaşlı,
i.f.d., dos.,
All-nin müəllimi

Özünü İslam dininin ardıcılı hesab edən hər bir fərdin nümunəvi müsəlman ola bilməsi üçün ilk növbədə, ondan tələb olunan vəzifələrini də bilməsi vacibdir. Bu vəzifələr “Sənin üzərində Rəbbinin, nəfsinin və ailənin haqqı vardır” hədisi-şerifində vəciz şəkildə bəyan edilib. Allah-Taala qarşısında yerinə yetirməli olduğu vəzifələrdən başqa hər bir müsəlmanın şəxsinə, ailəsinə aid, hətta mənsub olduğu cəmiyyətdə yaşayan insanlara qarşı da vəzifələri vardır. Şübhəsiz, sözügedən vəzifələrin təqdim olunan ardıcılığında insanın Allah qarşısında vəzifələri digərləri üçün əsas meyar səciyyəsini daşıyır. Belə ki, Allah qarşısında məsuliyyət şüuru ilə yaşayan insan Allahdan gəldiyini, Ona aid olduğunu və nəticədə Ona dənəcəyini unutmur. Rəbbi qarşısında vəzifələrinin fərqində olan bir kimsə digər vəzifələrinə münasibətdə də həssas davranış malı olduğunu bilir.

Allah qarşısında vəzifələrindən sonra insanın bilavasitə özünə qarşı vəzifələri olduğunu qeyd etmək lazımdır. Yaradılış etibarilə bədən və ruhdan ibarət olan insanın özünə qarşı vəzifələrinin də bir hissəsini bədənə, bir hissəsini

İslam dinində insanın şəxsinə və ailəsinə aid vəzifələri

isə ruha aid vəzifələr təşkil edir. Buna görə də insanın özünü fiziki və mənəvi baxımdan mükəmməl şəkildə yetişdirməsi olduqca vacibdir. Belə ki, insan bədəninə yaxşı baxmalı, vaxtı-vaxtında onun yemə-içmə, istirahət etmə qəbilindən olan ehtiyaclarını təmin etməli, sağlamlığına diqqət yetirməlidir. Bədənə aid vəzifələrdən bəhs edərkən, ilk növbədə, vücudun təmiz saxlanılması və paklığı zərurəti qeyd edilməlidir. Bu səbəbdən, mənəvi baxımdan olduğu kimi, maddi baxımdan da təmizliyə müstəsna əhəmiyyət verən İslam dini mənsublarını, sadəcə, təmizliyə təşviq etmir, həm də bunun necə edilməli olduğunu öyrədir, hətta təmizliyi imanın yarısı hesab edən dinimizin əsas mənbələrində Uca Allahın (c.c) təmizliyi və təmizlənənləri sevdiyi xatırladılır.

Digər tərəfdən, sağlamlığa da böyük əhəmiyyət verən dinimiz bu zərurəti mənsublarına “xəstəlik gəlməmiş sağlamlığınızın qədrini bilin” hədisi-şərifi ilə xatırladır. Təbii ki, xəstəlik gəlməmişdən əvvəl sağlamlığın qədrini bilmək, gələ biləcək xəstəliklərə qarşı əvvəlcədən tədbir görməklə mümkün olur. “Sizlərdən hər kimin bədəni sağlam, nəfsindən, malından qorxusuz və dinc, gündəlik yeməyi də yanında olarsa, sanki dünyanın bütün nemətləri özündə toplanmış kimi olar” vəciz kəlamı İslam dininin sağlamlığı böyük nemət olaraq gördüyüün dəlilidir. “Dünyani qazanmaq da, axırəti qazanmaq da səhhətlə mümkün” bəyani insanın dün-

ya həyatında malik olduğu ən dəyərli nemətin sağlamlıq olduğunu ifadə edir. Sağlam olmağın əsas şərti isə sağlam həyat tərzinin yaşanmasıdır. Sağlam həyat tərzi ilə yaşamaq, ancaq bir sıra pis vərdislərdən uzaq olmaqla mümkündür. Belə ki, insan həyatı üçün zərərli vərdislərdən, qidalardan imtina etməklə Allahın əmanət olaraq verdiyi sağlam bədəni mühafizə edə bilər. Sağlamlıq üçün təhlükəli olan amillərə bədən çəkisinin artıq olması, hərəkət azlığı, qeyri-rasional qidalanma, psixoloji gərginlik, siqaret çəkmək, spirtli içkilərdən istifadə və s. daxildir.

İnsan orqanizminin ən böyük düşməni çox yeməyə təşviq edən nəfsi və yediyi zərərli qidalardır. Peygəmbərimizdən (ə) nəql edilən “İnsanoğlu mədəsindən daha zərərli bir qab doldurmamışdır. İnsanoğluna belini istiqamətləndirəcək bir neçə loxma kafidir. Mütləq yeməsi lazım olsa, mədəsinin üçdə birini yeməyə, üçdə birini içməyə, üçdə birini də nəfəs alıb-verməyə (havaya) saxlamalıdır” hədisi də məhz bu həqiqəti ifadə edir. Əslində, bu hədis yeməyin insana güc, qüvvət verdiyi kimi, həm də həyat tərzinə, mənəviyyatına təsir göstərdiyini xatırladır. Dinimizin halal hesab etdiyi faydalı qidalara bəslənməklə gənc, sağlam və daha uzun-ömürlü olmaq şansı olduğu halda, insanın bilərəkdən və yaxud nəfsinə uyaraq faydasız və həddindən çox yeməklə bütün vücuđunu zəhərlədiyi gerçəyinə işarə edir. Halbuki sağlamlığın qorun-

ması hər bir insanın borcudur və buna görə də erkən yaşlardan etibarən bədən təriyəsi və idmanla məşğul olması, bədəni möhkəm-ləndirməsi lazımdır. Həmçinin, şəxsi gigiyena normalarına riayət etmək, nəfsinə hakim olmaq, emosiyalarını cilovlamağı bacarmaq, alkoqol, narkotik kimi zərərli şeylərdən istifadə etməmək, siqaret çəkməmək, düzgün və qədərində qidalanmaq vacibdir.

Dinimiz “(Allah qatında) güclü mömin zəif mömindən xeyirlidir” bəyəni ilə israrla zərərli şeylərdən uzaq durmağı, vücudu onlardan qorumağı, iradəni gücləndirməyi tövsiyə edir. İnsanın möhkəm iradəyə sahib olmasının, faydalı şeyləri öyrənib əməl etməsi, faydasız şeyləri tərgitməsinin vacib olduğunu diqqət çəkir. Hətta bir növ, xəstəlikdən qorunmaq, sağlam həyat tərzi sürməyə çalışmaq dini bir vəzifə olaraq səciyyələndirilir. “Ölümdən başqa elə bir xəstəlik yoxdur ki, müalicəsi olmasın. Yetər ki, dərmanını tapasınız” bəyəni ilə müalicəsi olmayan xəstəliyin olmadığını, müalicə yollarını axtarış tapmağın, həkimin tövsiyə etdiyi dərmanları qəbul etməyin vacibliyini yada salır.

Digər tərəfdən, insan mənəvi ehtiyaclarının da olduğunu unut-mamalı və ruh sağlığının qeydinə qalmağıdır. Bu da Allaha şərīk qoşmamaq, Ona tam təslim olmaq, Allaha şükür etməklə, ibadətlə və Onu zikr etməklə mümkün olur. Başqa sözlə, insanın həyatını davam etdirə, ondan istənilən əməlləri yerinə yetirə, vaxtı çatanda əmanəti sağlam şəkildə təslim edə bilməsi bilavasitə bədən və ruh baxımından sağlam həyat keçirməsindən asılıdır. Həmçinin ağlını və zehnini elm nuru ilə aydınlatmaq, qəlbində ülvi və ali duyğuları oyatmaq, elm və mərifət

qazanmaq da müsəlmanın şəxsinə qarşı yerinə yetirməli olduğu mühüm vəzifələdir. Ancaq bu xüsuslara diqqət edən insan həyatı üçün zəruri olan ağlını, dinini, malını və şərəfini qoruma məsuliyyətini də yerinə yetirmiş olar. Məhz bu səbəbdən Həzrət Peyğəmbər (s.ə.s.) zəruri hesab etdiyi hallarda səhabələrinə də sözü gedən məsuliyyəti xatırlatmışdır. Həzrət Ənəs (r.a.) rəvayət etdiyinə görə, “Üç nəfər birlikdə Peyğəmbərimizin (s.ə.s.) ibadət həyatı barədə soruşmaq üçün Onun xanımlarının evinə gəldi. Allah Rəsulunun (s.ə.s.) ibadət həyatı haqqında eşitidlərinə baxanda az ibadət etidlərinini düşün-dülər və belə dedilər: “Biz hara, Peyğəmbər (s.ə.s.) hara? Çünkü Onun keçmiş və gələcək günahları əvv edilib”. Sonra bu üç nəfərdən biri: “Mən bundan sonra hər gecəni namazla keçirəcəyəm”, – dedi. İkincisi: “Mən də bundan sonra həmişə oruc tutacağam”, – dedi. O biri isə “Mən də bundan sonra qadınlardan uzaq duracaq, əsla evlənməyəcəyəm”, – dedi. Elə bu əsnada Peyğəmbərimiz (s.ə.s.) onların yanına gəldi və “Filən sözləri deyənlər sizsiniz? Baxın, Vallah, aranızda Allahdan ən çox qorxan mənəm. Ona ən çox ehtiram göstərməyimə baxmayaraq, bəzən (nafilə) oruc tutur, bəzən tutmuram. Gecə həm namaz qılır, həm də istirahət edirəm. Üstəlik, evlə-nirəm də. Mənim yolumdan çıxan məndən deyildir”, – deyə onlara xəbərdarlıq etdi.

Şübhə yoxdur ki, özünə qarşı öhdəliklərinə əməl edən insan ailəyə qarşı vəzifələrini də yerinə yetirməyə hazır olar. “Ey iman gətirənlər! Özünüyü və əhli-əyalınızı elə bir oddan qoruyun ki, onun yanacağı insanlar və daşlardır” [“Ət-Təhrim”, 6] ayəsinə uy-

ğun olaraq müsəlman ailəsinin həm bugünü, həm də gələcəyini düşünməlidir. Müsəlmanın ailəyə qarşı vəzifələrinə onun valideynlərinə, qardaş və bacılara, həyat yoldaşına, övladlarına qarşı vəzifələri daxildir.

Məlum olduğu kimi, ailə kişi-qadın münasibətlərinə insani də-yər qatır, evliliklə qurulan qohumluq əlaqələri insanlar arasında fərqli münasibətlərə yol açır, insanların sosiallaşmasının önəmlı vasitələrindən birini təşkil edir. Birgə yaşayışın ən qədim modeli olan ailə institutu formaca toplumun kiçik, ancaq əsas nüvəsi sayılır. İstişnasız olaraq hər bir şəxs doğumu və vəfati arasında keçən müddət ərzində istər övlad, istərsə də valideyn qismində bu ictimai təsisata mənsub olur. Bu səbəbdən, bəşər tarixinin ilk dövrlərindən günümüzə qədər davam edən sözügedən təsisatın zəruriliyi inkarolunmaz həqiqətdir. Bu amil də ailə institutunun hüquqi baxımdan təsdiq edilməsi və toplum tərəfindən qəbul olunması üçün ciddi səbəbdir. Həyatı əhəmiyyət daşıyan bir müəssisə olan ailə yuvası tarixən böyükər üçün ən etibarlı siğ-nacaq olmuşdur. Şübhəsiz, ailə institutu sadəcə, fərdi rifah və rahatlıq üçün deyil, toplumun ümumi maraqları baxımından da sosioloji mahiyyət kəsb edən insan qrupudur. Mənəvi-emosional hissələr əsasında birləşmiş insanların ümumi maraqlarını ifadə edən bu institut həm də sağlam toplumun təməlini təşkil edir. Bir qayda olaraq, inkişaf etmiş toplumlar ailə institutlarının möhkəmliyi sayəsində yüksək rifah səviyyəsi əldə edir, qarşılıqlı anlaşma, yardımlaşma və əmin-amanlıq şəraitində yaşayır. Təc-rübə göstərir ki, yaşamaq üçün ideal bir dünya da məhz böyük-

lərə hörmət, kiçiklərə sevgi mühitinin bərqərar olduğu ailədən keçir. İnsan və cəmiyyət həyatında mühüm, əvəzsiz rola sahib olduğunu görə Quran və Sünədə ailəyə geniş yer verilmişdir.

Dinimizə görə, ailə cəmiyyətin təməli və ictimai əsasıdır. Ailə üzvləri əsasən ər, arvad, övladlardan ibarətdir və bir sıra qarşılıqlı vəzifələrə malik olurlar. Həyat yoldaşı ilə yaxşı rəftar etmək, onu qorumaq, onun geyim-kecim ehtiyaclarını təmin etmək, ona daim sadiq olmaq kişinin başlıca vəzifələrinə daxildir. Həmçinin xanımının və uşaqlarının hər mənada təlim-tərbiyəsi və inkişafları ilə maraqlanmalı, ehtiyaclarını ödəyərək onları axırətə hazırlamalıdır. İslam Peyğəmbəri (s.ə.s.) məşhur Vida xütbəsində xanımlara qarşı yaxşı rəftar etməyi tövsiyə və onların Allahın əmanəti olduqlarını bəyan etmişdir. Kişi-lərin qadınlar üzərində haqqı olduğu kimi, onların da kişilər üzərində haqları olduğunu bildirmişdir. Bir hədisişərifdə isə belə buyurmuşdur: "Xeyirli mömin (kişi) həyat yoldaşı ilə gözəl davranmalıdır". Qadınların əsas vəzifəsi isə ərinin əmrlərinə itaət etmək, onun namus və şərəfini qorumaq, dolanışığına razı olmaq, israfdan çəkinməkdir.

Valideynlərin övladlarına aid vəzifələrinə onlara gözəl ad qoymaq, imkanları səviyyəsində onların maddi ehtiyaclarını təmin etmək, onlara tərbiyə və yaxşı təhsil vermək, vaxtı çatanda evləndirmək və ya ərə vermək daxildir. Həmçinin övladları arasında ayrı-seçkilik etməmək, oxşayıb əzizləməkdə, tənbehdə və nəzərətdə-ümmüyyətlə, onlarla rəftarda fərq qoymamaqdır. Valideynlər övladları ilə mülayim rəf-

tar etməli, onlara gözəl nümunə olmalı və onları əlindən və dilindən başqalarının zərər görmədiyi kimsələr olaraq yetişdirməlidirlər.

Uşaqların valideynləri ilə bağlı əsas vəzifələrinə onlara hörmət edib sözlərində çıxmamaqdır. İslama görə Allaha və Rəsuluna məhəbbət və itaətdən sonra ana-ataya məhəbbət və itaət gəlir. Təsadüfi deyildir ki, Allah-Taala öz haqlarından sonra, ana-ataya yaxşı və gözəl davranışlığını zikr edərək belə buyurur: "Allaha ibadət edin və Ona heç bir şeyi şərik qoşmayın! Ata-anaya qohum-əqrəbaya, yetimlərə, yoxsullara, yaxın və uzaq qonum-qonşuya, yaxın (yoldaş və) dosta, (pulu qurtarış yolda qalan) müsafirə (yolçulara), əlinizin altında olana (sahib olduğunuz qul və kənizlərə) yaxşılıq edin!" ("Ən-Nisa", 36). Bu səbəbdən də övladların ata-anaları ilə yaxşı rəftar etmələri və onların qayğısına qalmaq bir haqq və vəzifədir. Valideynin haqqını qaytarmaq çox çətindir. O haqqı nəyəsə qurban vermək və ehmal etmək olmaz. Allah Rəsulu (s.ə.s.) "Heç bir övlad atasının haqqını onu kölə ikən tapıb satın almaq və sonra azad etmək istisna olmaqla, heç bir şeylə qaytara bilməz", – buyuraraq bu həqiqətə işarə etmişdir. İslam Peyğəmbərinin (s.ə.s.) yanına gələrək valideynlərdən ən çox kimin yaxşılıq etməyə layiq olduğunu soruşan şəxsə üç dəfə "Anan" cavabını vermiş, "Sonra atan, sonra da (növbə ilə) sənə ən yaxın olanlardır", – buyurmuşdur. Ana-atasına baxmayan, onların dinə aid əmrlərinə qulaq asmayan, çətin gündündə əlindən tutmayan bir övlad xeyirli övlad olmaq kimi bir şərəfdən özünü məhrum edər.

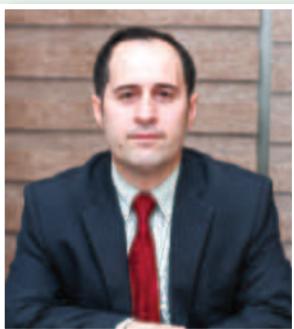
Qardaş-bacıların qarşılıqlı vəzi-

fələrinə isə bir-birini sevmək, bir-birinə kömək etmək, hörmət göstərmək və bir-biri ilə gözəl rəftar etmək daxildir. Qardaş-bacılar arasında olan güclü bağlılığı daim qorumaq lazımdır. Yaşca böyük övladların ata və ana yerində olduqlarını unutmamaq, onlara hörmətlə yanaşmaq, sözlərinə dəyər vermək vacibdir. Maddi mənfəət ucbatından bir-birinə düşmən kəsilən qardaş və bacıları təmiz ruhlu insanlar hesab etmək olmaz.

Azərbaycan ailəsi qədim xalq adət-ənənələri, milli-mənəvi dəyərlər əsasında formalasmışdır. Məlum olduğu kimi, İslam dini Azərbaycanda yayılıb genişləndikdən sonra onun təsir dairəsi, xüsusən ailə və məişət məsələlərinə daha çox sirayət etmişdir. Təbii ki, bu da İslam dinini qəbul edən insanların adət-ənənələrində təsirsiz ötüşməmişdir. Böyük məmnunluq hissi ilə qeyd edə bilərik ki, xalqımızın əsrlərdən bəri süzülüb-gələn və qorunub-saxlanılaq icra olunan mütərəqqi məhiyyət daşıyan adət və ənənələri vardır. Bunlardan biri evlilik prosesində bəylə-gəlinin bir-birini bəyənməsi, valideynlərin razılığı, xeyir-duası üstündə durması ənənəsidir. Bu da xalqımızın tarixində ailə quruluşunun fiziki-fizioloji diktə deyil, övlad törənişi, kollektivin şəxs artımı, cəmiyyətin tərbiyə-əxlaq məzmunu və dövlətçiliklə də bağlı olmasından irəli gəlir. Digər bir maraqlı məqam ənənəvi Azərbaycan ailəsinin əhatə dairəsi baxımından geniş olması və üç nəslin nümayəndələrinin birlikdə yaşadığı təsisat kimi özünü doğrultmasıdır. Çünkü yaşlıların ailəsinin, uşaqların valideynlərinin yanında olduğu zaman özlərini daha xoşbəxt hiss etdikləri təcrübə ilə sabitdir.

Quranda realizm və cahansümulluğun vəhdəti, yaxud əsassız bir iddiaya münasibat haqqında

Elvusal Məmmədov,
f.f.d., dos.,
Ali-inn müəllimi

Bu yaxılarda Qurani-Kərimə subyektiv yanaşmanın məhsulu olmaqla yanaşı, həm də natamam biliyin doğurduğu məsuliyyətsiz nadanlığın diktə etdiyi bir yazıya rast gəldim. Yazının ümumi məzmunu bundan ibarətdir ki, Quran müəyyən zaman kəsiyində, müəyyən coğrafiyada meydana çıxan, həmin zaman kəsiyi və coğrafiyaya məlum biliklərlə məhdudlaşan, deməli, natamam təfəkkürün – məhdud koqnitiv zəkanın məhsuludur, nisbidir, ilahiliyi yoxdur. Müəllifin əsas arqamenti budur ki, Quranda məkan kimi Ərəbistan – Yəhudiyə – Misir üçbucağından, bir az Efiopiyanan, xalqlar kimi yalnız sami olan ərəblər, yəhudilər və onlara yaxın olan başqa millətlərdən danışılır, meyvə və heyvan adları da həmin coğrafi üçbucaqla çərçivələnir: “Orada Ərəbistanda bitən xurma var, Meksikada bitən kaktus yoxdur. Ya da Ərəbistandakı dəvə xatrılanır, ancaq Avstraliyadakı kenquru haqqında heç nə yoxdur”.

Daha sonra müəllif belə bir sual verir: bu kitab əbədi və hər zaman

üçün olsaydı, onda nə üçün məsələn, milyonlarla il öncə dinozavrular ya da neandertal insan haqqında bir xəbər yoxdur?

Nəhayət, müəllif öz subyektiv fikirlərini əsaslandırmaq üçün Quranın yaradılması ilə bağlı mötəzili nöqtəyi-nəzərini sübut kimi göstərir.

Şübhə yoxdur ki, bu yazı elmi-metodoloji cəhətdən natamamdır, problemin işlənməsi baxımından qənaətbəxş deyildir; müəllifin İslama, İslam fikrinə dair bilik bazası, üstəlik, stereotip yanaşma mövzuya münasibətdə yanlış və əsassız ittihamların meydana çıxmamasına səbəb olub.

Əvvəla, onu deyək ki, iddiaçı Qurandakı universallığı (cahansümulluğu) onun realist (məhəlli) xüsusiyyətindən fərqləndirə bilməyib. O nəzərə almayıb ki, universallıq Quranın gətirdiyi əxlaqi, mənəvi prinsip və dəyərlərdə, monoteist etiqadda, insan aqlı və kimliyinə verdiyi əhəmiyyətdə və sairdədirə, realistik xitab etdiyi ilk sosiumu hərəkətə keçirmək üçün istifadə etdiyi üsullara dair ayrı-ayrı faktlarda, mövcud bilik limiti və etalonunu əmələ gətirən varlıq kateqoriyalardadır.

Quran təqdim etdiyi yeni dünyagörüşünü subyektlərə aşılamaq üçün mövcud (ənənəvi) dünyagörüşünü formalasdırıq real mühit, varlıq aləmini nəzərə alan ilahi kitabdır.

Quran ilk olaraq ərəblərə göndərilib. Bu cəhətdən ərəb dilində, ərəb (həm də sami) cəmiyyəti və coğrafiyasının xüsusiyyətləri ön plana çıxarılmıqla nazil edilib. Ümumi dəyər və prinsiplərdə

vəhyin subyekti bütün insanlar, zaman və məkan baxımından isə ərəblərdir. Quranın eyni vaxtda bir neçə xalqa, coğrafiyaya gəndərilməsi mümkün olmayan işdir, tarixdə belə hala rast gəlmək mümkün deyildir. Bu səbəbdən o, hər kəsdən əvvəl ərəblərə göndərilib. Məhz ərəblər mənimsdikdən sonra vəhyin məhsulu sayılan bilikləri başqa xalqlara çatdıracaqdalar. Bu baxımdan Transsident Zəkanın başlıca vəzifəsi, ilk olaraq, Birinci Halqanı–ərəbləri bu missiyani daşımağa hazırlamaqdır. Odur ki ərəb təfəkkürünə uyğun real, doğma faktların mövcudluğu Quranın nisbiliyi, yaxud tarixən məhdudluğunu mənasına gəlmir; əksinə, bu mövcud konjunkturu nəzərə alan realist yanaşmadır, səmərəsiz cahansümulluqdan, kosmopolitizmdən imtinadır. Mövcud sosial-mədəni və coğrafi şəraiti, koqnitiv təfəkkürü (bilik limiti və etalonunu) nəzərə alan realist yanaşma tərzi Quran metodologiyasının səciyyəvi cəhətini əmələ gətirir. Məqsəd ilk müraciət subyektni–ərəbləri başqalarına sonralar çatdırılmalı olduqları biliklərin həqiqiliyinə inandırmaqdır. Məhz bu səbəbdən Quran ərəb təfəkkürünə ona məlum faktlar və bilik limiti əsasında müraciət edir.

Mühüm olaraq qeyd edək ki, müəllif biliklərin meydana çıxmasisi və şüurlu mənimsdənilməsində varlıq aləminin metodoloji mənbə kimi seçilməsi məsələsini öz yazısında sərf-nəzər edib. Ayələrin təhlili göstərir ki, Quran insanlara reallığa uyğun olaraq, onların bilik səviyyələrini nəzərə

almaqla müraciət edir. Axı ərəb insanının bilik limitini, əşya və hadisələrə münasibət üsulunu onun yaşadığı mühit, əhatələndiyi varlıq kateqoriyaları müəyyən edirdi. Məsələn, əgər iddiacının qeyd etdiyi kimi, Quran xurmadan, səhralardan, dəvədən... deyil, məsələn: kaktusdan, kenqurudan, buzlaqlardan bəhs et-səydi, belə yanaşma ucuz və reallıqdan uzaq kosmopolitizm olar, ərəb təfəkkürü, ərəb dili (unutmayaq ki, dil mahiyyətin deyil, reallığın, təzahürün ifadəsi olaraq yaranmış, inkişaf etmişdir), ərəb mədəni-məişət şüuru üçün yad və əhəmiyyətsiz informasiya təqdim edərdi. Məhz real faktoloji informasiya hesabına ərəb təfəkkürü potensiya halından kinetik vəziyyətə daşınmalı, təqdim olunan yeni biliyə ərəb dünyagörüşünü formalasdırın varlıq kateqoriyaları vasitəsilə şüurlu, qanan münasibət formalaşdırılmalıdır idi.

Deməli, təqdim olunan univer-

sal bilikləri mənimsemək üçün ilk subyektlərin – ərəblərin düşüncə tərzlərində lazımı “hərəkətlənmə”ni təmin etmək, düşünən, qanan şüur formasını meydana çıxarmaq üçün reallığı nəzərə almaq Quranda müraciət olunan üsullardan biridir. Bu səbəbdən, Quranda ərəblərin yaşadığı, münasibət qurduğu reallıq amilini nəzərə alma- maq səhv olardı. Reallığın tərkib hissələrinə: a) şeylər; b) şəxslər; c) hadisələr; ç) ideyalar; d) sistemlərə dair ayrı-ayrı faktlar reallığın özünə xas olmadıqda səmərəli deyildir. Məsələn, əgər Şekspir “Romeo və Cülyetta” əsərində “Romeo”, “Tibalt”, “Kapuletti” deyil, “Səməndər”, “Cəmrəkan”, “Məzahir” kimi ingilis cəmiyyətinə yad adlardan istifadə etsəydi, nə baş verərdi? Mövcud cəmiyyətdən qopuq, doğmalığı və xəlqiliyi olmayan əsər meydana çıxardı. Amma əsərdə ingilis cəmiyyətinə xas adların, predmetlərin obraz kimi seçilməsi ondakı ideyaların ümumbəşəriliyinə əngəl deyildir.

Eyni sözləri istənilən əsər üçün demək mümkündür. Adlar, hadisələrin cərəyan etdiyi mühit və dövr dil baxımından “Səfillər” fransız təfəkkürünə məxsusdur, amma işləndiyi mövzu, ideya və dəyərlər baxımından cahanşüməldür, ümumbəşəridir. Hüqo realizmi “Səfillər”dəki ideya universalizminə əngəl deyildir. Bu baxımdan “xurma”, “dəvə”, “yəhudilər” kimi sami ictimai-mədəni mühitin elementlərini eks etdirən məkan və zaman reallığı Qurandakı ideya və dəyər universalizmi ilə ziddiyyət əmələ gətirmir.

Son olaraq, yazı müəllifinin öz subyektiv iddiyasını əsaslandırmaq üçün Quranın yaradılması ilə bağlı mötəzili nöqteyi-nəzərini sübut göstərməsinə gəlincə, həmin nöqteyi-nəzər Quranın insan tərəfindən təsis edilməsi ilə deyil, Allaha aid edilən “Kəlam” aributunun ilahi substansiya, yoxsa aksidensiya olub-olmadığı ilə əlaqəli polemikalar zəminində meydana çıxb.

Əhməd Niyazov,
f.f.d., dos.,
Ail-nin kafedra müdürü

İnsan sevgi, sığınma, qorxu, acizlik, dünya mənfəəti əldə etmək, çətinliklərdən xilas olmaq kimi xüsusiyyətləri səbəbindən qüdrət sahibi bir varlığa həmişə inanıb, ona pənah aparmaqla özündə təsəlli tapıb, O böyük gücə inanmışın təzahürləri kimi ünsiyyət vasitələrinə əl atıb.

Tanrıdan istəmək, Ona yalvarmaq, qurban etmək, təzim etmək, boyun əymək, digər hallar və davranışlarla həmişə Ona yaxın olmaq hamının istəyi olub. Allah ilə qul arasında olan bu ünsiyyət vasitələri “ibadət” adlanır.

Dini termin kimi ibadət, Allaha olan sevgi və saygı müqabilində Onun buyuruqlarına əməl etmək, əmr etdiklərini yerinə yetirmək, rizası naminə Ona itaət edib boyun əyməkdir.

İslam inancına görə, ilk insan həm də ilk peyğəmbərdir. Allah insanı ibadət etməsi üçün yaratdıguna görə (“Zariyat”, 51/56) hələ ilk insandan etibarən ona necə qulluq edəcəyini öyrədib. Zamana paralel müxtəlif səbəblərlə bu haqq dindən uzaqlaşan, ibadətin mahiyyətini dəyişdirən insanlara müxtəlif dövrlərdə peyğəmbərlər göndərərək, onlara dinlərini və necə ibadət edəcəklərini öyrənmələrini təmin edib.

Bəşər tarixində dini təcrübələr göstərir ki, insanlar arasında ən

İbadətin mahiyyəti və namaz haqqında

geniş yayılmış ibadət şəkli duadır. Uca Varlığa yalvarmağın söz, yaxud müəyyən hal və hərəkətləri ifadə edən dua, həm də ibadətlər arasında ən asan olanıdır.

İstər ibtidai dövrün qəbilələri arasında, istərsə də səmavi dirlərdə Uca Tanrıya təzim və şürkü ifadə etmək, yaxud onların qəzəbindən xilas olmaq üçün qurban kəsmək də geniş yayılmış ibadətlərdən olub.

İlin müxtəlif gün və aylarını yemək yeməyərək keçirmək, yaxud müəyyən qidalara qarşı pəhriz saxlayaraq yerinə yetirilən oruc tutmaq mühüm ibadət növlərindən biridir. Bundan başqa, müqəddəs hesab edilən bəzi məkanlara səyahət etmək, məbədləri ziyarət etmək də dini həyat tərzinin, bir növ, təzahürlərdən sayılan həcc ibadəti adını alıb.

İslam dini baxımından Allaha təzim məqsədilə yerinə yetirilən ən mühüm ibadət növü namazdır.

Fars dilindən alınma söz olan “namaz” “təzim üçün əyilmək”, “qulluq” və “ibadət etmək” mənalardır işlənir. Bu kəlmə lügətdə, həmçinin “dua etmək”, “bağışlanma diləmək” və “yalvarmaq” kimi müxtəlif məfhumları da ehtiva edir. Qurani-Kərimdə əksər hallarda (ərəb dilindəki tələffüz şəkli ilə) “الصلوة / əs-salatu” sözü ilə qeyd edilir. Bəzi ayələrdə zikr, bəzən də təsbih (“Ənkəbut”, 29/45) sözləri ilə ifadə edilir.

Gündə beş dəfə Allaha ibadət etmək mənasında namaz – kəlməyi-şəhadətdən sonra İslamin ikinci şərtidir. Bu xüsusiyyətinə görədir ki, hədisi-şəriflərdə ona “dinin dirəyi” deyilir.

Namaz, peyğəmbərlər sünneti, övliyalar yoludur. Qurani-Kərimə görə bütün ilahi dinlərdə namaz əsas ibadət meyari olub. Həzrət Adəm, Nuh və İbrahim əleyhissalamdan sonra namazı tərk edənlərin aqibəti (“Məryəm”, 19/59), Həzrət Zəkəriyyanın namazı (“Ali-İmran”, 3/39), Həzrət İsanın beşikdə ikən möcüzəvi danışığında namazı da xatırlatması (“Məryəm”, 19/31), Loğman əleyhissalam oğluna nəsihət edəndə namazı əmr etməsi (“Loğman”, 3/17), həmçinin Həzrət İbrahim, İsmayııl, İshaq, Yaqub, Lut, və Musa kimi peyğəmbərlərin namaz ibadəti ilə bağlı ayələr müxtəlif formalarda, xüsusilə də vəsiyyət və tövsiyə xarakterli məlumatlar namazın digər ümmətlərdə də mövcud olduğunu göstərir.

Qaynaqlarda qeyd edildiyinə görə, İslamin ilk illərində beş vaxt namaz fərz olanadək (hicrətdən bir il yarımlı əvvəl) gündə iki dəfə səhər və axşam vaxtlarında namaz ibadəti mövcud idi, çünkü Hicaz ərəbləri arasında Həzrət İbrahimin tövhid (Hənif) dinindən qalan bəzi ibadət qalıqları arasında Kəbəyə doğru duraraq namaz qılmaq da var idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, istər Qurani-Kərimdə bizə xəbər verilən peyğəmbərlərin ibadəti baxımından, istərsə də Hicaz ərəblərində qılınan namazların İslamda qılınan namazın eynisi olduğunu iddia etmək çətindir. Hərçənd onların mahiyyəti haqqında bizə heç bir məlumat gəlib çatmayıb.

Namaz ibadəti insanın həm maddi, həm də mənəvi təmizliyidir. Bu ibadəti yerinə yetirmək

üçün qüsllü olmaq, yaxud dəstəmaz almaq su ilə təmizlənmə şərtidir. Həmçinin, bu əsnada həm bədənin, həm paltarın, həm də namaz qılınacaq yerin təmiz olması vacibdir. Aydın görünür ki, İslam dini bu qayda ilə fərdin həm özünü, həm də ətraf mühitini təmiz saxlamağa çağırır və eyni zamanda, insanın bədən və ruh sağlamlığını təmin edir.

Sadalanan xüsusiyyətlərin gündə beş dəfə yerinə yetirilməsi, şərt sayılan təmizliyə günboyu riayət edilməsi deməkdir. Həzrət Peyğəmbər (s.ə.s.) bir yerdə səhabələrindən belə soruşdu:

– Sizdən birinin həyətindən axan bir çay olsa və bu çayda hər gün beş dəfə yuyunsa, əcəba, onda kir qalarmı, nə deyirsiniz?

Səhabələr belə cavab verdilər:

– Belə birində kirdən əsər-əlamət qalmaz.

Həzrət Peyğəmbər onlara təkrar belə dedi:

– Beş dəfə namaz da belədir. Allah onların sayəsində bütün xətaları təmizləyər (Buxari, Məvaqıt, 6; Müslüm, Məsacid, 282).

Şüurlu qılınan hər bir namaz, əslində, bir tövbə mahiyyəti daşıyır. Xəta və günahlardan təmizlənmənin bir yolu da namazdır. Qurani-Kərimdə deyilir: “Həqiqətən (beş vaxt namaz kimi) yaxşı əməllər (kiçik günahları) yuyub aparar” (“Hud”, 11/114). Belə olan halda, namazlara davam edənin arada meydana gələcək kiçik günahları silinər. Həzrət Peyğəmbər beş vaxt namazın iki vaxt arasındaki kiçik günahlara kəffarə olduğunu (Buxari, Məvaqitus-salat, 4-6) və ədəb-ərkanına riayət edərək dəstəmaz alan beş vaxt namazı vaxtında qılan, rüku, səcdə və ehkamını tam yerinə yetirən kəsləri Allahın bağışlayacağımı müjdələmişdir (İbn Macə, Səlat, 94; Əbu Davud, Səlat, 9).

Gündə beş vaxt namaz kamil insan olmaq üçün əndazədir. Qu-

rani-Kərimdə onun əxlaqi təsirlərinə işarə edən ayələr, həmçinin qeyri-əxlaqi və pis əməllərdən mühafizə edən xüsusiyyətləri qeyd edilir. Ayədə deyilir: “Həqiqətən, namaz (insanı) çirkin və pis əməllərdən çəkindirər” (“Ənkəbut”, 29/45). Belə olan halda, namaz insan üçün bir nəsihətçi, pis əməllərdən onu çəkindirən və xəbərdar edən yol yoldaşıdır. Mütemadi namaz alışqanlığı olan kəslər namaz əhli sayılır və onunla həmhal olduqları kimi, ona uzaq olan hər şeydən də qorunmuş olurlar.

Namaz Allaha gedən, Ona yaxın olmanın ən qısa yoldur. Bir baxımdan möminin Allah ilə arasındakı məsafə ölçüsüdür. Hədisi-şərifdə belə deyilir: “Bəndə Rəbbinə ən çox səcdədə ikən yaxın olur, elə isə səcdədə duanı çox et” (Müslüm, Səlat 215; Əbu Davud, Səlat, 152). Məhz bu mənada deyilmişmiş hədís və ayələr möhtəvasında “Namaz möminin meracıdır” cümləsi möminlər arasında məşhurlaşan bir deyim olub. Merac Peyğəmbər əleyhissalamın Allah ilə (pərdə ar-xasından) danışlığı yerdir. Allahın ən yaxın məqam və ən yaxın andığı, mömin namaz əsnasında həmin anı gündə bir neçə dəfə yaşıyan kəsdir. Həmçinin Allah ilə Həzrət Peyğəmbərin merac dialoqu hə-

namazda təşəhhüd duası ilə oxunaraq, Allah ilə bəndə arasında merac hissələrini təzahür etdirir.

Namaz, həm də Allaha təşəkkür mahiyyəti daşıyır. Namaz şüur sahibi olmanın dərkidir. Təbiətin ən gözəl və ən təmiz varlığı olmanın, həmçinin iyirmi dörd saat istifadə etdiyi, sayı-hesabı olmayan naz-nemətin sahibinə şükürdür namaz (hədislərdə bütün bu nemətlər müqabilində onun sahibinə qarşı namazsızlıq qədirbilməzlik olaraq adlandırılabilir (bax: Əhməd b. Hənbəl, I/411).

Bu baxımdan namaz “Mən yaradılmışam” deyə bilmənin cəsarətidir. Həyati qavramaq ona heyrətamız baxmaqla olar. Bu gözlə baxan həm özünü, həm də Yaradamı bütün aydınlığı ilə qavramış və görmüş olar. Allah insan oğluna belə buyurdu: “Qu-randa sənə vəhy olunanı oxu və (vaxtı-vaxtında) namaz qıl. Həqiqətən, namaz (insanı) çirkin və pis əməllərdən çəkindirər. Allahı zikr etmək (Allahın cəlalını və əzəmətini həmişə, hər yerdə yada salmaq), şübhəsiz, (savab etibarilə bütün başqa ibadətlərdən) daha böyükdür. Allah nə etdiklərinizi (bütün yaxşı və pis əməllərinizi) bilir!” (“Ənkəbut” 29/45).

Ceyhun Əliyev,

**Mənəvi Dəyərlərin Təbliği
Fondunun icraçı
direktorunun müavini**

Qurani-Kərim İslam dininin müqəddəs Kitabı, son səmavi mesaj və müsəlmanların mənəvi-əxlaqi dəyərlər sistemini özündə birləşdirən yolgöstəricisidir. Yer üzünə nazil olmasından əslər keçməsinə baxmayaraq, öz aktuallığını və əhəmiyyətini qoruyan bu Kitabın günümüzdə daha çox oxunmasına, təhlil edilməsinə və insanlara çatdırılmasına böyük ehtiyac var. Radikalizm və xurafatın geniş yayıldığı bir dövrdə Qurani-Kərimdəki əsas mənəvi prinsiplər və istiqamətlər hər bir müsəlman üçün güclü dayaq nöqtəsi olmalıdır. Müsəlman olan kəs müxtəlif dini düşüncə və fikirlərlə tanış olmadan əvvəl bu dinin ana qaynağı olan Qurani-Kərimi tanımlı və mənimseməlidir. Sonuncu Peyğəmbər Həzrət Məhəmməd (ə) vasitəsilə bütün insanlığa çatdırılan bu kitab mənəvi istinadgah olmaqla yanaşı, həm də praktiki bir vəsaitdir. Əslində, müsəlmanları maraqlandıran bir çox sualların cavabı birbaşa, yaxud dolayısı ilə Qurani-Kərimdə mövcuddur. Şübhəsiz, Peyğəmbərin (ə) söz və hərəkətlərindən meydana gələn hədis külliyyatının da əsas qayəsi məhz Qurani-Kərimin açıqlanması, eləcə də dini həyatın praktiki nümunəsinin göstərilməsi ilə bağlıdır. Qurani-Kərim nəzəri, Allah

Qurani-Kərimdə mənəvi prinsiplər

Rəsulu (ə) isə praktiki cəhətdən İslam dininin əsas norma və prinsiplərini ortaya qoyub, bütün müsəlmanlar da bu norma və prinsipləri riayət etməyə çalışıblar.

Qurani-Kərimdə insanlar üçün ən çox diqqətçəkən məqamlardan biri onda eks edilmiş mənəvi prinsiplərə bağlı şəxsiyyət kimi formallaşmasının vacibliyindən söz açıblar, ancaq bu prinsiplər əsasən, dini tərəfdən daha çox araşdırılıb, Qurani-Kərimdəki əhkam ayələri, yəni hökmələr çox vaxt mənəvi-əxlaqi prinsiplərə nisbətdə ön plana çıxıb.

Özündən əvvəl nazil olan digər səmavi kitablar kimi Qurani-Kərim də insanlara doğru yolu göstərmək, onun həyatının hər sahəsinə dair hökm və prinsipləri müəyyənləşdirmək üçün göndərilib. Qurani-Kərimin nazilolma səbəbi ilə bağlı ayələr bəzən Peyğəmbərə (ə), bəzən iman edənlərə, bəzən də bütün insanlara xitab etməkdədir. Qurani-Kərimdə “(Ya Rəsulum!) De: “Ruhülqüds (Cəbrail) onu (Quranı) sənin Rəbbindən iman gətirənlərə səbat vermək, müsəlmanları isə doğru yola yönəltmək və (onlara Cənnətlə) müjdə vermək üçün haqq olaraq nazil etmişdir!”, “Bu, (kafirləri cəhənnəm əzabı ilə) qorxutmaq və möminlərə öyüd-nəsihət vermək üçün sənə nazil edilən Kitabdır. (Ya Rəsulum!) Ondan (onun təbliğindən) ötrü ürəyində bir sixıntı olmasın!”, “Biz Kitabı (Quranı) sənə yalnız (müsriklərə) ixtilafda olduqları (tövhid, qiyamət, qəza-qədər və s. bu kimi) məsələlərə izah etmək və

möminlərə bir hidayət və mərhəmət olsun deyə nazil etdik!” və bu kimi bir çox ayə Peyğəmbərə (ə) xıtabən Quranın qayə və missiyaşını ortaya qoyub. Ümumbəşəri dəyərləri özündə ehtiva edən Qurani-Kərim iman edənlərə və bütün insanlığa öz nazilolma səbəbini aşağıdakı şəkildə izah edib: “(Allah kafirləri) Öz dərgahindan gələcək siddətli bir əzabla qorxutmaq, yaxşı əməllər edən möminlərə isə gözəl mükafata (Cənnətlə) nail olacaqları ilə müjdə vermek üçün onu doğruduzgün (qiyamətə qədər bütün bəşəriyyətə haqq yolu göstərən bir nur) olaraq endirdi”, “Ondan (Qurandan) əvvəl Musanın (İsrailoğullarına, möminlərə) rəhbər və mərhəmət olan kitabı (Tövrat) var idi. Bu (Quran özündən əvvəlki ilahi kitablardır) ərəb dilində təsdiq edən, zalimləri (Allahın əzabı ilə) qorxutmaq və yaxşı əməl sahiblərinə (Cənnətlə) müjdə vermek üçün olan bir Kitabdır!”, “Bu (Quran) insanlar üçün elə bir moizədir ki, onunla həm qorxsunlar, həm də Allahın tək bir Tanrı olduğunu bilsinlər, həm də ağıl sahibləri düşünüb ibrət alsınlar!”. Bununla yanaşı, Qurani-Kərim, sadəcə, inanınlar üçün deyil, bütün insanlar üçün nəsihət və şəfa qaynağı olduğunu bildirmişdir: “(Ey insanlar!) Sizə Rəbbinizdən bir öyünd-nəsihət, ürəklərdə olana (cəhalətə, şəkk-şübhəyə, nifaqa) bir şəfa, möminlərə hidayət və mərhəmət (Quran) gəlməşdir!”. Yuxarıda qeyd edilmiş ayələrdən də göründüyü kimi, Qurani-Kərim, sadəcə, hüquqi-əhkami

Əmrlər toplusu deyil, eyni zamanda, öyünd-nəsihət, hidayət, müjdə, iibrət və mərhəmət qaynağıdır. Bütün bunlar isə ümumilikdə insan əxlaqını, habelə onun mənəviyyatını formalasdırır. Quranı sosial-mədəni həyatdan çıxararaq yalnız dini çərçivədə görmək yanlış bir yanaşmadır. İnsanı bütün fiziki, bioloji və mənəvi duyguları ilə xəlq edən Allah yer üzünə sadəcə, sonuncu bir kitab deyil, bəşəri həyatın bütün yönlərini nəzərə alan, qiyamət gününə qədər aktuallığını qoruyan “yol xəritəsi” göndərib. Bu gün bir çox radikal qrupların əsas hədəflərindən biri də Quranı-Kərim ayələrini kontekstdən çıxararaq, bir növ “hüquqi-inzibati” müstəviyə çəkib öz mənfur əməllərinə alət etməkdir. Halbuki Quranı-Kərim insanların mənəvi kamilliyə çatması və Allahını tanımıası üçün sonsuz xəzinələr qaynağıdır.

Önce onu qeyd etmək lazımdır ki, Quranı-Kərim insanlar tərəfindən tərtib edildiyi kimi, konkret bir mündəricata malik deyil. Müxtəlif mövzular fərqli surələrin daxilində qeyd edilib, bəzi mövzulara bir neçə dəfə toxunulub. Əxlaq mövzusu Quranın “mərkəzi” mövzularından biridir. Quranın insanda görmək istədiyi ən vacib xüsusiyyətlərdən biri məhz əxlaqdır.

“Əxlaq” sözü Quranı-Kərimdə iki yerdə istifadə edilib. Bunlardan birincisi “Şuəra” surəsinin 137-ci ayəsidir: “Bu (bizdən) əvvəlkilərin adətindən (gördükлəri işlərdən) başqa bir şey deyildir!”. Bu ayədə “xuluq” sözü “adət”, “ənənə” mənasında işlənib. Əxlaq anlayışının mahiyyətinin anlaşıldığı ikinci nümunə isə “Qələm” surəsinin 4-cü ayəsində qeyd edilib. Burada Həzrət Peyğəmbərə (ə) xıtabən “Şübhəsiz ki, sən böyük bir əxlaq üzərindəsən!” deyə bildirilib və “xuluq” kəlməsi “əxlaq” mənasında işlədir. “Əxlaq” kəlməsinin sinonimi olan

və ya eyni mənəni verən bir çox söz isə Quranı-Kərimin ayələri içində xeyli yerdə işlənib. “Təqva”, “hidayət”, “saleh əməl”, “ehsan”, “xe-yir” və bu kimi sözləri nümunə göstərmək mümkündür.

Ümumiyyətlə, Quranı-Kərimin əsas hədəflərindən biri kəlmələrdən çox anlayış və mənaya yönəlib. Doğru mənəni müəyyənləşdirmək və bu mənəni bilmək çox vacibdir. “İsra” surəsinin 36-ci ayəsində **(Ey insan!) Bilmədiyin bir şeyin ardınca getmə (bacarmadığın bir işi görmə, bilmədiyin bir sözü də demə).** Cənki qulaq, göz və ürək bunların hamısı (sahibinin etdiyi əməl, dediyi söz barəsində) sorğu-sual olunacaqdır”, -deyə nazil olan ayə bilməyin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu bir daha sübut edir. Bir hərəkətin əxlaqi baxımdan qiymətləndirilməsi üçün ilk növbədə məqsədi və niyyəti müəyyənləşdirilməlidir. İslam dini əməllərin niyyətlərə görə təsnif edildiyi bir din olduğuna görə “əxlaq” adlandırdığımız feil və hərəkətlərin məqsədi çox vacibdir. Əgər bir addımı “əxlaqlı görünmək” üçün ediriksə, bu, əxlaq deyil. Bu, ətrafdakı insanları yaniltmaq və aldatmaq cəhdidir. Həqiqi əxlaq səmimiyyət, yəni səmimi niyyət üzərində qurulan, arxa planında ikinci bir niyyət və ya məqsədin olmadığı hərəkətlərdir. Ola bilər ki, biz hər hansı xoşiyətli işimizi yekunlaşdırı bilmərik. Bunun bir sıra obyektiv və subyektiv səbəbləri ola bilər. Ancaq qeyd etdiyimiz işin niyyəti xoşdursa, Allah qatında bu, yenə də qiymətləndiriləcəkdir. Bir sözlə, İslam dini əməlin özündən çox onun niyyətinə baxmayı üstün tutur. Quranı-Kərimə nəzər saldıqda da görürük ki, bir çox ayələr birbaşa insanların mənəviyyatı, yəni əxlaqi davranışları ilə bağlıdır. Yeri gəlmışkən, onu da qeyd etmək lazı-

dır ki, dini prizmadan əxlaq və mənəviyyat düz mütənasib olan anlayışlardır. Yəni, hər əxlaqlı hərəkət mənəviyyata müsbət təsir etdiyi kimi, mənəviyyat zənginləşdikcə, əxlaq dəyərləri də yüksəlməyə başlayır.

Quranı-Kərimin əsas məqsədlərindən biri nümunəvi İslam ümməti yetişdirməkdir. Burada nümunəvi dedikdə, daha çox sosial və əxlaqi yönərləri ilə nümunəvilik nəzərdə tutulur. Cəhalət qaranlığının hakim olduğu bir cəmiyyətə gələn İslam dini həmin dövrün sosial və mənəvi dayağına çevriləcək ümum-bəşəri bir mahiyyət qazandı. Fəqət, bu gün etiraf etməliyik ki, müsəlmanlar və Quran arasında ciddi bir uçurum yaranıb. Quranın müsəlmana qazandırdığı bir çox dəyərlər, mənəvi keyfiyyətlər, əxlaqi xüsusiyyətlər və ictimai tövsiyələr unudulmaqdadır. Müsəlman Quranı ümumilikdə böyük hörmət və ehtiram göstərir, onu evinin ən hündür nöqtəsində saxlayır, kimisə inandırmaq üçün ona and içir, müqəddəs olduğunu deyir. Ancaq günümüzün müsəlmanı bu gün Quranı-Kərimi praktiki olaraq mütaliə etmir. Özünü doğulduğu ölkə, şəhər, məhəllə və ya ailə baxımından İslam dininə mənsub hesab edən yüz minlərlə insan bir dəfə də olsun Quranı-Kərimi oxumayıb. Acinacaqlı hal ondan ibarətdir ki, din adı altında cəmiyyətə radicalizm, xurafat və əxlaqsızlığı yaymağa çalışanların da əsas məqsədi budur. Müsəlman ilahi vəhydən uzaqlaşış onların təsirinə düşsün. Məncə, özünü müsəlman hesab edən hər bir kəs ən azından bircə dəfə bu dinin kitabının nə dediyi ilə maraqlanmalıdır. Dünyanın ümumilikdə mütaliədən uzaqlaşlığı bir dövrdə oxumağı tövsiyə etmək bir az qəribə görünə bilər. Amma unutmayaq: ilk nazil olan ayə də məhz “OXU” deyir.

Eladdin Məlikov,
f.f.d., dos.,
AII-nin müəllimi

Tarixi biliklər məcmusu olan idrak və onun istiqamətləri, insan hissləri, qavrayış, təsəvvür və onların müasir ictimai həyatdakı əksinin tədqiqi, həm də “müssəlman idrakı” anlayışı İslam fəlsəfəsində xüsusi mövqeyə malikdir. Müxtəlif alimlər – Ət-Tirmizi, Əbu Əbdullah əl-Haris, Əbu Əbdullah əl-Qurtubi, İbn Həcər əl-Əsqalani və başqalarının bu mövzuya xüsusi yanaşmaları olub. Bu məsələ ilə əlaqədar olan mötəzililər, ismaililər, mistisistlər (sufilər), işraqlər, həmçinin Şərq peripatetizminin ardıcılıları varlıq, bilik təlimləri, nəfs və qəlbin ölməzliyi və idrakın əsas elementi olan təcrübə haqqında özlərindən sonra qiymətli fikir xəzinələri qoymuşlar. Bu da müasir tədrisdə vacib yer tutur. Məqalədə “idrak fəlsəfəsi” anlayışına nəzər salınıb, onun yaranması, əhəmiyyəti, canlı və cansız təbiətdəki əksi, istiqamətləri və fərqliliyi ilə əlaqədar fikirlər şərh edilib, müasir islamşunaslıqda bu anlayışın tədrisində istinad ediləcək məqamlara diqqət yetirilib.

Bu məqsədlə araşdırında “idrak – beynin xüsusiyyətidir”, “cansız təbiətdə idrakın əksi”, “canlı təbiətdə idrakın təzahürü”, “idrakın istiqamətləri”, “idrak dəyişkənliyi” kimi məsələlərə, həm-

Müasir islamşunaslıqda idrak məsələləri

“Idrak fəlsəfəsi” anlayışına nəzər

Müasir dövrümüzdə insan uzaq ulduzlara qapılara açıldı. Yer kürəsinin sünü peykləri, kosmik raketlər, avtomatik stansiyalar kainatın sakinidir. Möcüzəli Veneraya kosmik yol açıldı. İnsanın kosmosda peydə olması (Qaydukov, Ö. 1962, s.3), sünü zəka və robotların ixtirası bütün söylədiklərimizə sübutdur.

Nailiyyətlər heyranedicidir. Ni-yə insan təbiət üzərində böyük həkimiyyətə malikdir? Müəyyən mənada bu, idrakla əlaqədardır. İdrak vasitəsilə insanlar ətrafindakılar bir sıra gizli sırlarını açıqlayırlar. İnsan atom dünyasına nəzər yetirib. O, mürəkkəb kimyəvi birləşmələrin qanunlarını mənimsəyib, canlı orqanizmlərin inkişaf qanunlarını öyrənib. İnsan ağılı kainatın ən dərin qatlarına daxil olub. Bütün bunlar sayəsində insanlar təbiət qüvvələrini özlərinə tabe ediblər.

Əvvəldə də qeyd etdik ki, idrak sayəsində insanlar bir sıra təbiət sırlarını mənimsəyiblər. Heç də asan sual olmayan idrak nədir? Elm üçün bu sual mürəkkəb olsa da, nəticədə bu sərr də açıqlanıb.

İdrak – beynin xüsusiyyətidir

İdraka kamil baxış zamanla formalaşıb. Bu sual gərgin işlənilməyə məruz qalmış və qalmaqdır.

Bəzi filosoflar hesab edirlər ki, idrak insanla əlaqədar deyil. O, digər dünyada tamamilə müstəqil olaraq mövcuddur və daimidir. Belə filosoflar şüurun bütün mövcud olanları və ətraf aləmdə olanları yaratdığını güman edirlər.

Digər qrup filosoflar isə idrakin insanla əlaqədar olduğunu etiraf edirlər, lakin onun insan cisminin bu və ya digər orqanlarının fəaliyyəti ilə əlaqədar olmadığını düşünürlər (Qaydukov, Ö. 1962, s.4). Onların düşüncəsinə əsasən, bu, mənəvi qəlbdən asılıdır. Belə qəlbi ölməz hesab edən alimlər onun insanın dünyaya gəldiyi andan cisminə daxil olduğunu və həyatiboyu ona rəhbərlik etdiyini iddia edirlər. İnsan dünyasını dəyişəndə isə belə qəlb cismi tərk edir.

Bəs qəlb nədir? Bu suala filosoflar hər zaman dəqiq cavab verə bilmirlər. Bu səbəbdən, cavabı onlar dində axtarırlar. Din isə iddia edir ki, Yaradan ilk insan olan Adəmin bədənini “torpaq”dan (gildən?) yaradıb və ona “canlı qəlb” “üfürmüdüdür”. Bəzi filosoflar insan idrakinin məhz belə izah edirlər. Nümunə üçün Amerika filosofu E.Braytmen idrakin insana Yaradan tərəfindən bəxş edildiyini söyləyir.

Filosofların belə baxışları ideo-lojidir və mənbəyi etibarilə doğru deyildir. Belə düşüncəli idealist filosofların baxışları idrakin ilahi yaradılışı ilə çulgalaşır və bu qəçilməzdür. Axı idealistlər idrakin materia və insan beyni ilə əlaqəsini inkar edirlər.

Marksist-leninçi fəlsəfəyə əsasən, idrak birbaşa materiya ilə əlaqədardır və onun xüsusiyyətidir. Belə baxış materialistik adlandırılır (Qaydukov, Ö. 1962, s.5).

Materiyanın xüsusiyyəti nədir? “Xüsusiyyət” dedikdə bizi əhatə edən dünyadan hansı təzahürünün bu və ya digər tərəfini nəzərdə tuturuq? Əşyanın xüsusiyyəti həmin əşyanın digər əşyalara olan münasibətində təzahür edir.

Hər bir əşya və təzahür özünəxas xüsusiyyətlərə malikdir. Məsələn, kimyəvi element olan xlor bozumtul-sarı rəngdədir, boğucu qoxuludur, yandırıcı xüsusiyyətlidir və s. Qızıl isə sarımtıl rəngdədir, əridilməyə münasibdir və s.

Əşyaların xüsusiyyəti müxtəlidir. Onlardan bəziləri vacib, zəruriyidir, digərləri isə ikincidərəcəlidir, əhəmiyyətsizdir. Bəzi xüsusiyyətlər daimidir və bütün şərtlərdə mövcuddur. Digərləri isə yalnız əşyaların inkişafı mərhələsində və ya müəyyən şərtlər müqabilində yaranır.

Beləliklə, idrak da bu qəbildəndir. Onun bütün materiya və ya onun bir hissəsi olduğu mübahisəlidir.

XVII-XVIII əsrlərin bir sıra materialistləri idraki əbədi və materiyanın ayrılmaz hissəsi hesab edir-

dilər. Onlar güman edirdilər ki, bütün cisimlər (yalnız insan, heyvanlar, bitkilər və cansız təbiət) idraka malikdir. Hollandiyalı materialist B.Spinosa (XVII əsr) hesab edirdi ki, idrak – materiyanın ayrılmaz hissəsidir (Qaydukov, Ö. 1962, s.6). Fransız materialisti J.B.Robine (XVIII əsr) isə “həssaslıq” xüsusiyyətini təbiətdəki bütün mövcudata – daşlara, bitkilərə, heyvanlara, insanlara aid etsə də, onun müxtəlif olduğunu vurgulayır (“həssaslıq” dedikdə o, düşüncənin bu və ya digər xüsusiyyətini nəzərdə tuturdu).

Materiyanın qəlbə malik olması barədə təlim hilologizm adlanır. Bu təlimlə razılaşmayan Y.Qaydukov onu səhv adlandırır. O, daş və bitkinin şüura malik olmadığını yazır.

Bəs niyə filosoflar belə düşünürlər?

Təbiətşünaslıq elmi XVII-XVIII əsrlərdə yetərli qədər inkişaf etməmişdi. Engelsin də qeyd etdiyi kimi, həmin dövrdə hələ bəlkədə olan biologiyada bitki və heyvanat aləmi cansız təbiət qanunlarına əsaslanaraq tədqiq edilirdi.

Səbəb isə yalnız bu deyildi. Ötən əsrlərin materialistləri bütün əşya və təzahürləri əbədi və dəyişməz olaraq araşdırırdılar. Məhz bunun nəticəsində onlar materiyanın inkişaf etdiyini və müəyyən mərhələdə idrakin yaradığını anlamırdılar.

Həmin dövrün digər materialistləri – P.A.Holbax, D.Didro və başqaları qeyd edirdilər ki, idrak yalnız “nizamlı varlıqlar” a xasdır. Bu fikir ehtimal olaraq qalırdı və elmi əsası yox idi (Qaydukov, Ö. 1962, s.7).

Dialektik materializmə əsasən, idrak – bütün materiyanın deyil, yüksək təşkilatlanmış materiyanın xüsusiyyətidir. Cansız təbiət, bitki

və heyvanlar aləmi idrakın heç bir xüsusiyyətinə malik deyil. Yalnız insanın idrakı aydın təzahürlüdür.

Elm müəyyən edib ki, insanın idrakı xüsusi orqan olan beyinlə əlaqədardır. Beyin – insan cisminin bir hissəsidir. O, digər orqanlara nisbətən daha mürəkkəbdır. Bu, xüsusi təşkilatlanmış materiyadır. Təsadüfi deyil ki, XIX əsrin məşhur rus alimi İ.M.Şeçenov (1829-1905) beyni “dünyanın ən möcüzəvi maşını” adlandırib.

İnsanın dərki fəaliyyətində beynin böyük yarımkürələri həllədici əhəmiyyətə malikdir. Beyində 14-dən 16 milyarda qədər müxtəlif sinir birləşmələri mövcuddur. Beyin qabığı çoxsaylı döngələr və yollardan ibarətdir. Bunlar da öz növbəsində, özünəməxsus rola malik müxtəlif çoxsaylı sahələrə ayrılır.

Bu səbəbdən də beynin təpə hissəsinin zədələnməsi sayəsində insan görmə, gözlər kənarındaki zədələnmə sayəsində isə eşitmə qabiliyyətini itirir. Alın hissədə isə nitq və düşüncə mərkəzləri yerləşir. Onların fəaliyyəti pozulduqda insan danışmaq və düşünmək qabiliyyətlərini itirir. İnsan beynində onun hərəkətlərini idarə edən sahələr vardır (Qaydukov, Ö. 1962, s.8). Baş beynin böyük yarımkürələrindəki müxtəlif bölmələr zərif ixtisaslaşmaya malikdir.

İdrakin materiyanın mürəkkəb quruluşlu parçası – beyinlə əlaqəsi necə sübut olunur? Bu, insan təcrübəsi ilə təsdiq edilir. Əslində, heç kim və heç nə idrakı görməyib. Gündəlik həyatda insanlar (xüsusi silə tibb işçiləri) əksər hallarda dərkini qeyb etmiş insanlarla rastlaşırlar (məsələn, ürəkkeçmə və ya narkoz zamanı). Biz isə idrakin tamamilə sərbəst, yəni insan beyni olmadan mövcud olması halı ilə rastlaşmamışıq.

Coxsaylı faktlar tamamilə əks fikirlər söyləyir. İnsan dünyasını dəyişəndə onun idrakı yox olur, yaxud hər hansı zədə və ya xəstəlik zamanı beynin normal fəaliyyəti pozulur. Həmin anda insan idrakı da zədələmir. Əgər müalicə sayəsində onun normal fəaliyyətini bərpa etmək mümkün olsa, xəstənin idrakı da aydınlaşır.

Buradan belə bir nəticə hasil olur - idrak insan beyni ilə əlaqədardır. Bu, insanın baş beyninin fəaliyyətinin məhsulu və xüsusi təşkilatlanmış materiyanın xüsusiyyətidir. Beyin isə idrak orqanıdır. F.Engels bu barədə yazdı:

“Bizim idrak və düşüncə yüksək həssasiyyətli olaraq bilinsə də, əslində maddi və cismani orqan olan beynin məhsuludur” (Qaydukov, Ö. 1962, s.9).

Beləliklə, idrakin materiyadan ilkin olaraq ayrı olduğunu iddia edən idealistlər haqlı deyillər. İdrak öz daşıyıcısından ayrı və müstəqil mövcud ola bilməz. O, materiyadan ayrılmazdır. K.Marks yazdı: “Düşüncəni düşünməyə malik olan materiyadan ayırmak olmaz”.

Biz müəyyən etdik ki, idrak beynin və təşkilatlanmış materiyanın xüsusiyyətidir. Bəs o, necə yaranıb?

Bəlkə o, heç yaranmayıb? Bəlkə də o, daim materiyaya aid olub? Elm aydın edib ki, idrak materiyanın uzunmüddətli inkişafından yaranıb. Yer kürəsində cansız təbiətin canlı təbiəti yaratdığı şərtlərdən milyonlarla illər ötüb. Daha sonralar isə canlı təbiətdən düşünməyə malik varlıq – insan yaranıb. Beləliklə, yuxarıda qeyd etdiklərimizə əsaslanaraq bəzi filosoflara əsasən:

- idealizmin və dinin əksinə olaraq dialektik materializm idrakı yüksəktəşkilli materiyanın xüsusiyyəti olaraq araşdırılır;

- cansız materiya idrakin heç bir elementinə malik deyil (bitki və heyvanlar idraksızdır, yalnız insanda idrak aydın təzahür edir);

- idrakin yaranması möcüzə və ya təsadüf deyildir. Materiyada onun yaranması üçün imkanlar mövcuddur. Materiya əksedilmə xüsusiyyətlidir. Onun inkişafı və təkmilləşməsi sayəsində idrak yaranıb;

- sadə əksedilmə cansız təbiətdəki varlıqlara da xasdır. Bu, xərici təzahürlərə müvafiq tərzdə cavab vermək bacarığında özünü göstərir. Bu müddətdə iz, möhür, hətta təsir bitdikdən sonra da müəyyən vaxt ərzində qalmağa davam edir;

– həyatın yaranması ilə əkse-dilmə daha mürəkkəb hal alıb. Ək-se-dilmə canlı orqanizmlərin mövcudluğunu zəruri şərtidir. Həyat formalarının çətinləşməsi əkse-dilmə fəaliyyətinin təkmilləşməsi ilə nəticələnib (belə hal özünü heyvanlarda bürüzə verir);

– insanda idrak tədricən yaranıb. Bu prosesdə əmək, daha sonra isə nitq həllədici rol oynayıb. Düşüncə yarandıqdan sonra insan idrakı formalaşır. Düşüncə – insan dərkinin başlıca formasıdır, o yoxdursa, idrak da yoxdur;

– idrak – həqiqət əksinin ali formasıdır. Onun mahiyyəti fizioloji, elektromaqnit və ya digər proseslərdə deyil, ətraf dünyanın əksindədir. İdrak – real həqiqətin surəti, obrazıdır. O, formasına əsasən subyektiv, məzmununa əsasən obyektividir. İdrak obyektiv dünyanın subyektiv obrazıdır;

– insan idrakına əksedilmənin bütün formaları daxildir: düşüncə, diqqət, hissiyyat, səbiretmə, qa-

vrama və təsəvvür. Bu psixi təzahürlərin hər biri özünəməxsusdur. Lakin bütün bunlar xüsusi mövcudluğa malik deyil və bir-biri ilə əla-qədə olaraq bütöv bir tama aiddir. Bu səbəbdən də idrak həqiqətin əksinin tam və vahid prosesidir;

– insanlar yalnız ətrafında olanlara münasibəti düşünmür, onlar həm də özlərinə, fəaliyyətlərinə idrakla yanaşırlar, yəni onlar davranışa nəzarət edən özündərkə malikdirlər;

– insanların dərki daim dəyişir. Bu dəyişikliyin əsasını ictimai təcrübə təşkil edir. İctimai münasibətlərin xarakteri idraka böyük təsir edir. İnsanın ictimai təsərrüfat sistemindəki yeri onun dərkini formalaşdırır.

Qədim dövrdə idrak nəzəriyyəsinin yaranması

Cəmiyyətin ilkin yaranma mərhələsində ibtidai insan ətraf ələmlə, onu idarə edən qüvvələrlə, müxtəlif təbiət təzahürlərinin ya-

ranma səbəbi, gecə və gündüz, fəsillər, sağlamlıq və xəstəlik, yuxu, ölüm və s. məsələlərlə maraqlanır.

Bütün bunları izah etməyə çalışan insan bunların fövqəlqüvvə tərəfindən idarə edildiyi qənaətinə gəlmış və dünyada bədxah və xeyirxah ruhların məskən saldıqları ehtimalına gəlir. Bu qavram sonalar müxtəlif fəlsəfi sistemlərdə ümumiləşdirilib. Dinin isə bütün bunlardan ayrı mövcudluğunu söylemək isə əsassızdır. İlkin əmək fəaliyyətində insan əşyaların sadə xüsusiyyətlərini anlamağa çalışır. Əgər insan dini dünyagörüşünü əldə rəhbər tutardısa, o, ətraf dünyaya uyğunlaşa bilməz və məhv olardı.

İdrakin yaranması möcüzə və təsadüf deyildir. O, materianın digər, daha sadə xüsusiyyətlərinə əsaslanır. İnsan idrakı canlı orqanizmlərin ətraf mühitlə bioloji əlaqəsinin sadə formalarından yaranıb (Qaydukov, Ö. 1962, s.10).

Bu inkişaf kansız materiyada müəyyən imkanların yaranması sayəsində baş verib. Məsələ bundadır ki, materiya vacib xüsusiyyətə – əksedilməyə malikdir. Məhz materialyanın inkişaf mərhələlərində əksedilmənin daim təkmilləşməsi sayəsində idrak yaranıb (Qaydukov, Ö. 1962, s.11). Bəs əksedilmə nədir? Canlı və kansız təbiətdə o, necə təzahür edir?

Cansız təbiətdə əksedilmə

Təbiətdə bir cisim digərindən təcrid halda deyildir. Dünyada hər şey bu və ya digər halda bir-biri ilə əlaqəlidir. Hər bir bədən digər əşyaların təsirinə məruz qalır və özü də ətraf mühitə təsir edir. Məsələn, dəniz kənarındaki daş Günəş işığına, küləyə, yağışa, dəniz dalğasına, temperatura və digər təsirlərə məruz qalır və dəyişir. O, getdikcə dağılır. Bununla yanaşı o, torpağa təzyiq edir və onu sıxlasdırır. Beləcə bir-biri ilə təmasda olaraq təbiətin digər yaradılışları müəyyən əlaqədədir.

Varlıqlar arasındaki qarşılıqlı təsirin təzahürlərindən biri də əkse-

dilmədir (Qaydukov, Ö. 1962, s.11). Əksedilmə daim iki və daha artıq bədənin qarşılıqlı əlaqəsidir. Bu zaman bir tərəf təsir göstərir, digər tərəf təcrübə edir. Ətraf mühitin təsirinə məruz qalan bədən belə təsirə daim cavab verir (reaksiya göstərir). Məhz bu cavab (reaksiya) əksedilmədir. Beləliklə, ümumi görünüşü etibarilə əksedilmə xüsusiyyəti – maddi cisimlərin xarici təsirlərə cavabvermə bacarığıdır.

İki növ əksedilmə mövcuddur. Bunlardan birincisi, bədənin təsirə məruz qalması və müəyyən dəyişkənliyi sayəsində təzahür edir. İkinci, möhür – izdir. O, hətta onu yaradan təsir bitsə də, müəyyən müddətədək mövcudiyətini qoruyur. Buna misal göstərək. Hansısa metal maqnitlə təmas edir. Ona maqnitin güc xətləri təsir edir. Bunun nəticəsində həmin əşya maqnitləşir. Məhz belə maqnitləşmə möhür – izdir.

Təbiətdə çoxsaylı əşyalar vardır. Onların hər biri keyfiyyət xüsusiyyətinə malikdir. Bu, əksedil-

mədə özünü göstərir. Məsələ bundadır ki, əksedilmə xarici təsirlərdən asılı deyildir. O, bədənin daxili vəziyyəti ilə müəyyən edilir. Bu səbəbdən də müxtəlif əşyalarda əksedilmə müxtəlifdir.

Bununla da atmosfer dəyişikliklərinin təsiri ilə daş üzərində izin yaranması zəif baş verir. Möhürün özü də aydın görünmür. Təbiətin xüsusiyyəti, daşın daxili vəziyyəti budur. Digər halda isə möhür-iz təsvir edilənin surətini əks etdirməyə qadirdir (Qaydukov, Ö. 1962, s.12).

Xüsusi vurgulanır ki, əksedilən əşya mövcud olandan asılı deyil, möhür-iz isə həmin əşyadan asılıdır. O, əşyanın təsiri nəticəsində yaranır.

İnsan təbiətə xas olan əksedilməni öz məqsədlərində geniş tətbiq edir.

Buna parlaq misallardan biri termometrdir. Bu əşyanın təsiri qızdırmanın artması ilə tərkibindəki maddələrin bir qədər genişlənməsi, qızdırmanın soyuması ilə yüksəlməsindən ibarətdir. Qızdırma yüksək

olduqda şüşədəki maye yüksəlir, qızdırma endikdə isə maye aşağı düşür. Barometr, voltametr və digər alətlər də belə prinsiplə düzəldilib və ya foto istənilən əşyadan Günəş işığını əks etdirir. Foto çəkərkən belə əşyalar fotoaparatin obyektivindən keçir və kamerasının arxa hissəsinə düşür. Həmin hissə işığa həssas olan emulsiya ilə örtülüb. İşıq şüalarının təsiri ilə onda dəyişiklik yaranır. Nəticədə fotoqrafik hissədə əşyanın təsviri yaranır. Sonradan həmin əksin üzə çıxmazı üçün onun qalıcılığını saxlanılması təmin edilir. Beləliklə, şəkilçəkmə də əksedilmə xüsusiyyətlərinə əsaslanır (Qaydukov, Ö. 1962, s.13). Digər əlaqə vasitələrində (telefon, radio və s.) də əksedilmədən istifadə edilir.

Canlı təbiətdə əksedilmə

Yer kürəsində həyatın yaranması əksin yeni formasıdır və əksedilmənin sadə formalarından mürəkkəbə bioloji keçidlə əlaqədardır.

Bitkilər ətraf təsirlərə həssasdır və işıq, havanın temperaturu, nəmliyə reaksiya verir. Bu, bioloji əksedilmənin nəticəsidir. Heyvanlar aləmində əksedilmə daim təkmilləşir. Bu canlılar aktiv həyat tərzi keçirirlər. Onlar eyni yerdə qalmır, yemək axtarmaq, soyuqdan qorunmaq, yuva qurmaq üçün hərəkət edirlər, sinir sistemi vasitəsilə ətraf mühitlə əlaqə yaradırlar. Heyvanların ətrafdakı qıcıqlandırıcılar reaksiyası sinir sistemi vasitəsilə yerinə yetirilir və bu, refleks adlanır. Müxtəlif heyvanlar fərqli sinir sistemini malikdir (Qaydukov, Ö. 1962, s.19). İnsanın meymundan yarandığını iddia edən təkamülçülərə görə, insanabənzər meymunun düşüncəsi sonradan insan idrakinin yaranmasına bioloji təkan vermişdir (Qaydukov, Ö. 1962, s.27).

Beləliklə, materianın inkişafı ilə əksedilmə daim təkmilləşib. Y.Qaydukov qeyd edir ki, heyvanda bu hal idraksız, insanda isə həqiqətin əksi formasında şüurlu şəkildə baş verir (Гайдуков, Ю. 1962, c.27).

Epistemologiya və məntiq fəlsəfəsi tədqiqatçısı Hilari Patnemin (1926-2016) sözləri ilə ifadə etsək:

“Mən analitik fəlsəfəni metafizik olduğu üçün tənqid etmirəm. Mən metafizika ilə mübarizə aparıram. Mən analitik fəlsəfə problemini mənəsiz görüürəm. Fəlsəfə yeganə sübut deyil və sübutlar analitik tərzdə olmamalıdır. Kyerkeqorun şəxsi sübutları olsa da, analitik filosoflar onu qəbul etmirələr. Vitgenşteyndə də belədir: onun müddəaları pedaqoji xarakterlidir, onların məqsədi oxucuya nəyisə izah etmək deyil, oxucunun şəxsi qənaətlərini etməyə məcbur etməkdir. Fəlsəfənin əsl təyinatı da məhz budur” (Putnam, H. 1999. The Threefold Cord: Mind, Body, and World. New York: Columbia University Press. ISBN 978-0-231-10286-5., s.2.

Müsəlman idrakında etika

Qeyd edilən problemin açıqlanmasına yönələn tədqiqatlara əsasən, üç istiqamət müəyyən edilib:

1. Yaradan və insan.
2. İnsan və insan.
3. İnsan və batini (Смирнов, А. 2005, Мусульманская этика как система. c.51).

Qeyd etdiyimiz birinci istiqamətin izahı ilə əlaqədar “Yaradan və insan” konsepsiyası çərçivəsində “Ağa və qul” anlayışı irəli çıxır. “Qul” dedikdə hər kəsin idrakında xoşagəlməz və neqativ hissələr yaranır. Hər bir kəs “qul idrakı”nın nə olduğunu dərk edir və ondan azad olmağın zəruriliyini anlayır.

İslam mədəniyyətində isə bu, belə deyil. Bir sıra tarixi və sosial

amillərlə əlaqədar olaraq İslam qul əməyini tanıyırı və ondan imtina etmirdi. Qullar müəyyən hüquqa malik idilər və hədislərdə də qeyd edildiyi kimi, müsəlman idrakında yer alan bu qavram qulun azad edilməsi şəklində də mövcud olub. İslam hüququnda məhz bu anlayış geniş yayılıb.

İnsanla Yaradanın münasibəti anlayışında insan, sadəcə, qul deyil, o, Allahın quludur. Bununla əlaqədar olan mövcud müsəlman adlarında (Abdullah, Abdussalam, Abdulnasir) birinci hissədəki “əbd” sözü “qul” mənasını verir. Beləliklə, İslamin insan təbiətinə baxışında insan Allahın quludur.

Ərəb sözü olan “əbd” “qul” mənasındadır, qul isə “itaətkar” anlayışını bildirir və bu iki anlayış bir-birini izah edir. Yəni İslam düşüncəsində Rəbbinə itaət edən insan aciz deyil, qalib olaraq xarakterizə edilir. Sadə dillə ifadə etsək, çalışmaqdan qaçan insan heç bir nemət əldə etmir. Yaradanın isteyinə tabe olub, heç bir əmək sərf etməyən şəxs onun hökməti olan Yaradanın nemət gözləməməlidir.

Qeyd etdiyimizlə əlaqədar “dünya və din” və ya sufilikdə əksini tapan “ubudiyyə” ilə “rububiyyə” anlayışları da uyğunluq təşkil edir.

Bundan əlavə, İslam sistemində “Quran və sünne”, “qiyyas və əql”, “zahir və batin” mövzuları “Yaradan və insan” mövzusunu geniş açıqlamağa xidmət edir. İkincisi, “İnsanın insanla” münasibəti fikirlərinə kecid alaqq. Burada bir insanın digərinə münasibəti dedikdə, biz yalnız birtərəfli deyil, həm də qarşılıqlı təsiri anlamalıyıq. Bu nunla əlaqədar müsəlman etikasında əksini tapan məntiq – “Özünə rəva bildiyin ən xoş işləri başqasına da rəva gör” prinsipini

əsas götürür. Burada ortaq ümumişmə və ya “şəxsi yekdillik” yanarın.

Müsəlman müəlliflər qəlb və ziyyətini ifadə edən “əhval” və “əxlaq” anlayışlarını əsas tutaraq, nəinki insanların, həm də ümumi icmanın rifahına xidmət edən güzəştəgetmə və ya beynəlmiləcilik şüarını vacib hesab ediblər.

Bundan əlavə, “örf” və “məruf” anlayışlarını şəxsi təcrübəsində sı-naqdan keçirən müsəlmanlar təbii olaraq adı məişət hadisələri zamanı meydana çıxan müləyim xasiyyət və xoş rəftara riayət etməyə çalışırlar (Смирнов, А. 2005, Мусульманская этика как система. c.60). Qurani-Kərimin “Əraf” surəsinin 199-cu ayəsində belə buyurulur: “Sən bağışlama yolunu tut, yaxşı işlər görməyi əmr et və ca-hillərdən üz çevir!”. Ət-Tirmizi, Əbu Əbdəllah əl-Xaris, Əbu Əbdəllah əl-Qurtubi, ibn Həcər əl-Əskəlanının əsərlərində “insaf”, “səbir”, “təvazökarlıq”, “hilm”, “əzm”, “əhv”, “şükür”, “tə-vəkkül”, “sidq”, “aman”, “ixlas”, “tövbə”, “qəzəb”, “riya” anlayışları ətraflı şərh edilib. Beləliklə, “insan və insan” məntiqi digərini anlama və “mən” i inkar etməməyi (mənə aid Məndən digərinin “Mən”inə keçid) anladır. Bu bağlılıq İslam mədəniyyətində çox ümdə məsələlərdəndir.

İndi isə “İnsan və batini” anlayışına nəzər salaq. “Niyyət” və “əməl” bağlılığı İslam etik düşününcəsinə xas olan mənə və təsirlərə malikdir. Bunlar bir-birindən ayrı ola bilməyən fundamental təzahürlərdir. Subyektivin əksinə olaraq, obyektiv səbəb əhd ilə nəticələnə bilər. Yəni əsaslı səbəblərə əsasən həyata keçən hərəkət normativ hesab edilir. Niyyət və əməlin olmaması anormal hal olaraq qəbul edilir və bunlar həm də “zahir” ilə “batin” münasibətini bürüzə verir. Qeyd edilən məsələ

ilə əlaqədar müsəlman-ərəb fəlsəfəsində “niyyətə bağlı olaraq yaranan əməl” düşüncəsi də mövcuddur (Смирнов, А. 2005, Мусульманская этика как система. с.75).

İslam: tarix və müasirlik

İslam dininin yaranması və inkişafı ilə əlaqədar bir sıra tədqiqatlar nəticəsində üç əsas dünya dinindən ən gənc olan bu dinin daha əvvəl yaranan Yəhudilik və Xristianlıqdan müəyyən qədər təsirləndiyi söylənə bilər. Bu dinin tezliklə yayılmasının səbəblərindən biri də onun sadəliyi və anlayışlı olmasıdır.

İlk ərəb fəthləri ilə insanların idrakına bir həqiqət aşılanırdı – ərəblər digər “kitab əqli” nə səbirlə yanaşır, anlayış göstərildilər. Məhz bu hal nəticəsində Yaxın Şərqi bir sıra ərazilərdən üç səmavi dinin yeni mərhələdə mövcudluğu izlənilib. İslamin qəbulu nəticəsində vergilərin azaldılması şərtini anlayan yerli əhali zaman keçidkə yeni dini qəbul edirdi.

İslam fəlsəfəsinin üç mərhələ – klassik və ya Orta əsr – VIII-XV əsrlər; son Orta əsrlər – XVI-XIX əsrlər və müasirlik – XIX əsrin II yarısı – XXI əsr) üzrə tədqiqi Şərq fəlsəfəsinin mənəvi ümumi idrakını və ənənələrini açıqlayıb.

İslamşünaslığın müasir tədrisində tətbiq edilən müəyyən proqramlara əsasən, bu dinin yaranması, imanın əsasları, Məhəmməd peyğəmbərin (s) həyatı, telimi və bunlarla yanaşı, İslamda Allah, mələklər, müqəddəs yazı, peyğəmbərlər, qiyamət günü, İslamin beş rüknü, şəriət, İslam etikası və bu dinin Yəhudilik və Xristianlıqdan fərqi izah edilir. Bundan əlavə, İslam ilahiyyatının öyrənməsi prosesində həm də İslamda olan əsas cərəyanlar – sünnilik, şəəlik, sufilik, ələvilik barədə məlumatların verilməsi tələbələrin dini dünyagörüşünün artmasına xidmət edir.

Orta əsrlərdə intibah uğrayan idrak fəlsəfəsi elmi-texniki tərəqqi, gerilikdən uzaqlaşma, ən əsası İslam islahati ilə Qərb modelinin çulğalashması sayəsində müasirləşib. Müasir islamşünaslıq elminin tədrisində müsəlman idrakını təzahür etdirən “nəhdə”, “neopozitivizm”, “insan fəlsəfəsi”, “Cüveyni təfəkkürü”nün tədrisdə tətbiqi günümüzün aktual problemidir. Müsəlman filosoflar əsərlərində iman və bilik, din və elmin vəhdəti strategiyasını əsas götürürler.

Xüsusu qeyd edilməlidir ki, respublikamızda orta və ali təhsil prosesində İslam dininin Orta əsrlərdə yaranması, yeni və ən yeni dövrdə yayılması və inkişafı ilə əlaqədar məlumatların dəqiq və əsaslı dəlillərlə, həmçinin müasir avadanlıqların (elektron slaydlar və s. vasitələr) təqdimi fənnin tədrisini daha cəlbedici edir. Şagird və ya tələbə idrakında qeyd edilən vəsítələrin təsiri onun gələcək peşə fəaliyyətində özünü göstərməyə qadirdir.

Müasir İslam fundamentalizmi, modernizm və dinin yayılması məsələləri hazırkı tədris sisteminin olduqca vacib sahəsidir. Bu sahənin inkişafı ilə bir sıra tədbirlər planı çərçivəsində digər ali təhsil qurumları ilə yanaşı, Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun fəaliyyəti ilə məxsusi olaraq seçilir. Qeyd edilən ali təhsil müəssisəsində müasir tələblərə müvafiq çap edilən tədris vəsaitləri və digər elmi-kütłəvi tədbirlər islamşünaslığın həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə tanınmasına töhfə verir. Hazırkı dövrümüzdə İslam dininin bir sıra problemlərlə qarşılaşmasına baxmayaraq, o, Yaxın və Orta Şərq ölkələrində önəmli mövqeyə malikdir və bu mədəniyyət nəinki Şərqə, həm də dünya sivilizasiyasına təsirini göstərməkdədir.

Ibrahim Quliyev,
f.f.d., Aİİ-nin müəllimi

İslama görə qadın və kişi bərabərliyinin mahiyəti nədir?

İslama görə insani keyfiyyətlər baxımından qadın və kişi eyni səviyyədədir. Unutmaq olmaz ki, qadın və kişi mənəvi-əxlaqi məsələlərdə bərabər olmaqla yanaşı, fiziki və fizioloji quruluşlarına görə bir-birlərindən tamamilə fərqli varlıqlardır. Bunun əksini iddia etmək qeyri-mümkündür. O halda qadın və kişi deyə iki fərqli varlıq başa düşülməzdi. Buna görə də qadın və kişilərin hər yönələndə bərabər olmasını düşünmək əbəsdir. Uca Allah qadına və kişiyə bir-birlərdən fərqli, ayrı-ayrı xüsusiyyətlər vermişdir. Yəni qadın və kişi həm zahiri görünüşcə, həm də daxili xüsusiyyətlərinə görə bir-birlərindən çox fərqlənir.

Məlum olduğu kimi, qadın-kışi bərabərliyi son dövrlərdə tez-tez ən çox müzakirəyə səbəb olan mövzudur. İslama qarşı kin-küdrətləri olanlar qadın haqları şuralarını əllərində bayraq edərək, İslamin əleyhinə təbliğatlar aparrırlar. Heç şübhə yoxdur ki, bu əks-təbliğatların əsl səbəbi ya İslamin mahiyətindən xəbərdar olmamaq (cəhalət), yaxud İslama qarşı düşmən münasibətdir. Bütün düşmən

İSLAMIN İCTİMAİ MAHİYYƏTİ: BƏRABƏRLİK, VƏHDƏT, SÜLH VƏ MÜLAYİMLİK

münasibət bir kənara qoyulsa və İslamin əsl mahiyəti araşdırılsa, məlum olacaq ki, İslam qadını alçağtmır, əksinə, onu layiq olduğu məqama ucaldır. Əgər belə olmasayıdı, o zaman insan adını qadın və kişi birlikdə daşımadı, qadının dünyaya gətirdiyi övladlar da dəyərsiz hesab olunardı. Buna görə də qadını kişidən aşağı səviyyədə görmək ağılsızlıq və nadanlığın bariz nümunəsidir. Uca Rəbbimiz bəndə və insanlıq baxımından qadınla kişi arasında fərqli olmadığını, hər bir şəxsin yalnız mənəvi dünyasına görə fərqlənə biləcəyini bildirərək, "Hucurat" surəsinin 13-cü ayəsində belə bəyan edir: "Ey insanlar! Biz sizni bir kişi və bir qadından (Adəm və Həvvadan) yaratdıq. Sonra bir-birinizi tanıyınız (kimliyinizi biləsiniz) deyə, sizi xalqlara və qəbilələrə ayırdıq. Allah yanında ən hörmətli olanınız Allahdan ən çox qorxanınızdır". Deməli, dəyərli olmaq cinsiyyət və milliyyətlə deyil, günahlardan çəkinib gözəl insanı xüsusiyyətləri özündə toplamaqdır. Qadın və kişi müştərək olaraq ali-əxlaqi keyfiyyətlərə sahib olmaq üçün dünyaya gəliblər. Buna görə də Allah-Taalanın yanında hər ikisinin əməli dəyərlidir. Əgər belə olmasayıdı, onların əməllərinin əvəzi kimi verilən savablar bərabər tutulmaz və beləliklə, qadının savabı kişinin savabından az olardı. Bunu xüsusi olaraq vurgulayan Uca Allah "Ali-İmrən" surəsinin 195-ci ayəsində

buyurur: "Rəbbi də onların dualarını qəbul edərək cavab verdi: İstər kişi, istərsə də qadın olsun, Mən heç birinizin əməlini puça çıxarmaram. Siz hamınız bir-birinizdənsiniz (dində kişi, qadın eynidir)".

İslam bu prinsiplərə əsaslanaraq hüquqi cəhətdən qadının kişidən heç də aşağı olmadığını göstərir. Həmçinin Qurani-Kərim yaxşılığa əmr etmək və pislikdən çəkindirmək məsələsində də qadının cəmiyyətdə kişilərlə bərabər olduğunu "Tövbə" surəsinin 71-ci ayəsində belə ifadə edir: "Mömin kişilərlə mömin qadınlar bir-birinə dostdurlar (hayandırlar). Onlar (insanlara) yaxşı işlər görməyi əmr edər, pis işləri yasaq edər, namaz qılıb zəkat verər, Allaha və Peyğəmbərinə itaət edərlər. Allah əlbəttə ki, onlara rəhm edəcəkdir. Allah həqiqətən, yenilməz qüvvət sahibi, hikmət sahibidir".

Bütün bunlarla bərabər, qeyd edək ki, Qurandakı "insan", "bəndə", "müsəlman", "mömin" kimi ümumi ifadələr təkcə kişiyə aid deyil, eyni zamanda, qadına da aiddir. Habelə Quranda qadınlara məxsus ayələr nazil olmuş, hətta bir surəyə "ən-Nisa" (qadınlar) adı verilmişdir.

İslama görə sülh və döyünlülüyünün mahiyəti nədir?

İslam "sülh" sözündən əmələ gəlib. Dinimiz sülh və döyünlü olmağa çox böyük dəyər verərək,

cəmiyyətin əmin-amalıqda yaşaması üçün hər kəsin sülhə sarılmasını, döyümlü olmasını vacib və müsəlmanların ali-əxlaqi vəzifəsi hesab edib. Uca Rəbbimiz sülh və döyümlülüyün əhəmiyyətini “Əraf” surəsinin 199-cu ayəsində belə bəyan edir: “Sən bağışlama yolunu tut, yaxşı işlər görməyi əmr et və cahillərdən üz döndər!”.

“Mən əxlaqi kamillikləri tamaamlamaq üçün göndərilmışəm”, – deyə buyuran Həzrət Peyğəmbərin təbliğ etdiyi dinin tərkib hissəsində sülhsevərlik və döyümlülük mühüm yer tutur. Bu əxlaqi keyfiyyətlər arasında döyümlülüyün xüsusi əhəmiyyəti və çəkisinin olduğunu görürük. Döyümlülük nümayiş etdirmək, başqalarına qarşı müləyim rəftar etmək, onlara qarşı xoşniyyətli olmaq və insanlara dini, məzhəbi və milli baxımdan ayrı-seçkililik etməmək deməkdir. Əlbəttə ki, burada da ifrata və təfritə varmaq olmaz. Həddən artıq döyümlülük nümayiş etdirməyin son dərəcə

ziyanları olduğu kimi, onun olmaması da cəmiyyətdə fəsada səbəb ola bilər.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, dinimizin “Islam” adlanması da onun başqa dinlərə qarşı döyümlü olmasından irəli gəlir. “Islam” sözü “salamatlıq”, “əmin-amalıq” və “sülh” mənalarını ifadə edir. Quran sülh və barışı hər şeydən üstün tutaraq, “Bəqərə” surəsinin 208-ci ayəsində belə bulyur: “Ey iman gətirənlər! Hamınız bir yerdə sülhə (islama) gəlin! Şeytanın yolu ilə getməyin, çünkü o sizin açıq-aşkar düşməninizdir!”. “Hucurat” surəsinin 10-cu ayəsində bütün müsəlmanların bir-birlərinə qardaş olduğunu, küsülü qalmağın böyük günah sayıldığı belə ifadə olunur: “Həqiqətən, möminlər (dində) qardaşdırılar. Buna görə də (aralarında bir mübahisə düşsə) iki qardaşınızın arasını düzəldin və Allahdan qorxun ki, bəlkə, (əvvəlki günahlarınız olmaz) rəhm olunasınız!”.

Müsəlmanların bir-birləri ilə

mübahisə etmələri, aralarında dava-dalaşın olmasını onların zəif və qul olacağına səbəb kimi göstərən “Ənfal” surəsinin 46-cı ayəsində Uca Allah belə bəyan edir: “Allah və Onun Peyğəmbərinə itaət edin. Bir-birinizlə çəkişməyin, yoxsa qorxub zəifləyər və gücdən düşərsiniz. Səbir edin, çünkü Allah səbir edənlərlədir!”.

Quran və hədislər kontekstindən çıxış edən müsəlman alimləri hər bir insanın sülhsevər və döyümlü olması üçün bəzi əxlaqi normativlərə əməl etməsini tövsiyə ediblər. Buna görə də müsəlmanlar əgər bu normativlərə riyat etməsələr, onlar nə sülhsevər, nə də döyümlü ola bilərlər. Bunun üçün tədqiqatçıların qeyd etdikləri əxlaqi göstərişlərə diqqət yetirmələri zəruri sayılır:

Birincisi, təkəbbürdən uzaq olmaq. Təkəbbür elə rəzil əxlaqi sıfətdır ki, insan ona sahib olmaqla özünü hamidan yüksəkdə tutur və nəticədə psixoloji olaraq nə sülhə, nə də başqalarını bağışlamağa me-

yilli olur. Quran müxtəlif ayələrində müsəlmanları hər növ təkəbbürdən uzaq durmağa çağırır və bunu şeytanın əsl və ilkin günahı kimi təqdim edir. Necə ki, Allah-Taala “Sad” surəsinin 74-cü ayəsində “O təkəbbür göstərdi və kafirlərdən oldu”, – deyə buyurmuş, Həzrət Peyğəmbər də “Özünüzü bəyənməklə, təkəbbür göstərməklə təmizə çıxarmayın” ifadəsi ilə təkəbbürün şeytani sifətlərdən olduğunu ortaya qoyub.

İkincisi, insanların eyiblərini örtmək. Uca Allahın sifətlərindən biri “Səttarul-üyub”, yəni eyibləri örtəndir. Allah-Taala bu keyfiyyətin hər bir bəndəsində təzahür etməsini istəyir və başqalarının eyiblərini faş etməməyi müsəlmanın ali keyfiyyəti kimi tərənnüm edərək, “Hucurat” surəsinin 12-ci ayəsində buyurur: “Ey iman gətirənlər! (Bir-birinizin eybini, sirini) arayıb-axtarmayın, bir-birinizin qeybətini qırmayın!”. Həzrət Peyğəmbər də bu mövzuda belə buyurur: “Ey dilləri ilə iman gətrib, qəlblərinə iman daxil olmayınlar! Müsəlmanların qeybətini etməyin. Onların eyiblərini axtarmayın. Həqiqətən kim onların eyiblərini axtararsa, Allah-Taala də onun eyiblərini araşdırar. Və Allah-Taala kimin eyiblərini araşdırarsa, onu olduğu evində rüsvay edə”.

Üçüncüsü, qəzəblənən, hırslı nənə zaman qəzəbini boğmaq. Qəzəb insanı günaha sövq edən, başqalarının haqqını tapdalamağa, insanları əzməyə həvəsləndirən rəzil sifətlərdəndir. Qəzəbli adam heç vaxt ədalətli, başqalarına qarşı müləyim və xoşrəftar ola bilməz. Buna görə də Quran qəzəblənən zaman onu boğmağı müsəlmanın, xüsusiilə də müttəqilərin ən yaxşı əlamətlərindən biri kimi təqdim edərək “Ali-İmrən” surəsinin 134-

cü ayəsində “O müttəqilər ki, bolluqda da, qıtlıqda da (mallarını yoxsullara) xərcləyər, qəzəblərini udar, insanların günahlarından keçərlər. Allah yaxşılıq edənləri sevər”, – deyə bəyan edir. Həzrət Peyğəmbər də İmam Əliyə etdiyi tövsiyələrinin birində “Ey Əli! Qəzəblənmə və qəzəblənsən də otur və Allahın bəndələr üzərində qudrəti və onlara etdiyi güzəşt barədə düşün. Sənə “Allahdan qorx!” deyilsə, qəzəbini kənara qoy, öz güzəşt və səbrinə müraciət et”, – deyə buyurması çox düşündürdücürdür.

Dördüncüsü, əfv etmək, bağışlamaq. Quran və hədisdə başqalarını əfv etmək, insanların günahından keçmək çox tövsiyə edilib, hətta bu yüksək əxlaqi keyfiyyət Həzrət Peyğəmbərin əxlaqi kimi göstərilib. Həzrət Peyğəmbərə “Sən bağışlama yolunu tut, yaxşı işlər görməyi əmr et və cahillərdən üz döndər!” (“Əraf” surəsi, 199-cu ayə) - deməkələ bütün müsəlmanların bağışlamağı bacarmasını, bu keyfiyyətə sahib olmasına istəmişdir. Həzrət Peyğəmbər hədislərinin birində belə buyurur: “Allah çox bağışlayanları, rəhm və əfv edənləri sevəndir”.

Beşinci, lənət və nifrət etməmək. Müsəlmana yaraşmayan, onun əxlaqını, xasiyyətini sərtləşdirən mənfi keyfiyyətlərdən biri başqalarına qarşı lənət və nifrət etməkdir. Tədqiqatlar zamanı da sübut olunmuşdur ki, çox lənət və nifrət edən şəxs qaba rəftarlı, kobud və əxlaqsız olur. Bütün buları nəzərə alan Həzrət Peyğəmbər hədislərinin birində belə buyurub: “Mən lənət üçün deyil, rəhmət üçün göndərilmişəm”.

Altıncısı, başqaları haqqında xoşguman olmaq (bədgüman olmamaq). Xoşgumanlıq müsəlmana yaraşan ali əxlaqi xüsusiyyətdir.

İmam Əli xoşgumanlığın ictimai faydalarını izah edərkən buyurub: “Kim xalqa qarşı xoşguman olsa, onların məhəbbətini qazanar”. Xoşgumanlığın əksi bədgümanlıqdır. Bədgümanlıq təkcə insanlara psixoloji-mənəvi zərər vermir, bununla yanaşı, cəmiyyəti daxildən zədələyən, insanlararası münasibətləri korlayan mənfi xüsusiyyətdir. Uca Allah “Hucurat” surəsinin 12-ci ayəsində buyurur: “Ey iman gətirənlər! Çox zənnə-gümana qapılmaqdan çəkinin. Şübhəsiz ki, zənnin bəzisi (heç bir əsası olmayan zənn) günahdır”. Bunu da xatırladaq ki, bədgümanlıq Uca Allaha və bəndələrə qarşı olmaqla iki hissəyə ayrılır. Allah-Taala qarşı olan bədgümanlıq ən böyük günah hesab edilir. Həzrət Peyğəmbər hədislərin birində belə bədgümanlığı, “günahlar günü” və ya “ən böyük günahdan da böyük günah” kimi xarakterizə edərək buyurub: “Böyük günahların ən böyüyü Allaha qarşı bədgüman olmaqdır”. Həzrət Peyğəmbərin sözünə qüvvət verən İmam Rza buyurur: “Allah barəsində gümanını yaxşılat. Çünkü Allah-Taala buyurur: “Mən mömin bəndəmin Mənə qarşı gümanına baxıram: əgər Mənə qarşı yaxşı gümanda olsa, ona yaxşılıq edərəm, əgər pis gümanda olsa, onunla öz gümanına əsasən rəftar edərəm”.

Bədgümanlığın digər növü isə insanlara qarşı bədgüman olmaqdır. Hədislərdə insanlar haqqında mənfi düşünmək də çox böyük günah və insanlara qarşı zülm hesab olunur. İmam Əli bu məsələni belə izah edir: “Yaxşı insana qarşı bədgümanlıq ən pis günah və ən cirkin züldür”.

Yedinci, insanlara lağ etməmək, onları məsxərəyə qoymamaq. Bir müsəlmanın başqalarına lağ etməsi, onları məsxərəyə qoyma-

ması qəti şəkildə yolverilməz hərəkətdir. Bu məsələni xüsusi şəkildə diqqət mərkəzində saxlayan Uca Allah “Hucurat” surəsinin 11-ci ayəsində belə bəyan edir: “Ey iman gətirənlər! Bir qövm digərini lağla qoymasın. Ola bilsin ki, onlar (lağla qoyulanlar) o birilərindən (lağla qoyanlardan Allah yanında) daha yaxşı olsunlar. Qadınlar da bir-birlərinə (rişxənd ələməsin-lər). Bəlkə, onlar (rişxənd olunanlar) o birilərindən (rişxənd edənlərdən) daha yaxşıdır. Bir-biriniz tənə etməyin (ayib tutmayıñ) və bir-birinizi pis ləqəblərlə (ey kafir, ey fasiq, ey münafiq və i. a.) çağırmayın. İman gətirdikdən sonra fasiq adını qazanmaq necə də pisdir. Məhz tövbə etməyənlər zalimlərdür! (Özlərinə zülm edənlərdür!)”. Qurana görə başqalarına lağ edən insan sonda Allahi unudar və şeytanın tələsinə düşmüş olar. Bu, o şəxs üçün dünyada ən rüsvayedici əzab olar. Belə ki, Allah-Taala “Mutəffifin” surəsinin 30-35-ci ayələrində belə buyurur: “(Möminlərin) yanlarından keçərkən (onları dolamaq məqsədilə) bir-birinə qaş-göz edirdilər. Ailələrinin (yaxın adamlarının) yanına qayıtdıqda isə (onları dolaqları üçün) kefləri kök qayıdırıllar. Onlar (möminləri) gördükdə: “Doğrusu, bunlar (haqq yoldan) azanlardır!”, -deyirdilər. Halbuki onlara (möminlərə) nəzarətçi gəndərilməmişdir. Bu gün isə möminlər kafirlərə güləcəklər. Onlar taxtlar üstündə (əyləşib) baxacaqlar (ki, görsünlər)”.

İslamda məcburiyyət varmı?

İnsanların etiqadlarını dəyişdirməyə, ona zorla sahib çıxmaga icazə verilmir. Bu, yalnız şəxsin öz razılığı ilə ola bilər. Etiqad azadlığı insanın ən mühüm haqlarından biridir. Buna görə də deyə

bilərik ki, din insanlara hədə-qorxu və məcburi şəkildə çatdırılsayıdı, etiqadın heç bir mənası qalmazdı.

İnsanların hansı dini və ya məz-həbi seçməsi və ya seçməməsi onların azad iradələrinin öhdəsinə buraxılmışdır. Etdikləri hər bir iş-lərdən ötrü Uca Allaha haqq-hesab verəcəkləri üçün insanlara seçim azadlığı verilmişdir. Əks halda, bu haqda insanlar məcbur edilsəydi, ədalətsizlik edilmiş olardı. Dində məcburiyyətin olmadığını Allah-Taala “Bəqərə” surəsinin 256-ci ayəsində belə bəyan edir: “Dində məcburiyyət yoxdur. Çünkü düzgünlük əyrilikdən ayırd edilmişdir.” Digər bir ayədə: “Qaf” surəsinin 45-ci ayəsində isə belə buyurur: “Biz onların nə dediklərini çox gözəl bilirik. (Ya Peyğəmbər!) Sən onlara zor edən (onları zorla imana gətirən) deyilsən. Sən Mənim təhdidimdən (əzabımdan) qorxanlara Quranla öyünd-nəsihət ver!”.

İslamda məcburiyyətin olmadığını, başqalarının dinini və məz-həbini zorla dəyişdirməyin yolverilməz olduğunu Həzrət Peyğəmbərin həyatında da görürük. Belə ki, o, bir müddət Mədinədə birlikdə yaşadığı yəhudilərin ibadətlərini məhdudlaşdırıbmış, eyni şəkildə nəcəranlı xristianların ayinlerini yerinə yetirmələrinə də icazə vermişdir. Həmçinin onun Mədinəyə gəlmişindən heç də məm-nun olmayan yəhudilərə qarşı müsbət və mülayim davranışmış, onlarla birlikdə sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq arzu-sunda olduğunu hiss etdirmiş, yəhudiləri İslam dininə isinişdir-mək üçün qarşısından keçən yə-hudi cənazəsinə hörmət göstərmiş, ayağa qalxmış və bunu səha-bələrinə də tövsiyə etmişdir. Həmçinin Həzrət Peyğəmbər

müşriklərin girməsini qadağan etdiyi məscidə Əhli-Kitab olan yə-hudilərin girməsinə icazə vermişdir. Bütün bu xoş rəftarın sayəsində az sayda da olsa, bəzi yə-hudilər İslam dinini qəbul etmişdilər. Bunların arasında Abdullah bin Salam, Səhləbə bin Sayə, Əsid bin Sayə, Əsəd bin Übeyd, Mühəyriq, Meymun bin Yamin kimi yəhudi-ləri qeyd edə bilərik.

Həzrət Peyğəmbərdən sonra Raşidi xəlifələri onun yolunu davam etdirmiş, qeyri-müsəlmanların haqlarının və imtiyazlarının qoruyucusu olmuşlar. Büyük fəth-lər zamanı xəlifələr fəth etdikləri ərazilərdə qətləmənin törədilməsi-nə, ağacların, heyvanların kütləvi şəkildə məhv edilməsinə, kəsil-məsinə icazə verməmiş, sinaqoqları, kilsələri dağıtmayı qadağan etmiş, rahiblərə və xaxamlara xoş münasibət göstərməyi qoşun başçılarına göstəriş vermiş və onların müqəddəs kitablarına toxunma-mağı əmr etmişlər. Buna nümunə olaraq, Xəlifə Əbu Bəkrin (632-634) sərkərdələrə verdiyi təlimatda və Xəlifə Əmərin (634-644) Qüdsün fəthi zamanı əldə etdiyi razılaşmanı göstərə bilərik. Xəlifə Əbu Bəkr sərkərdələrinə bu təlimatı vermişdi: “Döyüsdə belə insafdan ayrılmayın. Uşaq-ları, yaşlıları və qadınları öldürməyin və zülm etməyin. Xurma və digər meyvə ağaclarını, qoyun, keçi və digər heyvanları yalnız yemək üçün kəsin, tələf etməyin. Kilsələrdə ibadətə çəkilənlərə rast gəlsəniz, onları ibadətləri ilə baş-başa buraxın. Sizə yemək, içə-cək təklif etsələr, “Bismillah” de-mədən yeməyin, içməyin. Başla-rını seytan yuvası halına gətirənlərin (Bizans əsgərlərinin) başlarını isə “Bismillah” qılınıcı ilə vurun”. Burada xəlifənin “Xurma və digər meyvə ağaclarını, qoyun, keçi və

digər heyvanları yeməyinizdən başqa bir məqsəd üçün kəsməyin, tələf etməyin” deməsi təbiətin, ekologianın müharibə vəziyyətində belə qorunması deyilmi?

Xəlifə Ömər ibn Xəttabin imzaladığı sülh müqaviləsində bu cümlələr öz əksini tapmışdır: “Qüds xalqı dirlərinə görə narahat edilməyəcək, zərərə uğradılmayacaq, kilsələrində oturulmayacaq, bu kilsələr dağıdılmayacaq, ayrıca şəhəri tərk etmək istəyən camaatın da kilsə və adətləri qorunacaqdır”.

İmam Əli (656-661) xəlifə olduğunu dövrdə bazarda gəzərkən dilənən bir xristianı görüb ətrafin-dakılardan “Bu nədir?” deyə sormuş, yanındakılar “Bu, bir xristiandır” dedikdə, İmam “Dinini soruşmadım, nə üçün diləndiyini soruşdum”, – deməsi müsəlman xəlifələrinin qeyri-müsəlmanlara qarşı dözüm nümayiş etdirməsi, onların qayğısını çəkməsi deyilmi?!

Həmçinin İmam Əli Misirə vali təyin etdiyi Malik Əştərə belə yaz-

mışdı: “Qəlbini camaata rəhmət və dostluqla doldur, onların hamısı ilə mehribanlıqla davran. Yırtıcı heyvan kimi onları qənimət hesab etmə. Çünkü camaat iki qrupdur: Birinci qrup sənin dini qardaşaların, digər dəstə isə yaradılışda sənininə eynidirlər.”

Bütün bunların hamısı onu göstərir ki, İslam heç kəsi məcburi şəkildə dinini dəyişməyə məcbur etmir. Bu dinin təbliğçisi Həzrət Peyğəmbər və onun davamçıları bütün insanlarla gözəl rəftar etməyin zəruri olduğunu ifadə etmiş və özləri də şəxsən bu işlərdə nümunə olmuşlar.

İslamda vəhdətin əhəmiyyəti necədir?

İndiki vaxtda müsəlmanların ayrılıq və fırqələr halında olması İslam dininin məhv olmasına gətirib çıxaran amillərdən biri, bəlkə də birincisidir. Buna görə bütün yersiz məzhəbi və milli təəssüb-keşliklər bir kənara atılmalıdır və

müsəlmanların birləşib birgə fəaliyyət göstərmələri lazımdır. Bunu təmin etmək üçün təfriqə yaradan sözlərdən çəkinməyi, bəzi alımlərin indiki mühitdə müsəlmanların bir-birindən uzaqlaşması istiqamətində deyil, yaxınlaşması istiqamətində addımlar atmasını düşünürük və bunun üçün də daha yumşaq yanaşmaların lazımlığı olduğunu qənaətindəyik.

Müsəlmanlar vəhdətə nə qədər az əhəmiyyət versələr, bir o qədər də zillət və məğlub halda yaşaya-caqlar. Allah-Taala “Ali-İmran” surəsinin 102-105-ci ayələrində belə buyurur: “Ey iman gətirənlər! Allahdan layiqincə qorxun. Yalnız müsəlman olduğunuz halda (müsəlman kimi) ölüñ! Hamiliqlə Allahın ipinə (dininə, Qurana) möhkəm sarılıñ və (fırqələrə bölünüb bir-birinizdən) ayrılmayıñ! Allahın sizə verdiyi nemətini xatırlayın ki, siz bir-birinizi düşmən ikən O sizin qəlblərinizi (İslam ilə) birləşdirdi və Onun neməti sayəsində

bir-birinizlə qardaş oldunuz. Siz oddan olan bir uçurumun kənarında ikən O sizi oradan xilas etdi. Allah Öz ayələrini sizin üçün bu şəkildə aydınlaşdırır ki, haqq yola yönəlmış olasınız!” “(Allah tərəfindən) açıq-aydın dəllillər gəldikdən sonra bir-birindən ayrılan və ixtilaf tərədən şəxslər kimi olmayıñ! Onlar böyük bir əzaba düşçar olacaqlar”. Digər bir ayədə – “Ənfal” surəsinin 46-cı ayəsində müsəlmanların bir-biri ilə mübarizə aparmasını onların zəifləməsində ciddi rol oynadığını bildirərək bıyurur: “Allah və Onun Peyğəmbərinə itaət edin. Bir-birinizlə çəkişməyin, yoxsa qorxub zəifləyər və gücdən düşərsiniz. Səbir edin, çünki Allah səbir edənlərlədir!”.

Bütün bu və digər ayələr İslama vəhdətin və birliyin ilahi bir öhdəlik olduğu, İslamin və müsəlmanların güc və qüdrətinin, həyat və davamlılığının onunla əbədi olacağı, bu səbəbdən də ixtilaf və təfriqənin də bütün tərəfilə zəiflik, zillət, xəsarət və əsarət doğuracağını göstərir. Bütün bu deyilənlər eynilə hədislərdə də təsdiqlənib. Belə ki, Həzrət Peyğəmbər mövzu ilə bağlı aşağıdakı hədisləri söyləməklə birliyin əhəmiyyətini ortaya qoymuş oldu.

“Birlik və birlikdəki faydaları mənim kimi bilsəydiniz, heç bir süvari (tek-tənha) gecə yola çıxmazdı”. “Möminin digər bir möminə nisbəti, bir-birinə birləşmiş bir binanın kərpicləri kimidir”. “Bütün möminləri bir-birlərinə mərhəmət etmə və sevgi göstərib köməkləşmədə bir bədən kimi görərsən. O bədənin bir üzvü xəstələndiyi zaman digər orqanlar da ağrı çəkərlər”.

Təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, bəzi məzhəbçi ünsürlər guya öz məzhəblərini sevdiklərin-dən radikallıq edir, digər məzhəb

nümayəndələrinə qarşı xoşa-gəlməz və nalayıq fikirlər səsləndirirlər. Halbuki bütün məzhəb imamları müsəlmanların bir olma-ları üçün əllerindən gələni əsirgə-məmiş və ardıcıllarını həmişə bir olmağa səsləmişlər. Bunu biz Əhli-beyt imamlarının həyatında və hədislərində görürük. Belə ki, Müaviyə ibn Vəhəb rəvayət edir ki, İmam Cəfər Sadiqə dedim: “Biz bizimlə həmməzhəb olma-yan şəxslərlə necə rəftar edək?”. İmam buyurdu: “Siz tabe olduğunu imamlarınıza baxın. Onlar necə rəftar edirlərsə, siz də həmin şəxslərlə elə rəftar edin. Sizin imamlarınız onların xəstələrini yoxlayır, cənəzələrində iştirak edir, onların əleyhinə və ya lehinə verdikləri şahidliliklərini qəbul edir və əmanəti onlara qaytarır”. Gör-düyümüz kimi, Əhli-beyt imamları da birlik və vəhdətə çox önəm vermis, bütün müsəlmanların bir amal uğrunda çalışmalarını tövsiyə etmişlər.

Hər bir müsəlman və ağıl sahibi bilməlidir ki, vəhdət və birlilik üçün lazım olan əsas ünsür, yalnız iman birliyi və İslamin bize öyrətdiyi tövhid inancıdır. Məzhəb təəssübkeşliyi və onun təsiredici funksiyası əsla müzakirə mövzusu deyil və ola da bilməz! Müsəlmanları birləşdirən, onları tək ümmət halına getirən yeganə və mütləq ünsür və rabitənin İslam olduğu, bundan başqa heç bir anlayışın vəhdətdə təsirli ola bil-mədiyi aydındır.

İslamın təəssübkeşlik və radikalizmə münasibəti necədir?

Bildiyimiz kimi, radikalizm hər hansı bir məsələyə sərt yanaşmaq deməkdir. Radikal şəxslər cəmiyyətdə köklü dəyişiklik istəyənlər və bunun üçün sərt və hətta bəzi vaxtlarda təcavüzkar bir üslub tətbiq

edənlər kimi xarakterizə edilir. Hər mövzuda olduğu kimi, bu mövzuda da bir müsəlman Quran çərçivəsində hərəkət etməlidir. Qurana baxdığımız zaman “radikalizm” olaraq bilinən üslubun Uca Allahın müsəlmanlara əmr etdiyi üslubla tərs mütənasib olduğunu görürük. Allah-Taala Quranda möminləri tərif edib onların əlamətlərindən danışarkən yumşaqşözlü, davadalas və qarşılurdan uzaq duran, insanlara qarşı ağıllı və dostcasına yanaşan, sevimli, gözəl xarakterli kimi tərif edir. Buna misal olaraq Uca Allahın Həzrət Musa və Həzrət Haruna Fironun yanına getmək üçün göstəriş verdikdə söylədiyi “yumşaq söz söyləyin” əmridir. Allah-Taala “Taha” surəsinin 43-44-cü ayələrində “Fironun yanına yollanın. O (Allahlıq iddiasına düşməklə), həqiqətən, azığınlaşış həddini aşmışdır. Onulla yumşaq danışın. Bəlkə öyünd-nəsihət qəbul etsin, yaxud (Rəbbindən) qorxsun!” – deyə buyurmuş və bununla da dinin ən mülayim tərzdə təbliğ olunmasının zəruriliyini ortaya qoymuşdur. Məlumdur ki, Firon dövrünün zülm və istibdadda ən çox həddini aşmış bir inkarçısı idi. O, Uca Allahı inkar edib özünü bütləşdirmiş, üstəlik, müsəlmanlara (o dövrün İsrailoğullarına) qorxunc zümlər etmiş və onlara qarşı qətlamlar törətmüşdür. Amma bu cür azığın bir insanın yanına gedərkən belə, Allah-Taala peyğəmbərlərinə “Ona yumşaq söz söyləyin”, – deyə göstəriş vermişdi. Söyügedən ayəyə diqqət etdiqdə, aydın olur ki, Uca Allahın göstərdiyi üslub ağıllı və mülayim bir üslubda dialoq qurmaqdır. Tikanlı sözlərlə, emosional və sərt çıxışla, qəzəbli və nifrətedici nitqlə qarşılurma yaratmaq deyildir. Quranın mövzumuza aid digər ayələri də göz önünə alındıqda, bəlli olur

ki, ağıllı və yumşaq üslub bütün peyğəmbərlərin ortaqlığı xüsusiyyətidir. Belə ki, Allah-Taala “Tövbə” surəsinin 114-cü ayəsində Həzrət İbrahim “Doğrusu İbrahim çok yalvaran, dua edən və yumşaq xasiyyətlidir”, – deyə tərifləyir. “Ali-İmran” surəsinin 159-cu ayəsində isə Həzrət Peyğəmbərin əxlaqından bəhs edərkən onun yumşaqxasıyyətli, hər cür qaba rəftardan uzaq biri olduğunu diqqətə çatdırır: “(Ya Rəsulum!) Allahın mərhəməti səbəbinə sən onlarla (döyüşdən qəçib sonra yanına qayıdanlarla) yumşaq rəftar etdin. Əgər qaba, sərtürəkli olsaydın, əlbəttə, onlar sənin ətrafından dağlılıq gedərdilər. Artıq sən onları əfv et, onlar üçün (Allahdan) bağışlanmaq dilə...”.

Tədqiqatlar zamanı sübut olunmuşdur ki, radikalizmin əsas xüsusiyyəti qəzəbli və nifrətedici üslubdur. Bu üslub radikal şəxslə-

rin danışığında, yazılarında, hərəkət və davranışlarında çox qabarlıq tərzdə ortaya çıxır. Halbuki qəzəb və nifrət müsəlmanın əlaməti ola bilməz. Uca Allah “Ali-İmran” surəsinin 134-cü ayəsində möminləri tərifləyərkən “O müttəqilər ki, bolluqda da, qılıqlıda da xərcləyər, qəzəblərini udar və insanların günahlarından keçərlər. Allah yaxşılıq edənləri sevər”, – deyə buyurur.

Bütün bu deyilənlərin fonunda belə qənaətə gəlmək olar ki, hər bir müsəlmanın vəzifəsi, sadəcə, həqiqəti çatdırmaq, insanları bu həqiqətlərə dəvət etməkdir. İnsanların bunu qəbul edib-etməmələri, tamamilə onların vicdanlarına qalmış bir məsələdir. Allah-Taala bu həqiqəti yenə Quranda vurgulamaqla dində məcburiyyət olmadığını xəbər verir. Beləliklə, nə insanların iman edib müsəlman olmaları, nə də müsəlman olanların

ibadətləri yerinə yetirmələri və ya günahdan qaçmaları üçün heç bir məcburiyyət edilə bilməz. Sadəcə, öyüd verilə bilər. Uca Allah müsəlmanların “zalim”, “zorakılıq edən” olmadığını Həzrət Peyğəmbər xitabən vəhy etdiyi bəzi ayələrində belə bildirmişdir: “Biz onların nə dediklərini çox gözəl bilirik. (Ya Peyğəmbər!) Sən onlara zor edən (onları zorla imana gətirən) deyilsən. Sən Mənim təhdidimdən (əzabimdən) qorxanlara Quranla öyüd-nəsihət ver!” (“Qaf” surəsi, 45-ci ayə).

“De ki: “Ey insanlar, şübhəsiz ki, sizə Rəbbinizdən haqq gəlmışdır. Kim hidayət taparsa, o ancaq özü üçün hidayət tapmışdır. Kim yolunu azarsa, o da, öz əleyhinə azmişdir. Mən sizin üçün bir vəkil deyiləm” (“Yunus” surəsi, 108-ci ayə).

Bütün müsəlmanların Quranın ruhuna əks olan sərt, qəzəbli, ra-

dikal üslubdan uzaq durması, bunun əvvəzində Allahın Quranda təriflədiyi elmlı, yumşaq, sakit və sevimli üslubu mənimsəməsi lazımdır. Müsəlmanlar mükəmməllilikləri, ortayollu olmaları, təvazökarlıqları və sakitlikləri ilə bütün dünyaya nümunə olmalı, insanları özlərinə və əxlaqlarına heyran qoymalıdır. Sadəcə, bu sahələrdə deyil, elm, mədəniyyət, sənət, texnologiya kimi sahələrdə də böyük işlər görməli, elmi kəşfləri və mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri ilə dünyaya nümunə olmalıdır. İslami insanlara təbliğ etməyin, İslama qarşı olan fikirlərlə mübarizə aparmağın da yolu məhz bu saydılarımız anlayışlardan keçir. Uca Allah “Nəhl” surəsinin 125-ci ayəsində bir müsəlmanın diger insanlara qarşı tətbiq edəcəyi üslubun necəliyini aydın şəkildə bildirib: “Rəbbinin yoluna hikmətlə və gözəl öyüdlə çağır və onlarla ən gözəl bir şəkildə mücadilə et. Şübhəsiz ki, sənin Rəbbin yo-

lundan azanı da, hidayətə qovuşanı da biləndir”.

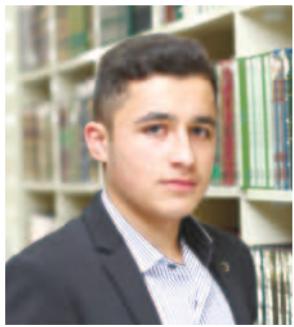
Həzrət Peygəmbər də mübarək kəlamlarında qaba rəftarın, kobudluğun müsləməna yaraşmayan hərəkət olduğunu, hər bir müsəlmanın müləyim və xoşxasiyyət olmasının zəruriliyini aşağıdakı hədislərində belə vurgulamışdır: “Şübhəsiz ki, Allah müləyimdir və müləyimliyi sevir. Müləyimlik üçün verdiyini sjiddət və ya başqa şeylərə vermir”. “Hər hansı bir isdə müləyimlik olarsa, o həmin iş bəzəyər. Hər hansı bir isdə müləyimliyin olmasına isə o işə eyib gətirər”. “Müləyimlikdən məhrum olan xeyirdən də məhrum olar”.

Bütün bu qeyd edilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olur ki, müsəlman hansı məzhəbə mənsub olursa-olsun, heç vaxt təəssübkeşcəsinə davranmamalı və radikal hərkətlərdən uzaq olmalıdır. Əks halda, müsəlman təkfirçiliyə meyillənəcək və nəhayət, təkcə ictimai asayışı deyil, eyni zamanda,

cəmiyyətin nizamını da pozmuş olacaqdır. Cəmiyyətdə ictimai asayışı pozmaq, insanlar arasında fitnə-fəsad salmaq, ikitirəlik yaratmaq Uca Allahın qəti qadağan etdiyi əməllərdəndir. Allah-Taala “Bəqərə” surəsinin 191-ci ayəsində cəmiyyətdəki asayışı pozanları və insanlar arasına fitnə salanları belə təhdid edir: “Onları (Məkkə müşriklərini) harada görəniz, öldürün. Sizi çıxartdıqları yerdən (Məkkədən) siz də onları çıxardın. Fitnə (müşriklərin fitnəsi) qətlən daha şiddətlidir. Onlar sizinlə Məscidülhəram yanında vuruşmayınca, siz də onlarla orada vuruşmayın! Əgər (orada) sizinlə vuruşsalar, siz də onları öldürün. Kafirlərin cəzası ancaq budur!”. Ayədən də belə görünür ki, fitnə-fəsad çıxaranların cəzası kafirlərin cəzası kimi çox ağırdır və onlar fitnə-fəsaddan əl çəkməsələr, cəzalandırılmalıdır.

**Material Quran və hədislər
əsasında hazırlanıb**

Elat Abdulrəhmanov,
Aİİ-nin IV kurs tələbəsi

“O kəslər ki, Allaha iman gətirmiş və qəlbləri Allahu zikir etməklə aram tapmışdır. Bilin ki, qəlblər (möminlərin ürəkləri) yalnız Allahu zikr etməklə aram tapar!”.

“Rəd” surəsi, 13/28

Lügətdə “bir şeyi yada salmaq, xatırlamaq” mənasına gələn “zikr” sözü “zəkərə” felinin məsdəridir. Dini ədəbiyyatda “Allahu xatırlamaq və yaddan çıxarmamaqla qəflətdən və unutmaqdan xilas olmaq” mənasında işlədir.

“Zikr” sözü Qurani-Kərimdə üç yüzə yaxın yerdə keçir. Uca Allah Qurani-Kərimin bir çox ayəsində Allahu zikr etməyi buyurmuşdur. Bir ayədə Allah-Taala belə deyir:

“Belə olduqda siz (itaətlə) Məni xatırlayın ki, Mən də sizi yada salım! Mənə şükür edin, Məni inkar etməyin!!” (“Əl-Bəqərə”, 2/152).

Bəli, zikr xatırlamaqdır. Allahu xatırlamaq müxtəlif şəkillərdə ola bilər. Quran oxumaq, dua etmək, istigfar etmək, təfəkkür etmək, “əlhəmdülilləh” demək, şükür etmək zikrdir. Gündəlik həyatımızda işlərimizə davam edərkən belə, həmin anda bizə düşən İlahi bir vəzifənin olduğunu xatırlayıb, həmin əməli yerinə yetirmək də zikr hesab edilir. Bəzi hallarda

QƏLBLƏRİMİZ NƏCƏ RAHATLIQ TAPIR...

nəfsimizin və şeytanın bizi mənfi, pis yerlərə və yaxud işlərə dəvət etdiyi anda, “Mən Rəbbimdən qorxoram”, – deyərək iç dünyamızdakı bir müsahibə və qəlbimizin bizi nəfsimizin şərindən müdafiə etməsini də zikr hesab edə bilərik.

Zikrin mənəvi faydaları saymaqla qurtarmaz. Haqq dostlarından birinin duasında “Ey Rəbbim, bizi nəfsimizlə baş-başa buraxma, bizi nəfsinə tabe olanlardan deyil, nəfsinə qalib gələnlərdən et”, – deməsi işin mənəvi tərəfinin bariz nümunəsdir. Zikr edən insan özünü güvəndə hiss edər və rahat olar. Zikr insanın üzünü və qəlbini nurlandırar. Zikr sayəsində insanın dilindən pis sözlər təmizləndiyi kimi, zikrə davam edən insan qəlbindəki sıxıntıdan aram tapıb yüngülləşər.

Uca Allah, iki cahan nuru Həzrət Peyğəmbəri (s.ə.s.) Allahu çox zikr etməyin ən kamil örnəyi olaraq bize təqdim etmişdir. Allahın Rəsulu “qorxu, ümid, sıxıntı, rahatlıq kimi hallarda və yaxud işləyəndə, oturanda, yeriyəndə, gecə, gündüz, bir sözlə, hər bir durumda zikr halında idi. Əshabına və ümmətinə də Onun kimi olmayı tövsiyə etmişdir.

Zikr – şeytanı uzaqlaşdırar. İnsanın qəlbində baş verə biləcək sıxıntıları aradan qaldırar. Ruzisini çoxaldar, səadət və qurtuluş yolunu açar. İnsan çox zikr etməklə də Allahın sevgisini qazanmış olar.

Zikr etməyin mənəvi faydaları olduğu kimi, pisixoloji faydaları da vardır. Zikr edən insanın düşüncələrində baş verən neqativ hallar aradan qalxar, həyata və gələcəyinə dair ümidi, inamı artar.

Ümumiyyətlə, qəlb sevgi ilə dolar və insanlara gözəl baxma fürsəti yaranar. Bir sözlə, zikr edən şəxs Allaha yaxın olar və Onun sevgisini hiss edər.

Zikr etmək möminin qəlbində coşqu yaradar. Dili Allah sevgisini tərənnüm edər. Qəlbin əməli sevgidir, sevildiyini bilməkdir. Zikr də bizlər üçün bu sevginin şükrüdür. Elə isə zikri qəlbin əməli hesab etmək olar. Əgər insan ixlas və səmimiyyətlə zikr edərsə, hər şeyin Allahu zikr etdiyini duyar. Zikr – bu dünyadakı hər şeydən dəyərlidir.

Rəvayət olunur ki, bir gün Uca Allah Həzrət İbrahimim imtahan etmək üçün Cəbrayılı (ə) insan cilindində göndərir. Cəbrayıl (ə) Həzrət İbrahimdən bir qoyun istəyir. O da qoyunu verərək qarşılığında Allahu zikr etməsini istəyir. Cəvabında Cəbrayıl (ə) mələk olmağın verdiyi ixlasla elə bir “Lə iləhə illəllah” deyir ki, Həzrət İbrahim bundan təəccübənərək, “Mən indiyə qədər belə bir zikr eşitmədim, bir dəfə daha desən, sürünen yarısını verərəm”, – söyləyir. Cəbrayıl (ə) “Lə iləhə illəllah” zikrini təkrar edir. Həzrət İbrahim bir dəfə daha da söylərsə, bütün sürüünü ona bağışlayacağını söyləyir. Həzrət İbrahim sürüünü təhvıl verərkən Cəbrayıl (ə) “Mən Cəbrayılam, səni imtahan üçün gəlmışdım. Sürün sənin üçün xeyirli olsun”, – deyə buyurur. Həzrət İbrahim isə öz növbəsində, “Allah adına verdiyim bir şeyi geri almaram”, -deyərək sürüünü paylayır.

Verilmiş nümunədən aydın olur ki, insanların qəlbini daim Xaliquin zikrinin arzusundadır. Allah sevgisi olduqda isə hər şeyindən keçməyə hazır olmaqdadır.

Allahı zikr əvvəlcə dil ilə başlayır, sonra qəlbə enir və yerləşir, oradan da əzalara yayılır. Zikrin qəlbə enməsi, Allaha qarşı qəlbin diqqətli və oyanıq olmasına dair. Dil ilə yad etməyə “zikr” deyilməsinin səbəbi isə qəlbin zikrə dələləti və şəhadəti üçündür. Bir qüdsi hədisdə buyurulur: “Allah Taala qiyamət günü üzləri aydın, inci minbərlər üstündə oturan və hər kəsin qibətə etdiyi bir qövm göndərəcəkdir ki, onlar nə peyğəmbərlər, nə də şəhidlərdir”. Dərhal bir bədəvi dizləri üstünə çöküb, Peyğəmbərimizə (s.ə.s.) yalvardı: “Nə olar, onları bizə de, biz də bilək”. Cavabında isə Allahın Rəsulu (s.ə.s.) belə buyurdu: “Onlar müxtəlif qəbilələrdən, fərqli ölkələrdən Allah üçün bir-birini sevib bir araya

gələn və Allahı ixləsla zikr edənlərdir”.

Qüdsi hədisdən geldiyimiz nəticə budur ki, əğər biz Uca Allahı zikr edərikəsə, o da savab və məğfirətlə bizi yad edər. Belə ki, Allahı haramlardan uzaq durmaq ilə zikr etsək, Allah bizə halalları asanlaşdırar.

Allahı sevərək, istəyərək, arzulayaraq, qorxaraq və rəhmətini umaraq zikr etməliyik. Digər bir hədisi-şərifdə belə buyurulur: “Qafillər arasında Allahı zikr edən şəxs müharibədən qaçanların arxasında döyüşən kimsədir. Qafillər içində Allahı zikr edən şəxs qurumuş ağacda yaşıl budaq kimidir. Qafillər arasında Allahı zikr edən şəxs qaranlıq evdəki lampa kimidir. Qafillər arasında Allahı zikr edənə Allah olməz-

dən əvvəl cənnətdəki yerini göstərər”.

Gündəlik həyatımıza isə düstur olaraq, Həzrət Peyğəmbərimizdən zikrə dair rəvayət olunan bu hədisi-şərifi tətbiq edə bilərik: “Bir nəfər Peyğəmbərimizdən (s.ə.s.) soruşdu: “Ey Allahın rəsulu, xeyir qapıları çoxdur. Hər birini yerinə yetirməyə imkan yoxdur. Mənə tək bir şey de, onu edim. Peyğəmbərimiz (s.ə.s.) belə buyurdu: dilin daim Allahı zikr etməklə yaş qalsın!” (Tirmizi).

Zikrdən üz çevirənlərə gəldikdə isə Uca Allah Qurani-Kərimdə onlar haqqında belə buyurur: “**Hər kəs Rəhmanın zikrindən boyun qaçarsa, Biz ona şeytanı ürcəh edərik və onun (şeytanın) yaxın dostu olar**” (“Zuxruf” surəsi, 43/36).

Asəf Qənbərov,
s.f.d., dos.,
All-nin dekan müavini

Müasir dövrdə dini tolerantlıq məsələsi bütün dünyada aktual problemlərdən birinə çevrilib. Bu mənada, müstəqillikdən sonra Azərbaycanda da dini tolerantlığın qorunması və inkişafı dövlət-din münasibətləri çərçivəsində həyata keçirilən siyasətin prioritetlərindən birini təşkil edir.

Qeyd edilməlidir ki, İslam dini

Azərbaycanda dini tolerantlıq

Azərbaycanda yaşayan millətlərin vahid xalq kimi formalaşması prosesində mühüm rol oynadığı kimi, bu ərazidə dini tolerantlıq ənənəsinin də əsasını qoyub. İslam dinin təsiri altında ölkəmizdə tarixən formalaşmış dini tolerantlıq və döyünlük ənənəsi Azərbaycan cəmiyyətini səciyyələndirən həyat tərzinə çevrilib. Bu baxımdan, tolerantlıq ənənəsini təhdid edən radikal dini cərəyanların yayılması, sosial dəyişikliklərin gözlənilməyən bəzi mənfi nəticələri və digər problemlərin aradan qaldırılması, beləliklə, tolerantlıq ənənəsinin qorunub-saxlanması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin qeyd edilməlidir ki, radikalizmlə müba-

rizə çərçivəsində milli-mənəvi dəyərləri əsas götürən dini maarifləndirmə, eyni zamanda, çoxmədəniyyətli cəmiyyətin inkişafı üçün zəruri olan sosial, mədəni, hüquqi şəraitin təmin edilməsi də mühüm rol oynayır.

Azərbaycanda tolerant dini mühitin yaranmasında, zənnimizcə, iki mühüm amil – dünyəvi dövlətçilik ənənəsi və nisbətən homogen dini-mədəni sosial struktur xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Dünyəvi dövlətçilik ənənəsi Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərindən etibarən formalaşmağa başlayıb, Azərbaycan maarifçiliyi və ictimai-fikir tarixində mühüm yer tutur.

Məlum olduğu kimi, dünyəvi dövlətçilik ənənəsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə zirvəyə çataraq sovet dövründə də davam edib. Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə müstəqilliyinə qovuşan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi kimi dünyəvi dövlətçilik ənənəsi üzərində bərqərar olunub. Hal-hazırda dünyəvilik dini etiqad azadlığının təmin olunması, dinlərarası bərabərlik və tolerantlıq mühitinin möhkəmləndirilməsinin vacib şərtlərindən biri hesab olunur.

Dünyəvi dövlətçilik ənənəsi cəmiyyətin nisbətən sekulyarlaşması üçün zəmin yaradır: din, əsasən, fərdi məsələyə çevrilir, bununla belə adət-ənənələrdə canlılığını

qoruyub saxlayır. Bu baxımdan, Azərbaycan cəmiyyətinin sekulyarlaşmış cəmiyyət olması diqqəti cəlb edən məqamlardan biridir. Tədqiqatlar göstərir ki, ölkəmizdə dünyəvi dövlətçilik ənənəsinin möhkəm sosial bazası mövcuddur. Belə ki, Pyu (Pew Research Center) Araşdırma Mərkəzinin İslam dünyasında insanların islamçı ideologiyaya münasibətini aşşadıran empirik tədqiqatda Azərbaycanın dünyəvi dövlət quruluşunu ən çox dəstəkləyən ölkə olduğunu müəyyən edib. Həmin tədqiqatda Azərbaycan 36 müsəlman ölkəsi arasında dünyəvi qanunlara görə idarə olunan dövlət quruluşuna münasibətdə ən yüksək yer tutub: rəyi soruşulanların, sadəcə, 8%-i dini

qayda-qanunları ilə idarə edilən dövlət quruluşunu dəstəklədiyini bildirib. Bu, Azərbaycanda sekulyar dünyagörüşün ictimai müstəvidə də geniş yayıldığını göstərir.

Dini tolerantlığın ikinci mühüm amili hesab etdiyimiz homogen dini-mədəni mühit isə sekulyarizmin təsiri altında dinin ictimai əhəmiyyətinin azalması, dini dəyərlərin daha çox adət-ənənələr formasında təzahür etməsi, xalq dindarlığının yayılması nəticəsində müxtəlif dini konfessiyaların bir-birinə yaxınlaşması ilə bağlıdır. Bu xüsus da qeyd edilməlidir ki, müstəqillikdən sonra dini konfessiyaların sayının artması dini-mədəni sosial strukturun nisbətən dəyişilməsinə və ictimai müstəvidə dini plüralizmin inkişafına səbəb olub. Şübhə yoxdur ki, cəmiyyətin dini baxımdan müxtəlifləşməsi təbii haldır, lakin dini müxtəlifləşmə və plüralizm dinlərarası münasibətlərə mənfi təsir göstərməməlidir. Buna görə də dini təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi üçün dinlərarası tolerantlıq ənənəsinin qorunub-saxlanması vacibdir.

Müstəqillikdən sonra Azərbaycanda dini və milli dəyərlərin dirçəlişi prosesi sürətlənib. Qeyd edək ki, müstəqilliyin ilk illərində tarixi-dini dəyərlərə qayıdış prosesi ilə yanaşı, dini konfessiyaların sayında və miqyasında da əhəmiyyətli dərəcədə artım müşahidə edilməyə başlanıb. Bəzi radikal dini qrupların təsiri altında bu proses dini tolerantlıq mühitinə mənfi təsir göstəirdi. Son dövrlərdə həyata keçirilən tədqiqatları nəzərdən keçirdikdə görürük ki, dindarlaşma prosesi nisbətən sabit xarakter alıb, dövlətin din siyasəti nəticəsində dinlərarası və konfessiyalararası tolerant mühit təmin edilib.

Azərbaycanda dini tolerantlığın göstəricilərindən biri də dövlətin din siyasetində dini azlıqlara olan münasibətdə təzahür edir. Azərbaycan xalqının konfessional müxtəliflik baxımından tərkibinə nəzər saldıqda, görürük ki, əhalinin böyük çoxluğu müsəlmanlardan ibarətdir. Dini azlıqlara gəlinçə, tarixən Azərbaycanda yaşamış müxtəlif xristian və yəhudü icmalarının ardıcılıları ənənəvi dini konfessiyalar arasında mühüm yer tutur.

Azərbaycan xalqının 96%-nin müsəlmanlardan ibarət olmasına baxmayaraq, dövlətin bütün dillərə bərabər münasibət bəsləməsi aydın nəzərə çarpır. Məsələn: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti hər il İslam dinində mütqəddəs sayılan günlər və bayramlar münasibətlə xalqı təbrik etdiyi kimi, digər dillərə mənsub olan vətəndaşların da mütqəddəs bayramlarını rəsmi şəkildə təbrik edir. Ümumilikdə, ölkədə mövcud olan bütün dillərin hüquqları qorunur və onların fəaliyyəti üçün hər cür şərait yaradılır.

Ölkəmizdə dövlətin dinə münasibəti dillərarası bərabərlik prinsipinə əsaslanır. Məlum olduğu kimi, Azərbaycanda dövlətin rəsmi dini yoxdur. Buna baxmayaraq, din ilə bağlı məsələlərdə dövlət vətəndaşların tələblərinə laqeyd deyil, müvafiq dövlət qurumları vasitəsilə dini ehtiyac və tələblərə cavab verir. Dövlət dini qurumların sosial xidmətlər, ictimai layihələrlə bağlı fəaliyyətini dəstəkləmək işində də bərabərliyə xüsusi diqqət yetirir. Belə ki, dini icmaların sosial layihələrinin maliyyə yardımçıları ilə təmin olunmasında dövlət həm İslam, həm də qeyri-İslam dini icmalarına bərabər maliyyə yardımçıları ayırır.

Məlum olduğu kimi, bu dini konfessiyalara dövlət siyasetində

hər hansı ayrı-seçkilik və ya məhdudiyyət tətbiq edilmir. Onlar İslam dini icmaları ilə eyni hüquqlara malikdir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, dini konfessiyalara göstərilən maddi yardımçılar, dini ibadət yerlərinin inşası və digər sahələrdə dini azlıqlara bərabər münasibət göstərilir. Məsələn: Azərbaycan Hökuməti tərəfindən dövlət bütçəsi hesabına 1997-ci ildə gürcü yəhudilərinin sinaqoqunun inşası, 2007-ci ildə Pravoslav Xristian Kilsəsinin əsaslı təmiri, Heydər Əliyev Fondu tərəfindən Bakıda yəhudü uşaqlar üçün Tədris Mərkəzinin təsis edilməsi və s. fəaliyyət dini azlıqlara, qeyri-İslam dini icmalarına göstərilən bərabər və heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilməyən münasibətin bariz nümunəsidir.

Azərbaycan xalqı dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, ölkədə yaşayan yəhudü icmaları dini azadlıqlarına sahib olmaqla yanaşı, beynəlxalq yəhudü təşkilatları ilə əlaqələr yaradaraq, özlərinin təhsil, mədəniyyət və dini tədris müəssisələrini, qeyri-hökumət təşkilatlarını, o cümlədən mətbuat orqanlarını yaratmaq üçün bütün imkanlara malik olublar. Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanda uzun tarixi keçmişə malik yəhudü və xristian icmaları xalq arasında heç bir ayrı-seçkiliyə və dözümsüzlüyə məruz qalmayıb. Məlum olduğu kimi, Azərbaycanda heç vaxt antisemitizm təməyülləri mövcud olmayıb.

Azərbaycanda tarixən müxtəlif məzhəblər və dillər arasında qarşılıqlı hörmət və həmrəylilik mövcud olub. Azərbaycanda heç vaxt dini və məzhəbi zəmində qarşıdurular, dini çəkişmələr baş verməyib. Bu, onu göstərir ki, Azərbaycanda məzhəblərarası tolerantlığın dərin tarixi kökləri vardır.

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə nəzər saldıqda, aydın şəkildə görülür ki, Azərbaycan xalqının müstəqillik uğrunda mübarizəsində və milli dövlətçiliyin bərqərar edilməsi istiqamətindəki fəaliyyətində müxtəlif məzhəblərə mənsub ziyanlılar, maarifçilər və ictimai xadimlər birgə fəaliyyət göstərir, din və məzhəb fərqliliyini nəzərə almadan Azərbaycançılıq ideyaları ətrafında birləşiblər.

Günümüzdə aydın nəzərə çarpır ki, dini tolerantlıq ənənəsi Azərbaycan xalqının ən qiymətli dəyərlərindən biridir. Ölkəmizdə dini tolerantlıq ənənəsi bir tərəfdən qorunur və inkişaf etdirilir, digər tərəfdən isə bu ənənənin tarixi kökləri və nəzəri əsasları ətraflı öyrənilir. Məsələn: dini tolerantlığın inkişafı məqsədilə, 2016-cı il 15 yanvar tarixində Heydər Məscidində şəvən və sünni dindarların birgə iştirak etdikləri Vəhdət namazı icra olundu. Həmin tarixdən etibarən Vəhdət namazı konfessiyalararası dostluq və dini tolerantlığın simvolu kimi ənənəyə çevrilib. Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan fərqli məzhəblərə mənsub dindarların birlikdə ibadət etdikləri azsayda müsəlman ölkələrindən biridir.

Deyilənləri əsas götürərək, Azərbaycanın dillərarası və məzhəblərarası münasibətlər modelinin dönyanın bir çox müsəlman ölkəsi üçün nümunə təşkil etdiyi vurgulanmalıdır ki, Azərbaycanda həyata keçirilən din siyasetinin prioritətlərini, bir tərəfdən, bütün vətəndaşların, o cümlədən, dini azlıqların dini etiqad azadlığını təmin etmək, digər tərəfdən, dini təhlükəsizliyin tərkib hissəsi olan dini tolerantlığın bərqərar edilməsi təşkil edir.

**Nərgiz Əliyeva,
All-nin III kurs tələbəsi**

İsrailoğulları Misirdə qul kimi yaşadıqları zaman, dövrün Misir fironu bir yuxu gördü. Röyasını yozan kahinlər tezliklə İsrailoğullarından bir oğlan uşağıının anadan olacağının və həmin uşağıın Fironun taxtını əlindən alacağını dedilər. Bu xəbər Fironu təşviş saldı. Firon İsrailoğullarından həmin il doğulmuş bütün oğlan uşaqlarının öldürülməsini əmr etdi. Həzrət Musa elə həmin il dünyaya göz açmışdı. Onu gizli şəkildə dünyaya gətirən anası Allahın vəhiyi ilə bir səbətin içində qoyub Nil çayına atdı. Fironun adamları səbəti götürüb saraya apardılar. Firon uşağı övladlığı götürdü.

Sarayda böyükən Həzrət Musa bir gün şəhərə gedir. Şəhərdə gəzərkən bir israilli ilə bir misirlinin mübahisə etdiklərini görür. Həzrət Musa israilliyə kömək etmək məqsədi ilə mübahisəyə müdaxilə edir və misirliyə əl qaldırıb bir şillə vurur. Bunun nəticəsində adamı bilmədən öldürmiş olur. Fironun onu cəzalandırmamasından qorxan Həzrət Musa Misirdən Mədinəyə gedir. Orada Mədyən kahini Yetronun yanında işləməyə başlayır. Bir müddətdən sonra onun qızı ilə evlənir. Bir gün Yetronun qoyunlarını otararkən Allah Horeb dağında yanmış bir kolluqdan Həzrət Musaya xıtab edir və ona İsrail-

HƏZRƏT MUSANIN QANUNLARI

oğullarını Misirin əsarətindən xilas etmək vəzifəsini verir. Qardaşı Harunu da ona köməkçi təyin edir. Bu, həm də Həzrət Musanın peyğəmbərlik vəzifasının başlanğıcı sayılır.

Həzrət Musa Allahdan bu vəzifəni aldıqdan sonra Misirə getdi və Firondan xalqı-qövmü İsrailoğullarını azad etməsini istədi. Qurani-Kərimdə bildirildiyinə görə, onu tək Allaha inanmağa dəvət etdi. Lakin Firon İsrailoğullarını azad etməmək mövzusunda qəti qərarlı idi. Bundan sonra Misirdə çox sayda fəlakət baş verdi.

Nəhayət, misirlilərin də təzyiqi ilə Firon qərarından geri çəkildi. Həzrət Musa İsrailoğulları ilə bərabər Misirdən çıxaraq, üç ay sonra Sinaya çatdı. Orada Allah yəhudilərin əsas prinsiplərini meydana gətirən On əmri iki lövhədə yazılı halda Həzrət Musaya verdi, həmçinin Sina dağında yəhudilərin Müqəddəs Kitabı Tövrat Həzrət Musaya nazil olub.

Bu On əmr yəhudü etiqadına görə Həzrət Musanın dininin əsas prinsipləridir. Onlardan birinci dördü insanın Allah ilə olan münasibətinin hansı əsaslar üzərində qurulacağı bildirir. Geri qalan altı əmr isə insanın ətrafindakılarla olan münasibət şəklini təyin edirdi.

Sinadakı bu vəhy hadisəsindən sonra Həzrət Musa əcdadları - Həzrət İbrahimə, Həzrət İshaqa və Həzrət Yaquba vəd edilmiş olan müqəddəs torpaqlara, yəni Arzi Məvuda getmək üçün İsrailoğulları ilə bərabər yola düşdü. İsrailoğulları bu köç ərəfəsində tez-tez üşyan edərək Həzrət Musanın işini çətinləşdirirdi. Allah çıxardıqları üşyanlara görə bir neçə dəfə onları cəzalandırdı. On böyük cəza isə qırx il səhrada gəzmələri idi. Mi-

sirdən çıxan birinci nəsil səhrada tələf oldu. Bu hadisələr həm Tövratda, həm də Qurani-Kərimdə təfərruatlı şəkildə bildirilir. Misirdə çıxan birinci nəsildən yalnız iki nəfər Yəfunnənin oğlu Kaləb ilə Nuhun oğlu Yeşu vəd edilən müqəddəs torpaqlara çata bildi. Tövratda keçdiyinə görə, Həzrət Musa etdiyi kiçik günahdan ötrü müqəddəs torpaqları görə bilmədi.

Həzrət Musa peyğəmbərliyi dövründə Allahın vəhy etdiyi ayələri bir kitaba çevirdi və onu iki lövhə ilə birlikdə Əhd Sandığının (Tabutul-ahd) içində qoydu. Bu Əhd Sandığını İsrailoğulları köç yolunda həmişə özləri ilə daşıdlar. Həzrət Musa yüz iyirmi yaşında (120) Moab diyarında vəfat etdi və orada dəfn edildi.

Həzrət Musanın peyğəmbərliyi dövründə yəhudü dininin böyük hissəsi təşəkkül etdi. Etiqad, ibadət, əxlaq və hüquqla əlaqəli qaydalar müəyyənləşdirildi. Ayrıca İsrailoğulları müqəddəs torpaqlarda məskunlaşarkən quracaqları dövlətin strukturu da təyin olundu. Dediymiz kimi, On əmr (ibrani dilində: עֲדָה וְעֲדָה romanizə: Aset ha-Dibrot) və ya Dekalogos, Yəhudiliyə görə Sina dağında Musaya vəhy edildi və YHVH-nin İsrailoğullarına əmr edilən on ədəd əmr ilk qanunlardan sayılır (Çıxis 20:2/17; Təsbit 5:6/21 olmaqla Tanaxın iki kitabında On əmr mətni yer alıb).

Müqəddəs Kitabda yer alan bir yəhudü inancına görə, Tövratın ilk beş kitabı Musaya vəhy edilən, On əmr isə iki lövhə (daş sütun) olaraq Yehovanın öz əli ilə yazılaraq Musaya verilən bir kitabədir. Alımlər On əmrin hansı dövrlə aid olduğu və kim tərəfindən yazıldığı məsələsində ortaqqərara sahib deyillər.

Modern dövrün tarixçiləri On əmrin təxminən Hitit və ya Mesopotamiya qanunlarına əsasən əks olunduğunu qeyd etmişlər. Qurani-Kərimin “İsra” surəsinin 101-ci ayəsində *“Biz Musaya doqquz aşkar möcüzə verdik. İsrailoğullarından soruş; Musa onların yanına gəldikdə, Firon ona “Ey Musa! Mən sənin ovsunlandığını zənn edirəm”, - demişdir”*. Doqquz ayə deməsinin səbəbi şənbə gündündə heç kimin heç nə etməməsinə görədir.

Bəzi ayələrdə İsrailoğullarının çoxunun sonalar Allahta verdikləri sözlərə əməl etmədikləri, həmçinin, Həzrət Peyğəmbərin zamanında da bu hökmələrə əməl etmədikləri bildirilir. On əmrədə olanlar İslam dünyasında da mövcud olub. Yəni orada göstərilən qanunlar və qaydalar İslam dünyasında da keçərlər olub. Məsələn: zina etməmək (“Nur”, 24/30-31); yalan yerə şahidlik etmək və tamah salmaq (Bəqərə 2/83; Nisa 4/36); Ana-Ataya hörmət (“Bəqərə”, 2/83; “İsra”, 17/23); insan öldürməmə (“Bəqərə”, 2/84; “Maidə”, 5/32).

Səbəb: On əmr

Həzrət Musaya verilən On əmrədə nələr qeyd olunub:

1) Allah təkdir.

Səni Misir diyarından, əsarət evindən çıxaran Tanrı mənəm. Məndən başqa heç bir Tanrı olmayıacaq. Tanrı YHVH-dən başqa ilah(lar)ın olmayıacaq.

2) Özünə yuxarıda - göydə, aşağıda - yerdə və ya dərinlərdə - yer altında yaşayan bütürə yaratmayacaqsan.

Onlara əyilməyəcəksən və onlara ibadət etməyəcəksən.

3) Tanrı YHVH-nin adını boş yerə çəkməyəcəksən.

4) Həftənin bazar gününü Allaha həsr edin.

Həftənin altı günü işləyib

dünyəvi işlərini yerinə yetirəcəksən, həftənin son günü - yedinci gün müqəddəs Şabat gündündə olarsa, heç bir iş yerinə yetirməyəcək və Tanrı YHVH-ya ibadət edəcəksən. O gün Səbt adlanır.

5) Ana və atana hörmət edəcəksən.

Hörmət etməyi, göstərməyi hər zaman həyatımızda bacarmalıq. Hər şeydən əvvəl uşaq olduğumuz vaxtlardan ata-anamıza hörmətlə yanaşmalıq. Onlara hörmət edilərsə, onların bir sözünü iki etmiriksə, Tanrı tərəfindən mükafatlandırılıraq.

6) Adam öldürməyəcəksən.

Biz də bilirik ki, ən balaca varlığı belə öldürmək müqəddəs kitablarda qadağan edilib. Allahın verdiyi canıancaq Allah ala bilər. Bəndə nə karədir ki, Allahın verdiyi cana qəsd və zərər yetirsin. Mərhəmətsizlikdir bu davranış. Allahın verdiyi canı alaraq, həm də o insanın yaxınlarına da ağrı-acı yaşatmış oluruq.

7) Zina etməyəcəksən.

Evlilikdə əsas ilkin təməl şərtlərdən biri də kişi və xanımın bir-birinə sədaqəti, hörməti və bağlılılığıdır. Sədaqətin olmadığı yerdə güvənsizlik baş qaldırar. Bu güvənsizlik nəticəsində ailə dağıllar. Bu cür halların olmaması üçün bu əmr verilmişdir.

8) Oğurluq etməyəcəksən.

Zəhmətsiz qazanılan pul halal deyildir. Əziyyət çəkmədən, başqasının zəhmətinə, qazancına əl atmaq günah sayılır.

9) Qonşuna görə yalandan şahidlik etmə.

Yalan yerə edilən şahidlik digər insana qarşı olunan ən böyük haq-sızlıqlardan biridir.

10) Qonşunun heç bir şeyinə tamah salmayacaqsan.

Bu həyatda istisna vəziyyətlər xaricində hər kəs çəkdiyi əziyyətin bəhrəsini gec-tez görər. Başqasının malına tamah salmaq, göz dikmək, sadəcə olaraq, boş bir hərəkətdir. Bu hərəkətlə insanın yalnız özünə ziyanı var. Bu hərəkət insanlar arasında fitnə və həsəd yaratmaqdan başqa bir şey deyildir. “Onda var, niyə məndə yoxdur” - deməkdənsə, çalışıb-qazanmaq kimi gözəl şey yoxdur həyatda. Bu əmr ilə o, insanları işləməyə təşviq edir.

Nəticə etibarilə arxeoloq Emmanuel Anati bu On əmrin 12 sütun və 12 qəbilədən ibarət olduğunu, İsrailoğullarının təmsilçisi olduğunu vurğulamışdır. Alternativ müqəddəs dağlarda ortaya çıxarılan hər iki arxeoloququn da çox sayda dəstəkçisi olub. İsrailli arxeoloq isə, məsələnin uzun müdət dənə daha çox müzakirələrə səbəb və ölkələrarası problem olmasına istəmədiklərini vurğulayıb.

Aşə Baxsiyeva,
Aii-nin əməkdaşı

(Əvvəli ötən sayımızda)

Tərbiyə işi nə qədər ciddi proses olsa da, yolunu bildikdən sonra bir o qədər sadədir. Yəni tərbiyə işi heç bir valideyni qorxutmalı deyil. Bu işin əsas məhiyyəti, bir növ, uşağın özünü kəşf etməsinə və tanımاسına yardım göstərməkdir. Buraya uşaqların maraqlarının öhdəsindən gəlmək, başqaları ilə ünsiyyət qurmağı bacarmaq, hisslerinə və düşüncələrinə uyğun davranış sərgiləmək və digər hərəkətlər daxildir.

Uşağı düzgün şəkildə tərbiyə etmək daha çox ailədəki mühitdən asılıdır. Övladınızı intizamlı böyütmək istəyirsinizsə, onu qətiyyən istədiyiniz kimi davranışa məcbur etməyin. Uşağı "yaxşı" olmağa məcbur etmək olmaz. Aşılamaq istədiyinizi ona sadə dillə izah edərək öyrədə bilərsiz. Sözsüz ki, uşaq hər hansı yanlış davranışına görə valideyn tərəfindən cəza görərsə, bir müddət o hərəkəti etməyəcəkdir. Lakin bu məsələnin kökündən həlli deyil. Uşaqa qışkırməqlə, şiddet göstərməklə istədiyimizə nail ola bilmərik. Onlara nəyin doğru, nəyin yanlış olduğunu öyrətmək üçün birləşdə daha çox vaxt keçirərək, hər şeyi əyani şəkildə göstərməliyik. Psixoloqlar

Uşaqların inkişaf xüsusiyyətləri - 4-7 yaş qrupu

bildirirlər ki, daim öz işləri ilə məşğul olan, stresli, iş problemləri ilə üzləşən valideynlərin övladları daha yaramaz olurlar. Unutmaq olmaz ki, uşaqlar daim öz valideynlərinin davranışlarını təkrarlayırlar. Bu onlara, eyni zamanda, əyləncəli də gəlir. Bu səbəbdən davranışlarından da zövq alırlar. Bu məsuliyyəti dərk edərək, necə davrandığımıza diqqət yetirməliyik, çünkü uşaqlar hər şeyi "süngər" kimi çekirlər.

Uşaqların diqqətini müsbətə çevirməyin yolları

Uşaqlarla davamlı olaraq danışlıqlar aparmaq lazımdır. Danışlıqları izahlı və nümunələr göstərərək etsək, daha doğru olar. Uşaqlar eşitdiklərindən daha çox gördükleri kimi davranışlığı sevirərlər. Uşağın diqqətini düzgün olmayan bir şeydən doğruya yönəltmək əslində çox sadə və asandır. Məsələn, əgər uşaq televizorun düymələri ilə davamlı olaraq oynayırsa və bu ona xoş gəlirsə, ona oynamاق üçün bu düymələri özündə əks etdirən oyuncaq almaq və ya televizora baxanda uşaqdan onu yandırmasını xahiş etmək lazımdır. Bu onun xoşuna gələcəkdir, çünkü onlar üçün maraqlı olan hər şey çekici gəlir. Əgər valideyn buna icazə verməzsə, o zaman uşaqda aqressiya yaranacaq və tək qalandı bunları təkbaşına edəcək, yaxud da onu sindirəmək cəhd edəcəkdir. Fikrimizi başqa bir nümunə ilə aydınlaşdırıraq. Əgər qız anasının kosmetika çantasıyla oynamaq istəyirsinə, bu zaman ona rəngli boyalarla boyaya biləcəyi bir gəlinçik və ya digər əyləncəli nəsə almaq lazımdır. Kosmetika

çantasının yeri qeyri-müəyyən olmalıdır ki, uşaq təkrar onu götürməyə cəhd göstərməsin. Onlardan tələb edilənləri minimuma endirməyə çalışılmalıdır. Tərbiyə və davranışlarına təsir edəcək məsələlərdə də israrlı olmaq məsləhətdir. Bu, sadə və anlaşıqlı yollarla uşaqlara təlqin edilməlidir.

Dörd-yeddi yaş qrupunda olan uşaqlar bu yaş dövründən başlayaraq, inkişaflarının "düşüncə" mərhələsinə keçməyə başlayırlar. Məhz buna görə də ətrafda baş verən bütün hadisələri, prosesləri diqqətlə izləyib, təhlil edib nəticə çıxarmağa çalışırlar. Bu yaş dövrü uşaqların həyatında yeni vərdişlərə iyələnmək, təhsil həyatına yavaş-yavaş addımlama dövrü kimi də xarakterizə oluna bilər. Belə ki, 3 yaşıını bitirmiş uşaqlar aktiv həyatın bir parçasına çevriləyə başlayırlar. Bu yaşdan onların bağçaya getmək, məktəbə-qədər kurslara yazılmak, əlavə dərnək, məşğələlərə getmək və ən önemlisi məktəbə getmək məsələsi gündəmdə olur. Məktəbə getmək uşaqlar üçün yeni həyat mərhələsinin başlangıcı hesab edilir və bu, onlar üçün həm də ilk ciddi sınaqdır. Əgər əvvəller bütün günü diqqətsiz oynayırlarsa, birinci sınıf şagirdi olduqdan sonra ciddi rejimə riayət etmək, tez-tez durmaq, yarım gün dərsdə oturmaq və evdə ev tapşırıqları etmək məcburiyyətində qalırlar. Uşaqlar üçün müəyyən edilmiş həyat tərzini kəskin şəkildə dəyişdirmək çətindir. Onların yeni olan bu kimi vərdişlərə tez və rahat şəkildə adaptasiyası üçün öncədən hazır olmaları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə

ki, məktəbəqədər yaşı dövründə uşaqlar aşağıdakı keyfiyyətlərə malik olmağa başlayırlar:

- əlin yazıya hazırlanması;
- qrafik məşqlər, kəsmə, kölgələmə;
- hissələrin inkişafı;
- ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı;
- emosional sahənin inkişafı.

Psiyoloqlar pedaqoqlarla birgə apardıqları araşdırımalarında əsasən, uşağın məktəb dövründəki inkişafını aşağıdakı mərhələlərlə izah edirlər:

1. Nitqin inkişafı –
 - nitqin formallaşması;
 - ardıcıl nitqin inkişafı;
 - dilin qrammatik quruluşunun inkişafı;
 - oxu bacarıqlarını məşq etmək.
2. Riyazi təsvirlərin formallaşması –
 - saymağı öyrənmək;
 - həndəsi fiqurlarla tanışlıq;
 - məkan təsvirlərini (yuxarı-aşağı, sol-sağ, daha çox - az) bilmək;
 - zaman anlayışlarına (dünən, bu gün, sabah, həftənin günləri, aylar, fəsillər) yiyələnmək.

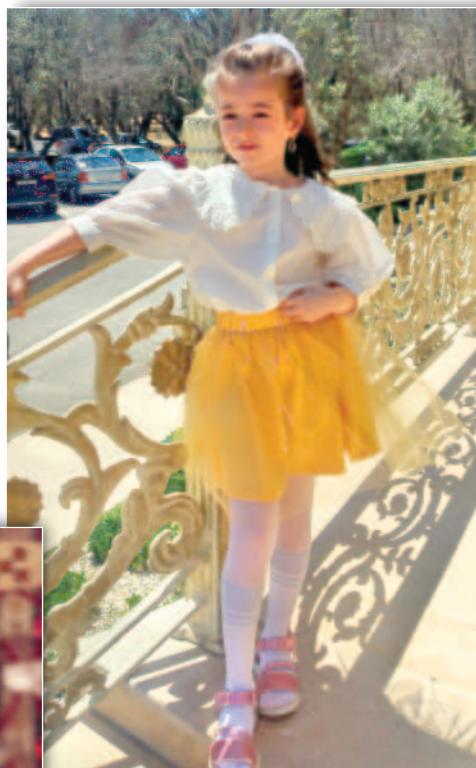
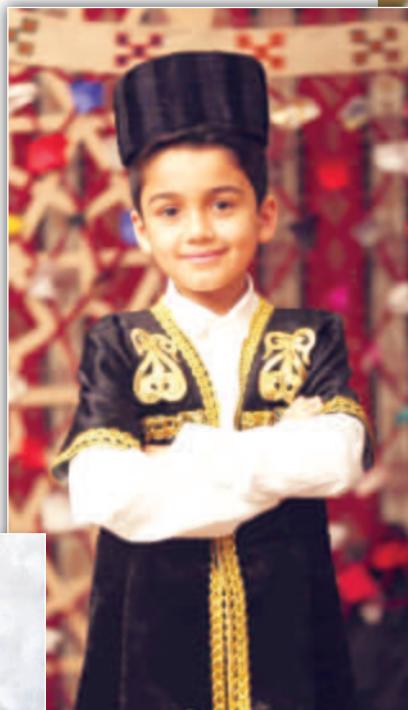

3. Ali psixi funksiyaların inkişafı –

- diqqət;
- yaddaş;
- düşünmək.

Burada əsas iş evdə valideynlərin, digər müəssisələrdə (bağça, kurslar, dərnəklər, məktəb və s.) təlim və tədris işlərini aparan şəxslərin öhdəsinə düşür.

Dörd yaşdan başlayaraq uşaqlar etdikləri yaxşı işlərin müqabilində tərif eйтmək isteyirlər. Yəni, davranışlarını

onları hissi təsirlərlə tərbiyə etmək öz effektini göstərəcəkdir. Təcrübə göstərir ki, valideynləri tərəfindən sevildiyini hiss edən uşaqlar daha xoşbəxt olurlar. Xoşbəxtliklərinin daimi olması üçün onlar sizin razı salmaqdan ötrü daha çox çalışacaqlar. Bu zaman uşaqlar doğru davranışlara təşviq edilərsə, nəticə effektiv alınır. Bu məqamda artıq valideynlərin istəkləri ilə uşaqların maraqları da üst-üstə düşəcəkdir. Tədricən bu, onlarda daxildən gələn istəyə çevriləcək və vərdiş halına gələcəkdir.

Tərbiyə işində qızıl qaydalarдан biri də gözləntilərin yüksək tutulmamasıdır. Nəyisə başa düşmələri üçün uşaqlara zaman vermək lazımdır. Düzgün davranışları nümunə göstərmək uşağın yeni davranışları düzgün şəkildə öyrənməsinə kömək etməkdir. Yalnız həqiqi ehtiyac yarandığı təqdirdə onlara qarşı "yox" sözünü işlətmək olar. Başqa sözlə desək, onlara məqbul davranışları üçün açıq qapı buraxmaq gərəkir.

İnkişaf xüsusiyyətləri

Bu yaş dövrünün əsas xüsusiyyətlərindən biri odur ki, uşaqlar həmyaşıdları ilə çox vaxt keçirməyə, oynamaya, onlarla ünsiyət qurmağa meyilli olurlar. Ünsiyət qurmaq bacarığı bir növ özlərini artıq böyük kimi hiss etmələrinə səbəb olur. Uşaqların maraq dairələri genişlənir, hər şeyi öyrənməyə çalışırlar, böyük-lərə çoxlu suallar verirlər. Onlar yeni məlumatları aktiv şəkildə mənimseməyə başlayırlar, hərə-kətlərini koordinasiya edirlər və zehni inkişaf özünü göstərir. Dörd-beş yaşıdan başlayaraq uşaqlar artıq əsas həndəsi fiqurları tanıyırlar, 0-dan 9-a qədər sayı, iki obyekt arasında oxşar və fərqli cəhətləri tapırlar, əsas peşələri bilir, nağılın məzmununu təkrar danışa və ya sadə şeiri, tapmacanı əzbər söyləyə bilirlər, şəkil-ləri səliqəli rənglənməyi bacarır, ilkin biliklərə yiylənməyə başlayırlar. Məhz bu səbəbdən də beşyaşlı uşaqlar artıq məktəbəqədər dövrlərinə qədəm qoyurlar. Bu onların həyatında yeni və ma-raqlı mərhələ hesab olunur.

Bu yaş dövründə uşaqlar ətraf aləmdə baş verənlərə daha maraqla və ciddi yanaşmağa başlayırlar. Bu səbəbdən də onlarda çoxlu sual yaranır. Bu zaman onların verdikləri bütün sualları cavablaşdırmaq lazımdır. Bəzən onlar-in sualları adama qəribə gələ bilər, lakin heç bir halda həmin sualları cavabsız qoymaq olmaz. Hər şeyə onların başa düşdüyü dildə cavab verilməlidir. Bununla həm də uşağın nə ilə maraqlandığını da öyrənmiş oluruq. Maraq dairələrini formalasdırmaq və ge-nişləndirmək üçün onlarla birgə faydalı programlara baxmaq, on-lara ətraf aləm haqqında danışmaq lazımdır. Bir sözlə, onlara zaman ayırmak çox önemlidir.

Oğlan və qızların tarbiyəsindəki fərqlər

Beş yaşından etibarən, uşaqlarda oğlan və qızlara xas xüsusiyyətlər formalaslaşmağa başlayır. Bu, özünü onların davranışlarında, tərbiyəsində bu və ya digər formada göstərir. Deməli, bu yaş dövründən başlayaraq bəzi mə-qamlarda uşaqların tərbiyə işini onların cinsinə görə aparmaq la-zımdır. Belə ki, uşaqları bir şeyə həvəsləndirmək üçün qızlara daha incə və zərif sözlərlə (gözəllim, günəşim və s.), oğlanlara isə onların özlərini güclü hiss edəcəyi sözlərlə (oğul, köməkçim və s.) müraciət etmək daha doğru olar. Bu onların çox xoşuna gələcəkdir. Körpə uşaqlar (0-3 yaşı) oynadıq-ları oyuncاقlar arasında fərq qoy-murlar. Yetər ki, bu, onlar üçün maraqlı və əyləncəli olsun. Lakin 4-5 yaşıdan etibarən artıq qız və oğlan uşaqlarının oynadığı oyun-lar, istədikləri oyuncاقlar ara-sında belə fərqlər yaranmağa başlayır. Belə ki, oğlanlar daha çox oyuncاق maşınlara, konstruktur-lara, robotlara, idman oyunlarına, qızlar gəlinciklərə, yumşaq oyuncاقlara, mətbəx və ya tikişlə bağlı oyuncاقlara maraq göstərirlər..

Dörd-yeddi yaş qrupundakı uşaqları necə düzgün böyütmək olar...

Bu yaş dövrü uşağın inkişafında dönüş nöqtələrindən biridir. Bu yaş dövründəki uşaqlar inkişaflarında öz fikirlərinin formalaslığı mərhələyə qədəm qoyurlar. Bu mərhələ, bir növ, uşaqların "özünütənimə, özünükəş" mərhəlesi də hesab oluna bilər. Belə ki, onlar gördükleri əşya və ya ha-disə haqqında konkret suallar verməyə başlayırlar. Bu zaman uşağın verdiyi suala birbaşa cavab vermək əvəzinə onu dialoqa dəvət edərək ünsiyət bacarığının

inkişafına təkan vermiş olarıq. Başqa bir nümunə olaraq onu gös-tərmək olar ki, bu yaşda olan uşaqlar oynadıqları oyunlara öz qaydalarını əlavə edə və ya dəyişdirə bilərlər. Uşağın, sadəcə, dilləyib izləməsi deyil, hər şeyi özbaşına etməyə çalışması çox vacibdir. Bu, onlarda yaradıcılıq fəaliyyətinin formalasmasına şərait yaradır. Büyülərin də uşaqlar tə-rəfindən qurulan yeni oyunlara qatılmaları daha yaxşı olar, çünkü sadəcə, yaradıcı atmosfer yaratmaq kifayət deyil: uşaqları təşkil etmək və istiqamətləndirmək də lazımdır. Bu yaş mərhələsində artıq onlarda tək deyil, digər uşaqlarla birgə oynamaya, yeni oyun qurmaq bacarıqları da inkişaf edir. Bu yolla da onlarda ünsiyət bacarıqları inkişaf etməyə başlayır. Çünkü komanda işi ünsiyətlə sıx bağlıdır.

Dörd yaşına kimi uşaqların ke-çirdikləri hissələr onlarda dərin izlər buraxmir, yaddaşına nəzərə-çarpan dərəcədə təsir etmir. Bu istər xoşagələn sevinc, şadlıq, is-tərsə də kədər, qorxu və s. hissələr olsun, fərqi yoxdur. Yeddi yaşıdan etibarən uşaqlar özlərini daha yaxşı tanıdığı və ətrafdə baş verən hadisələri təhlil etmə xüsusiyyətinə sahib olduqları üçün bu, onların daxili aləmlərinə, davra-nışlarına bu və ya digər formada öz təsirini göstərmiş olur. Onlar baş verənlərə artıq məntiqi olaraq yanaşmağa başlayırlar, və hərəkət etməzdən önce düşünməyə başla-yırlar. Bu da uşaqların hiss etdik-ləri kimi deyil, düzgün hesab etdikləri kimi hərəkət etməsinə götərib çıxarır. Nəticədə onlar hissələrini gizlətməyə başlayırlar. Yəni, uşaqların xarici və daxili həyatının ayrılması sonda onların həyatında böhran kimi təzahür edir.

(Davamı növbəti sayımızda)

**R. İsmayılgızı,
Alim-nin emekdaşı**

Dağları dumanda itən Vətən, nələr çəkmiş basın sənin... Gözləri qızmış, qandan doymayan vəhşi canavara bənzər torpaqyeyənlər o qədər igidləri qanına qəltan etdilə ki, torpaq hey insan əti yedi, qan və göz yaşı ilə suvarıldı. "Torpaq – uğrunda ölen varsa, Vatandır", – deyiminə əsaslanıb şəhid bağları, qəhrəman oğullarımızın adlarına parklar saldıq, şəhid bulaqları çəkdirdik, torpağı Vətən edənlərə dualar edə-edə. Son iki yüz ildə görünməyən ilkə imza atdıq. Er-məniyə qalib gələn Müzəffər Ali Baş Komandanımızın rəhbərliyi

Dağları dumanda itən Vətən, Zəfər Günü mübarək!

Məqaləni Sabir Rüstəmxanının tarixi misraları ilə başlamaq istədim:

<i>...Bir əlcim buluddu, Bir ömür umudu, Bir içim sudu. Yandıqca odlanan ocaqdlı, Daddıqca dadlanan arzudu.</i>	<i>Bir dərə bahar leysanıdı, 21 Azərin qanıdı, Cavad xanın qətl yeridi, Sabirin "Fəxriyyə" şeiri dı, Dağları dumanda itən- Vətən...Vətən!</i>
---	---

və Ordumuzun şücaəti sayəsində əldə olunan Qələbəni küçə və meydanlarda bayram etdik, səsimizi ucaltdıq, nümayiş keçirdik.

Bir gözümüz güldü, digəri ağladı. Bu, həm də həyatın rəmziidir. Ağlayan göz gülən gözdən zəif olur.

Allahın yaratdığı dünya da belədir: gecə və gündüz! Təfəkkür abidəmiz olan Avestadan başlanan dual fəlsəfə də əslində, buna əsaslanır: işıqlı dünya, qaranlıq dünya, Məlikməmmədin nağıllarındakı kimi-ağ qoç və qara qoç...

Müharibə xalqın tarixindən və

taleyindən keçən qara zolaqdır: qələbədən doğan qürur, şəhidlikdən yaranan kədərlə birləşir. Həyatın mənası, ömrün məsafəsi bu iki qütb arasındadır.

Azərbaycan xalqı və dövləti öz tarixinin şərəflə dövrünü yaşayır. Azərbaycanın ən yeni tarixinin başlandığı gün – 27 sentyabr 2020-ci ildir...

Ötən əsrin 90-cı illərində böyük mücadilələr apardıq, ağır itkilər verdik, qanlar axdı, şəhidlər verdik, Azərbaycan xalqı yenidən öz istiqbalına qovuşdu. Lakin bu qədim, ulu xalqın, böyük, qüdrətli

dövlətin düşmənləri, onun gözəlliyyinə və sərvətinə göz dikənlər Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi ilə barışmaq istəmədilər. Azərbaycanda olan hakimiyət boşluğunundan istifadə edən xain qonşular özlərinin "dənizdən-dənizə böyük Ermənistən" xülyası ilə yeni torpaqlar ələ keçirmək iddiyasına düzdülər. Rus ordusunun köməyi ilə Qarabağı-Azərbaycanın ətraf rəyonlarını işgal etdirilər. Otuz ilə yaxın Azərbaycan dövləti dünya dövlətlərinə ümid edərək səbirlə dözdü. Lakin heç bir qanun azığın, terrorçu Ermənistəni işgal etdiyi Azərbaycan ərazilərindən çıxmaga məcbur edə bilmədi. Bunun ATƏT-i də, AŞPA-sı da gəldi, süfrəmizin başında oturdu, ləziz yeməklərimizdən yedi və sonda öz elədiyini elədi, Ermənistən isə sülh danışıqlarına məhəl qoymadı. Cəzasız qaldığı üçün azğınlığı son həddə çatdı, Azərbaycanla hədə ilə danışmağa başladı.

Qara qızılı ilə dünyada tanınan Bakı daim ingilislərin, alman faşistlərinin, rusların, irticaçı və işgalçi dövlətlərin diqqət mərkəzində olub. Adolf Hitlerin bu sahədə "fantaziya"sı daha güclü olub. Məsələn, führerin ad gündündə onun qarşısına SSRİ-nin maketi formasında qoyulan tortun Bakı hissəsinə kəsməsi Azərbaycana-Bakıya olan maraqların təcəssümü idi, ölkəmizi işgal etmək məqsədini güdürdü.

Keçdi, getdi o illər. İndi Bayraqımız Şuşada, Cəbrayılda, Füzulidə, Kəlbəcərdə, Laçında, Zəngilanda, Qubadlıda, Ağdamda və digər işğaldan azad olunan ərazilərimizdə dalgalanır, Zəfər Günüümüzün rəmzi, əyilməzlik, məgrurluq, qalibiyət simvolu kimi, bütün dünyaya "Qarabağ Azərbaycanındır" deyə çatdırmaq üçün!

*Şənini vəsf etməyə yetər,
qüdrətim yetər,
Ulduzunu, ayını göydə
mələklər öpər,
Hər rəngində "ya qazi,
ya şəhid" bir mən bitər,
Sən ey İstiqlalımın
əbədiyyət sancağı, –
Azərbaycan Bayrağı!*

*Yağının min hiyləsi küydən,
kələkdən keçər,
Sən sancılan ucalıq
min-min ürəkdən keçər,
Dağlar yerindən oynar,
daşlar ələkdən keçər,
Göylərin nur yağmuru,
yerlərin göy qurşağı, –
Azərbaycan Bayrağı!*

*Sən Arazın, Samurun
umuduna bələndin,
Çəni ağlar Göyçənin
buluduna bələndin,
Dərbəndin dərd huqıran
sükütuna bələndin
O tayimda Savalan,
bu tayimda Şah dağı,
Azərbaycan Bayrağı!*

*Cəngidə cövlan yerim,
cövlanda can yerimsən,
Barişda gül çələngim,
savaşda qan yerimsən,
Sən mənim and yerimsən,
mənim iman yerimsən,
Dalğalı ləngərlərin
yelpiklənən yarpağı, –
Azərbaycan Bayrağı!*

*Sənsən Azadlıq eşqim,
sənsən Hurr - deyəcəyəm,
Ən son nəfəsimdə də
sənə şeir deyəcəm,
Şuşada sən qondığın
daşa pir deyəcəyəm,
Çəkəcəyəm gözümə
kölgən düşən torpağı
Azərbaycan Bayrağı!
Azərbaycan Bayrağı!*

(Ramiz Qusarçaylı)

Torpaqlar minadan təmizlənir, sosial abadlıq işləri görülür – evlər tikilir, yollar çəkilir, ictimai-inzibati binalar, elektrik stansiyaları, aeroport və avtovağzallar, məktəb və xəstəxana binaları, poçt və rabitə xidməti obyektləri tikilir. Yad tapdağda inləyən torpaqlarımızda canlanma var, tikinti meydanını xatırladır adama. Bir sözlə, torpaq sahiblərini qarşılamağa hazırlaşır.

***Qarabağ Azərbaycandır!
Zəfər Bayramımız mübarək!***

**Arzu Əliyeva,
All-nin əməkdaşı**

Suveren və müstəqil dövlətimizin işgaldən azad olunması uğrunda mübarizədə şəhid olan igitlərimizdən biri haqqında danışacağam - qəhrəman Fariz Həsənov. O, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, bayraqımızın daim Vətən torpağı üzərində dalgalanması uğrunda canından, qanından keçən, şücaət göstərən igit oğullarımızdan biridir.

Ordumuzun digər qəhrəman oğulları kimi o da 27 sentyabr 2020-ci il tarixdə Ermənistən silahlı qüvvələrinin Azərbaycana növbəti dəfə yönəlmış təxribatının qarşısının alınması məqsədilə mübarizəyə qatılmışdır.

Fariz Şahin oğlu Həsənov 12 fevral 1987-ci ildə Ağstafa rayonunun Dağ Kəsəmən kəndində dünyaya göz açıb. Doğma kəndində orta təhsilini başa vurduqdan sonra, Vətənə olan borcunu yerinə yetirmək üçün həqiqi hərbi xidmətə yollanır. Şəhidimizin Vətəninə və elinə olan sonsuz sevgisi onu 2008-ci ildə yenidən MAXE kimi Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin sıralarına daxil edir. Fariz hərb sıralarına müvafiq kursu uğurla keçərək çavuş kimi qayıdır. O, Füzuli rayonu ərazisində ciyində tank əleyhinə idarə olunan raketlə düşmənin çoxsaylı hərbi texnikasını, 50-dən çox hərbçisini məhv etmişdir.

Qan torpağa qarışanda Vətən olur

Bu qəhrəmanın ömür kitabı vərəqlədikcə, onun əzminin, cəsarətinin, şücaətinin və bir də səkkizillik ömür-gün yoldaşı Əzizə xanıma olan böyük sevgisinin sehriyə düşdüm. Fariz yaxşı ata, qayğış həyat yoldaşı idi.

Böyük arzularıvardı Fariz Həsənovun... Müharibə yarımcıq qoydu bu istəkləri. İndi onun arzularını həyat yoldaşı Əzizə xanım reallaşdırır. Əzizə xanım Farizlə bağlı bütün xatırələrini "Sevən qəlbin fəryadı" romanında əks etdirib.

Bügünkü həmsöhbətim şəhid Fariz Həsənovun həyat yoldaşı Əzizə xanımdır.

O, söhbətə qəhrəman Farizin vətənsevərliyindən başladı.

Deyir ki, Fariz Vətəni canından, qanından cox sevirdi. Şəhidim mənə həmişə bu sözləri deyirdi: "Bax, diqqətlə qulaq as... Görürsən, su torpağa qarışanda palçıq olur və biz bunun fərqiə varmırıq. İndi mənə de görüm, qanla torpaq qarışanda nə olur? Əlbəttə ki, Vətən... Biz bu Vətənə laqeyd qala bilmərik. Gərək bizim qanımız o torpağa qarışın ki, Vətən olsun...". İndi rahatsanmı, Fariz? Qanın qarışdı sevdiyin Vətən torpağına. Sən Vətən oldun!

Farizlə bağlı keçmiş zamanda danışmaq Əzizə xanım üçün nə qədər çətin olsa da, ötən günləri belə xatırlayıb: "Sentyabr ayı mənim üçün ən əziz ay idi... Bu ay bizim evliliyə qədəm qoymuş, xoşbəxt anlarımızı illərboyu birləşdə paylaşmağa başlayacağımız ay idi. Payız fəsli sevgimizin coşub-çağlığı, təbəssümün çohrəmizdə hiss olunduğu fəsil idi...

Xoş gündə də, dar gündə də bir yerdə olacağımıza sədaqət andı içib, bir-birimizə söz verdiyimiz ay idi. Həmişə səbirsizliklə gözləyirdim ki, ənənəmizə sadıq qalaraq evlilik ildönümünü qeyd edəcəyik, ömür yolumuzun birillik səhifəsini xoşbəxt anlarla geridə qoyub, növbəti ilimizə uğurla, sevgi ilə qədəm qoyacağıq. İndi isə deyirəm: gəlmə, payız fəsli. Hər zaman payız fəslini həsrətə bənzədirəm. O payız ki Farizimi məndən aldı. Həmişə gəlişinlə könlümü feyziyab edirdin, indi gəlişinlə könlümü bulandırdın. Sevgi sətirləri ilə yazılan fəsil idin ömür yaddaşımıza, indi isə matəm fəslisən mənimcün...".

Əzizə xanım kədərlə davam edir: "Həsrət bir az da torpaq qoxur - Vətən torpağı. Axı o həsrətin təməli də Vətən, torpaq üçün qoyulub. Yaralarımıza məlhəm olan Anamız Torpaq! Şəhid qanı da sənə məlhəm oldu. Torpağa məlhəm olan, canını Vətən uğrunda fəda verən Farizimin qanı kimi. Sevgimizin qanı ilə yazıldı bu həyat hekayəsi ömür yaddaşımı. Gəlmə, sentyabr, gəlmə payız...".

...Sentyabr ayı idi. Müharibə başlamışdı, şəhidlərimiz var idi. Torpaqlarımız azad olunduqca sevinir, şəhid xəbəri gəldikdə isə hamı ağlayırırdı. Anaların fəryadını, bacıların göz yaşlarını duyduqca dünyamız yixılırdı. Azərbaycan xalqında bir qürur, bir əzəmət, bir vüqar vardı. Xalqımızın bir yumruq kimi dövlətimizin yanında olması bizim qisas duyğumuzu, mübarizə əzmimizi qırılmaz zəncir kimi möhkəm edirdi.

Əzizə xanım Farizlə sonuncu görüşünü belə xatırılayır: "Onları birsəthlə evə buraxmışdılar. Getdikləri istiqamət də artıq bəlli idi: ya Murovdağ, ya da Füzuli.

Başımı sinəsinə qoyub şəklimizi çəkdirdim, sən demə, bu, son şəklimiz olacaqdı. Sanki gözləri ilə hər şeyi deyirdi. Sonra isə uşaqları qucaqladı, onları köksünə sıxıdı. Qızımız Sevincə bir daha tapşırıldı:

– Sevincim, yaxşı oxu, həkim ol, ata sənə baxıb qürur duysun.

Oğlumuz Ruslana isə həmişə deyərdi:

– Kişi, tez böyü, ataya kömək ol!

Dünyadan xəbərsiz körpəm isə heç nə anlamadan başını yellədi:

– Yaxşı ay ata.

Səssiz və fəryad edən baxışları ilə oğluna baxan atanın ayrılıq səhnəsini gördüm. Ayrıla bilmirdi bələdərindən, sanki əcəl güclə aparırdı onu bizdən. Ayağa durdu, dolmuş bir bulud kimi idi. Uşaqlar çarpayıda oturmuşdular, qarşılarda diz çöküb, hərəsinin ayağından bir corabını çıxarıb cibinə qoydu. "Ata, corabımızı niyə çıxardin?" – deyə uşaqlar soruşanda "Köhnəlmışdı, ana yenisini geyindirəcək, ona gorə", – deyib vəziyyətdən çıxmaga çalışdı. Sonra birlikdə çəkdirdiyimiz şəkillərdən birini istədi, "Nə zaman dərixsəm, baxacağam o şəklə", – dedi. Mən isə ruhum çökmüş vəziyyətdə, sadəcə, gözlərimdən axan yaşda boğulmuşdum. Göz yaşlarını əli ilə silib, hər zaman cibində gəzdirdiyi üçrəngli bayraqı çıxarıb mənə göstərdi: "Görürsən, bu bayraqı, Əzizə? Bayraq şərəfdir, namusdur, qeyrətdir. Mən bu gün bunu qorumasam, o bayraqın qarşısında diz çöküb sədaqət andı içdiyim gün mənə haram olar. Vətəni son damla qanımıza qədər qorumaq bizim borcumuzdur. Əyilmə, sinma, məğrur dayan! Sən hər zaman ölümü çıyılindrində gəzdirən Farizin hərbçiruhlu xanımışan...".

Bir neçə gün idı, artıq Farizə zəng çatmadı. Cox narahat idim, özümə yer tapa bilmirdim. Kimə zəng edəcəyimi də bilmirdim. Ümidim hər yerdən üzülmüşdü.

Bir az keçmiş gördüğüm mənzərə dünyamı başıma yıxdı. Qapıdan üçrəngli bayraq asıldığına gördüm. Bu bayraq şəhid gələn evə asılır. Deməli... Yox, Fariz şəhid ola bilməz... Nə olar, Allahım, razıyam, gözü görməsin, ayaqları olmasın, quru nəfəsi balalarının üstündə olsun, kölgəsi bəsimizdir. Mən bir ömürboyu əziyyət çəkib, çalışıb, ona baxaram, təki sağ olsun – düşünürdim...".

Fariz oktyabrın 13-də Füzuli uğrunda gedən döyüşlərdə qəhrəmancasına şəhid olur, Azərbaycan Bayraqına bürünüb, doğulduğu Dağ Kəsəmən kəndinə qayıdır, izdihamlı torpağa tapşırılır.

Komandiri dəfndə xatırələrini bölüşərək deyib: "Döyüşdəydik. Fariz səngərin içində dayanmışdı, sanki bu qədər bomba və gülə səslərini eşitmirdi. Gördüm, cibindən nəsə çıxarıb baxır. Dözmədim, əyilə-əyilə ona yaxınlaşdım. Açıqlanıb dedim: "Bu atəşlərə fikir vermirsən? Nəyəsə baxmaq vaxtıdır? Get silahını doldur!". Əlini cibinə atdığını gördüm. Əzilmiş bir şəkil parçasını çıxarıb göstərdi: "Budur baxdığım, komandır. Ailəmlə sağollاشıram". Ona ürək-dirək verdim və aralandım. Çox keçmədi, Farizgilin olduğu səngərin içində minaatan mərmiləri töküldü, Farizlə birgə yeddi Vətən oğlu eyni anda şəhid oldu.

Fariz qəhrəmancasına şəhid oldu, Əzizə xanımın sevgisi də torpağa qarışib böyüdü, Vətən oldu! Bu, qəhrəmanlıq da öz qiymətini aldı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin müvafiq sərəncamları ilə Fariz Həsənov "Vətən uğrunda" və "Döyüşdə fərqləmməyə görə" medalları ilə təltif olunmuşdur.

...Nəhayət, 28 illik Vətən həsrətimizə son qoyuldu. Öz əzəli torpaqlarımızda xarıbülbülün şəhid qanı ilə çiçək açdığını gördük. Bu qələbə bizi dünyaya qürurlu bir xalq kimi tanıtdı. Bir sözlə, "Qarabağ Azərbaycandır və nida işarəsi" söyləyən cənab Prezidentimiz hər zaman olduğu kimi, bu dəfə də vədinə əməl etdi. Noyabrın 8-i xalqımızın tarixinə şanlı, qızıl hərfərlə yazıldı. 44 günlük qəhrəmanlıq savaşımız tarixboyu şanlı qürur mənbəyimiz olaraq qalacaq.

Elxan Yurdoğlu,

f.f.d., dos., AMEA
Naxçıvan bölməsi
İncəsənət, Dil və
Ədəbiyyat Institutunun
icraçı direktoru

*Birini də mənə ver, qardaş, o silahlardan,
Qoy oğlum görsün məni – vətənçün silahlanan.
Dünənədək tutduğu qələmi silah sanan
Şair bu gün əsgərlə yan-yana dayanmalı,
Çiyin-çiynə durub, can-cana dayanmalı.*

*Bir ölsək, min dirilək, yüz ölsək, milyon olaq,
Bir manqa qeyrətiylə coşub batalyon olaq.
Biz zəfər yürüşündə lap ölsək də, son olaq,
Bizdən sonra gələnlər yaşasın qürur ilə,
Ey şəhid övladları, dur, bu xalqı müjdələ.*

*Mübarizin yazdığı məktuba cavabam mən,
Öldürmək günah, amma bu yolda savabam mən.
Yaramdan qan axsa da, sanmayın bitabam mən,
Güçüm yetər can üstə dirçəlib can almağa,
Tökülən qana qarşı qanmazdan qan almağa.*

*Nə qürurlu mənzərə – düşmənüstə tank gedir,
İlahi ədalətdir – haqsız üstə haqq gedir.
Ordunun arxasında yumruq olan xalq gedir,
Selə dönən bu xalqın axınıni kim saxlar,
Qiğılcıma bəndilər – şimşəktək çaxacaqlar.*

Qətan

*Ey səngər oğlu əsgər, mən də sənin əsgərin,
Əmr elə, əmrin ilə düşmənə sinə gərim.
Darmadağın eləyim, leşi-leş üstə sərim,
Bəsdi, səbir edib dözdük, səbrin daşan vaxtıdır,
Qanımızın qisasçın artıq coşan vaxtıdır.*

*Füzuli sevdasında, Cəbrayıl eşqindəyik,
Kəlbəcər, Laçın üçün canvermə məşqindəyik.
Bu gün xəbər gəlsin ki, Xankəndi köskündəyik,
Zəngilan, Qubadlıdan keçsin zəfər yolları,
Bülbülə naz eləsin xarıbülbül kolları.*

*Sarsın yaralarını Ağdamım, Xocavəndim,
Xocalını doyunca qucaqlayıım... kövrəldim.
Ayaq səslərimizdən gülsün yüzlərlə kəndim,
Əsgəran, Ağdərədə türkün səsini duyam,
Xanın avazındayam – Şuşa havasındayam.*

*Hayına Naxçıvandan, Bakıdan ərlər gələr,
Qazax, Quba, Lənkəran, Şəkidən nərlər gələr.
Kişilərin yanında xanım əsgərlər gələr,
Yetər ki, haqq yürüşün zəfərlə müjdələnsin,
Dörd tərəfin üçrəngli bayraqımla bəzənsin.*

*Zəfərlərin müjdəsi Aprel zəfəri olsun,
Bu savaş ordumuzun zəfər səfəri olsun.
Polad Həşimovun da bundan xəbəri olsun,
General şəhidimin yerdə qalmasın qanı,
Artıq sevinən görək bütün Azərbaycanı.*

*Bu, Vətən savaşıdır, bu, torpaq savaşıdır,
Qarabağın dariyan bir bayraq savaşıdır,
Bu, haqqını istəyən xalqın haqq savaşıdır,
Qoy haqqın uğrunda da canımız olsun fəda,
Hamı bilsin: Qarabağ Azərbaycandır, nida!*

Ayşen Aslanova,
All-nin əməkdaşı

Internet-günümüzdə informasiya əldə etmək baxımından həyatımızın önməli parçasına çevrilib. Nəticə kimi cəmiyyətə aid, insanlara lazımla biləcək bütün informasiyalar, eləcə də dirlə əlaqədar məlumatlar virtual dünyada əksini tapır. Başda İslam, Xristianlıq, Yəhudilik olmaqla digər dirlər haqqında internetdə istədiyimiz qədər məlumat bolluğu ilə qarşılaşırıq. Burada əsas olan isə virtual aləmə daşınan bu məlumatların nə qədər doğru məhiyyət daşımıasıdır. Unutmaq lazım deyil ki, gənclərin daha asan yolla əldə etdikləri bu məlumatlarla onların doğru və ya yanlış istiqamətə yönləndirilmələrinin qarşısını almaq daha da çətinləşir. Etiraf edək ki, gənclərimizi internetdən uzaqlaşdırmaq mümkün deyildir. Cəmiyyət olaraq milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması istiqamətində virtual aləmdə daha aktiv mövqe tutmalı, insanların doğru məlumatları da-ha tez qavramalarını təmin etməliyik. Bəs milli-mənəvi dəyərlərimizin aşilanması istiqamətində təkcə yazılar tirajlamaqla mümkün müküdürümü?! Zaman göstərir ki, insan gözü ilə gördükərini daha tez qavrayır, yaddaşında saxlayır.

Müasir filmlərimizdə milli-mənəvi dəyərlərimizin təzahürü

Hazırda milli-mənəvi dəyərlərimizlə əlaqədar nə qədər filmlərin, qısa videoçarxların çəkilməsi isə sual altındadır.

Son illər bir sıra filmlər çəkilib. Bu filmlərin mövzusu, ideyası müxtəlifdir. Müasir kinodan umduğumuz əsas məsələlərdən biri isə qeyd etdiyimiz kimi, bu filmlərdə milli düşüncəmizin, mənəvi dəyərlərimizin yüksək səviyyədə tərənnüm edilməsidir.

Elə məsələlər var, onu istər-is-təməz, sovet dövrü Azərbaycan kinosu ilə müqayisə etməli olurraq.

Məqalənin mövzu baxımından maraqlı olduğunu nəzərə alaraq kinotənqidçilər Hacı Səfərov və Sevda Sultanovadan fikirlərini öyrəndik.

Kinotənqidçi Hacı Səfərov deyir: "Azərbaycan kinosunun ilk dövrlərinə baxdığımız zaman 1920-ci illərin sonu 1930-cu illərin əvvəllərindən etibarən müəyyən tarixi filmlərimiz çəkilməyə başlayıb. Tarixi filmlərdə, birbaşa olaraq, Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərinin inqilabdan sonra puç olması və onların əslində, insanlar üçün bir növ yararsız olduğu və milli-mənəvi dəyərlərdən əlaqəsizləşdirərək yeni düşüncə formasına keçə biləcəyi göstərilir. Tarixi film olmasa da, "Sevil", "Almaz" kinolarını nümunə göstərmək mümkündür. Bu filmlərdə qadınların azadlıq məsələsi, onların çarşabdan çıxaraq yeni təfəkkürə qovuşması kimi mövzular əhatə olunur. Digər tərəfdən,

nümunə kimi "Səbuhi" filmini göstərmək olar. Film 1941-ci ildə Mirzə Fətəli Axundov haqqında çəkilib. Burada M.F.Axundovun inqilabi ideyalarının Azərbaycanın həmin dövrdə olan adət-ənənələri ilə necə toqquşduğu göstərilir. Belə nəticəyə gəlirik ki, həmin dövr hakimiyyəti insanlara inqilabi şüru yeritməyə çalışılar. Bir növ, Azərbaycanda mövcud olan milli-mənəvi dəyərlərin yeni növ mənəviyyatla əvəz edilməsinə çalışılır.

Bir qədər sonra – 1950-ci illərdən etibarən ortaya çıxan filmlərdə isə əsasən ailə adət-ənənələrinin gücləndirilməyə çalışıldığını görürük. Belə filmlərdə ailənin başçısı atadır. Ata – ən yaxşıını biləndir. Ata – güc formasındadır.

Ənənəvi ailə modelini bizə təqdim etməyə çalışan filmlərdən biri də "Dəli Kür"dür. Cahandar ağa obrazında bunu görə bilirik; yaxud "Axırıncı aşırım" filmində Kərbəlayı obrazı ilə klassik milli-mənəvi dəyərlərimizin təbliğini müşahidə edirik. Bu filmlərdə milli-mənəvi dəyərlərimiz daha çox kişilər üzərindən əks olunur.

1940-ci illərdə çəkilən "Bizim Cəbiş müəllim" filmində də milli-mənəvi dəyərlərimizlə bağlı müxtəlif epizodlara rast gəlirik.

İdeoloji məsələlərlə bağlı isə "Nəsimi" filmini misal göstərmək mümkündür.

Milli kimliyimizi ortaya qoyan ən yaxşı filmlərdən biri də "Babək"dir. Vətən müharibəsi

dövründə də “Babək” filmini göstərirdilər, məqsəd isə xalqımızın azadlıq ruhunu ucaltmaq idi. “Qanlı Zəmi” filmində də millimənəvi dəyərlərimizlə bağlı epi-zodlara rast gəlirik”. Bu yazını qələmə alarkən televiziyyada nümayiş etdirilən film və seriallarımıza nəzər yetirdik.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Televiziyası Türkiyədə reyting siyahılarında hər zaman ilk pillələlərdə yer alan “Diriliş Ərtoğrul” teleserialını yayımlamağa başladı. Hazırda isə serialın “Qu-ruluş Osman” hissəsi Azərbaycan Televiziyasında yayılmışdır. Bundan əlavə, “Xəzər” Televiziya-sında “Oyanış Büyük Səlcuqlu” serialı nümayiş etdirilir.

Xalqımız Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə 44 günlük Vətən Müharibəsinə qalibiyətlə başa vurduqdan, torpaqlarımızı düşmən tapdağından azad etdikdən sonra, vətənpərvərlik mövzusunda, milli ruhda, bəşəri dəyərləri ifadə edən serialların yayımılanması zəruridir. Yazının əvvəlində də qeyd etdiyimiz kimi, müasir filmlərdə tariximizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi aşlayan filmlərimiz azdır, seriallarımız isə yoxdur. Doğrudur, televiziya məkanında müxtəlif məişət problemlərini, ailə institutlarında olan böhranları özündə əks etdirən seriallarımız çəkilir. Bəs bu filmlər gənclərimizə öyrədici missiyani özündə nə qədər ehtiva edir? Nəyə görə özümüzə aid tarixi seriallarımız yoxdur??

Kinotənqidçi Hacı Səfərov bildirir: “Türkiyənin tarix anlayışı ilə bizim tarix anlayışımız, əsslində, eyni olmamalıdır. Bizim tarix narrativimiz daha çox Şah İsmayıł, Nadir şah, Elxanilər, Səfəvilər, Xanlıqlar, Cümhuriyyət dövrü ilə bağlıdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, Türkiyənin böyük bir serial sənayesi var və buradan böyük gəlir əldə edirlər. Onlar seriallarını bütün dünyaya satmağı bacarırlar. Azərbaycanda da hazırda bu sahədə olan boşluğu doldurmaq üçün bizə yaxın olan Türkiyə Respublikasının filmlərinindən, serialların-dan bəhrələnirik.

Bələ seriallarla bağlı şəxsi münasibətimə gəldikdə, Türkiyə və ya hər hansı bir ölkənin serialının və ya kinosunun efirdə verilməsinin heç bir fərqi yoxdur.

Əvvəldə də qeyd etdiyim kimi, bizim öz tarix narrativimiz olduğu üçün, belə filmlər bu sahədə olan boşluğu doldura bilmir. Bizim tariximizi və tarixi şəxsiyyətlərimizi özündə əks etdirən filmlər tamaşaçıya daha maraqlı olar”.

Kinotənqidçi Sevda Sultanova isə bildirir ki, mənəvi dəyərlər bəşəridir, universaldır. Ona görə vicdan, ləyaqət, nəciblik, xeyir-xahlıq kimi dəyərləri milli çərçivədə konkretləşdirmək doğru deyildir: “Milli dəyərlər dedikdə, milli kimliyimizi, tariximizi, mədəniyyətimizi, müəyyən mental xüsusiyyətləri başa düşürəm. Ki-

noya gəlincə, düşünürəm, ümmiyyətlə, sənətlə məşğul olan adamlara nəyi çəkib-çəkməmələrini, yazıb-yazmamalarını, hansısa digər prioritətləri diktə etmək doğru deyildir. Nə qədər klişe səslənsə də, sənət azad olmalıdır. Sizə maraqlı bir misal deyim: Qarabağ işgalda olduğu dönəmdə bizdə bu mövzu üzrə müəyyən filmlər çəkildi. Məğlub durumda olduğumuza baxmayaraq, bu filmlərin heç birində qarşı tərəfin milli kimliyini aşağlamamışq, əhvalatı nifrət pafosu üzərində qurmamışq. Həmin filmlər arasında kinematoqrafik baxımdan zəif nümunələr olsa belə, qeyd etdiyim məqamlara rast gəlmirik. Bu, bizim millət kimi yüksək mənəvi keyfiyyətlərimizdən, sağlam münasibətimizdən xəbər verir. Erməni rejissorların müharibə mövzusunda çəkdikləri ekran işlərində, söhbət Qarabağın onların işğalında olan dönəmdən gedir, Azərbaycana qarşı güclü neqativlik, kin-küdürü təbliğ olunur.

Müasir Azərbaycan kinosuna ümumi baxıqdır, rejissorlar müxtəlif mövzularda çəkirlər. Onlardan biri ailə institutundakı böh-

ranla bağlıdır. Asif Rüstəmovun “Axınla aşağı”, İlqar Nəcəfin “Nar bağı”, Rüfət Həsənovun “Daxildəki ada”, Emil Quliyevin “Pərdə” trilogiyası valideyn-övlad, cəmiyyət-fərd münasibətlərindəki konfliktinə əsaslanır. Bu filmlərin qayəsini ümumişdirsek, belə nəticə alırıq: ailə başçıları patriarchal idarəciliyidən xilas olmalı, övladlarının azadlıq haqqını tanımalı, onlarla ünsiyyət formasını dəyişməli, şəxsiyyət kimi yanaşmalıdır. Bir sıra məqamlarda valideyn-övlad, cəmiyyət-fərd münasibətlərinin yenidənqurulmasına, fərqli ünsiyyət formasına ehtiyac duyulur”.

Məqalədə mövzunun təkcə mənfi yönlerini deyil, bununla əlaqədar görülən işləri də qeyd etmək istərdik. Dini maarifləndirmə, milli-mənəvi dəyərlərimizin təbliği istiqamətində görülən işlərə də nəzər yetirdiyimiz zaman bildirmək istəyirəm ki, Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin (DQİDK) təbəliyində fəaliyyət göstərən Mənəvi Dəyərlərin Təbliği Fondu (MDTF) mənəviyyatımızın təbliği istiqamətində bir çox videoçarxların hazırlanmasına maliyyə dəstəyi göstərir. Eyni zamanda, televiziyyada efirə gedən “Haqqın dərgahı”, “Din və cəmiyyət” və “İnam” verilişlərinə diqqət çəkmək istəyirəm.

Bundan əlavə, Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun (Aİİ) yeni layihəsi olan “İlahiyyat TV”yə diqqət çəkmək istəyirəm. Layihə yutub platforması üzərində yayımlanır. Qeyd etmək istəyirəm ki, layihənin yayımılanmasında məqsəd gənclərimizə dinimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi doğru və düzgün formada çatdırmaqdır.

Hacı Səfərov vurğulayır ki, “milli-mənəvi dəyərlərimiz sovet dövründə çəkilmiş filmlərdəki kimi müasir nümunələrdə də öz əksini tapır. Vətənə, insanlara sevgi və bu baxımdan daha çox mühafizəkar bir tendensya var. Mədəniyyat Nazirliyinin sıfarişi ilə istehsal edilən filmlər daha çox milli-mənəvi dəyərlərimizin təbliği üçün lente alınır. İndiyədək ekranlaşdırılmış filmlərimizə nəzər saldıqda, daha çox Qarabağ problemi və ümumilikdə, Vətənə, torpağa sevgi kimi məsələlər aşılanır. Bu filmlərdən ən məşhuru “Nabat”dır. Orada bir qadın görülür. Həmin qadın yaşadığı torpağı, Vətəni tərk etmir və lampaları yandıraraq, sanki bununla həmin torpağı, məskəni qoruyur. Digər tərəfdən, son dövrlərdə çəkilən bəzi filmlər var ki, Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərinin getdikcə deqredasiyaya uğradığını və əslində, mövcud ictimai vəziyyətlə əlaqəli olduğunu göstərir. Həmin insanlar yaşadıqları vəziyyət

yətlə heç cür barışa bilmirlər. Bu filmlərə nümunə olaraq “Mövsümün sonu” nümunəsini göstərə bilərəm. Filmdə ailənin üç fərdi var. Çox kiçik ailədir. Bu, əslində, müasir Azərbaycan ailəsinə yaxındır. Adətən öyrəşdiyimiz ailələr daha geniş olur, amma bu, kiçik ailədir və daha müasirdir. Burada müasir Azərbaycan ailəsində olan problemlər göstərilməyə çalışılır. Görürük ki, ailə yaşadığı yerdə xoşbəxt deyil və buradan necəsə uzaqlaşış getməyə çalışır.

Digər tərəfdən, insanlar hazırda ən çox yutub üzərində seriallar, filmlər izləyirlər. Bu filmlərin də bir çoxunda milli-mənəvi dəyərlərlə insanlar arasında olan konfliktlərin, insanların, əslində, bu keyfiyyətlərdən uzaqlaşdıqları göstərilir və bu, tənqid edilir. Müasir zamanımızı tənqid edirlər. Milli-mənəvi dəyərlərimizin itirildiyini bildirirlər. Ümumiyyətdə, Azərbaycanın son dövrlərdə yaradıcı insanların belə tendensiya var ki, onlar Azərbaycan cəmiyyətini göstərərkən, cəmiyyətdə olan problemləri vurgulamağa çalışırlar ki, həmin dəyərlər necə aşınmaya məruz qalır və bundan necə uzaq qala bilərik”.

Müasir Azərbaycan filmlərində milli kimlik və dini dəyərlərlə bağlı motivlərə gəldikdə, qeyd etmək istərdik ki, belə hallara rast gəlinmir, dini motivlər səhnələr yoxdur. Düşünürəm, filmlərimizdə dinimizi doğru şəkildə aşilanın, ölkəmizin

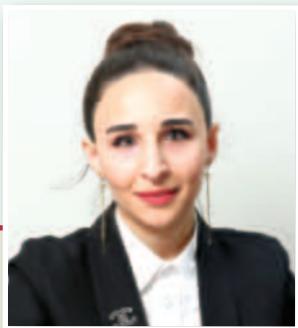
tolerantlığını gösterən səhnələrə ehtiyac var. Bütün dirlərin inanc əssasları və söykəndiyi əxlaqi dəyərlərin çoxu ortaq xarakter daşıyır. Fədakarlıq, təvazökarlıq, sevgi, mərhəmət, qərəzsizlik, başqalarına saygı, dürüstlük, hər cür haqsızlıqdan çəkinmək, ədalətli olmaq, vicdanlı davranışmaq və digər gözəl əxlaqi xüsusiyyətləri birgə dəyərlərdən hesab etmək olar. Humanizm prinsiplərinə söykənən, insanlar arasındaki müxtəlifliyə hörmət, başqalarına saygı, qərəzsizlik, zordan imtina, əfvedici olmaq, iradə və seçim azadlığı kimi keyfiyyətlərin aşilanlığı filmlərin çəkilməsi arzuolunandır.

Kinotənqidçi H.Səfərov deyir: "Müasir filmlərdə bu cür səhnələr, hekayənin içində geydirilmiş əlavələr, demək olar ki, yoxdur. Ümmülikdə düşünürəm, mədəni istiqamətimiz də o deyil ki, filmlərimizdə əvvəldən dini motivlər olmayıb, sadəcə, dinə qarşı istiqamət olub. Son dövrlədə çəkilən filmlərdə isə bunlar yoxdur. Dini dəyərlər olsa belə, kiçik bir fraqment kimi göstərilir. Bu barədə geniş süjet xətti olan film yoxdur. Bu yaxınlarda Əlixan Rəcəbovun qışametrajlı filmində dini motivlərin çəkilməsi ilə əlaqədar problem yaşandı. Burada bir qədər dini ritualların yerinə yetirilməsi, xüsusilə mollaların davranışları ilə bağlı ironiya var idi. Söyügedən amil dindar insanlar tərəfindən birmənalı qarşılanmadı.

Düşünürəm, belə dini, milli-mənəvi dəyərlərlə bağlı olan məqamlar gündəlik həyatın bir hissəsi olmalıdır. Türk seriallarında kimi olmamalıdır; məsələn: filmdə dindar bir obraz ola bilər, lakin bütün hekayəni onun üzərindən qurmaq düzgün deyil. Təbii ki, rituallarımızla, ənənələrimizlə bağlı kadr-lar, səhnələr olmalıdır. Həmin bu ənənələr və rituallarımız illərin, əsrlərin sınağından keçib. Əslində, belə dəyərlərin sosial funksionallığı var, sadəcə bu funksionallıq, artıq müasir cəmiyyətdə müəyyən qədər başa düşülmür. Bəlkə də bu funksionallığı izah etmək lazımdır".

Son olaraq qeyd etmək mümkündür ki, nə qədər aşılasaq da, gənclərimiz televiziyyaya baxırlar. Filmlərin nümayişi özünü doğrultmur, daha böyük kütləyə çatmır. Fikrimcə, yanılırıq... Doğru informasiyanın ekranı daha yaxşı formada təzahürü hər kəsi ekranlara kildiləyə bilər. Hazırda milli-mənəvi dəyərlərimizi, keçmişimizi, kimliyimizi, tariximizi özündə əks etdirən nə qədər film, seriallar çəkilir?! Televiziyyada bu qəbildən hansı filmlər nümayiş etdirilir?! Qloballaşma dövründə, ikili standartların dövlətimizə, xalqımıza yönəldiyi, haqq savaşında qalib gəldiyimiz bir dövrdə gənclərimizə Vətənə bağlılığı, tariximizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi özündə əks etdirən ekran işlərinə ehtiyac böyükdür.

İnci Bağırlı,
Aİİ-nin əməkdaşı

Ciçəklənən Respublikamız, Azərbaycanın paytaxtı Bakı mavi Xəzərin qoynunda uyuyan, tarixi və təleyi çox qəribə və qədim olan şəhərdir. Əvvəz olunmaz milli sərvətləri ilə dünyanın diqqətini cəlb edən şəhər dünya hökmranlığı eşqi ilə mühabiblər aparan dövlətlərin diqqət mərkəzi, ələ keçirmək istədiyi yağlı tikə olub. Büyük Vətən

Bakı – elm və ürfan mərkəzi, Aİİ ona yaraşıqdır

*Hələ rast gəlməmişəm təməşəndən doyana
Qoynunda qərinələr yanğırı duran Bakı
Məhəbbətlə, ilhamla yaradən, quran Bakı!*

Rəsul Rza

mühəribəsi mövzusunda çəkilmiş filmlərin birində Hitlerin də iştirak etdiyi məclisdə tort kəsilir. Təxminən, SSRİ-nin xəritəsinə bənzeyən tortun tən ortasının üstündə “Bakı” sözü yazılıbmış və həmin hissə kəsilərək üzərinə neftin simvolu kimi şokolad mayesi süzlür və Hitlerə təqdim edilir.

Tanımmış ziyalıları, elm adamları, cahansüməl siyasetçiləri ilə tərixdə iz qoyan, Bakının tarixinə,

yaddaş salnaməsinə öz əməlləri ilə adını yazan yüzlərlə yaradıcı insan, sənətkar, şair, yazıçı, bəstəkar, saz və söz adamı olub. Hamisinin adını çəkə bilməsək də, bir qismini xatırladaq. Abbasqulu ağa Bakıxanov, Ağa Musa Nağıyev, Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Məmmədəmin Rəsulzadə, Heydər Əliyev, son iki yüz ildə misli görünməmiş qələbəyə nail olan Müzəffər Ali Baş Koman dan İlham Əliyev belə tarixi şəx-

siyyətlərdəndir. Onlar tarix yaradıblar, yaddaşlarda elə silinməz izlər qoyublar ki, əsrlər, qərinələr keçsə belə, unudulmayacaq, xalqın yaddaşında yaşayacaqlar.

Bakı – bizim üçün həyatın evidir. Ta qədimdən ali təhsilimizi bu şəhərdə alıb, burada işləməyə üstünlük vermişik. Dövlətin idarə olunması, hökumət strukturları – Prezident Aparatı, ali qanunverici orqan olan – Milli Məclis, Nazirlər Kabinetı, müxtəlif nazirliliklər və komitələr, şirkətlər, onlarca ali təhsil müəssisəsi bu şəhərdə yerləşir. Bu gün onların sırasında dünyanın diqqət mərkəzinə çevrilmiş daha bir müəssisə fəaliyyət göstərir – Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu. Bu İnstitut mövhumatın, cəhalətin tügen etiyi, din və məzhəb ayrılığının ağır nəticələrə gətirib çıxardığı bir vaxtda, yalnız özü və öz xalqı üçün yaşayanlara örnək olası yeni təhsil ocağı kimi yaradıldı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 09 fevral 2018-ci il Fərmanı ilə Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu təsis edildi. Bu, işqli, yeni, hücrələri təmizlik qoxuyan, Yaradana ruhən yaxın insanların çalışdıqları ünvan – ata evi qədər doğma, ana qucağı kimi isti, alılıyinə, səmimiliyinə, inancına, ülviyətinə çox inanıb bel bağladığımız təhsil ocağıdır.

İlahiyyatçı alımların fəaliyyət göstərdiyi, Məhəmməd Naxçıvani küçəsi, 29 ünvanında yerləşən Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunda din sahəsinə, milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına böyük önəm verilir. Müəssisədə tələbələr üçün lazımı şərait yaradılıb. İnstituta qəbul olunmuş hər bir abituriyent dövlətin qayğı və diqqəti ilə yaradılmış lazımı şəraitdən, ödənişsiz təhsil və digər imtiyazlardan tam yararlanır. Tələbələr pulsuz yeməklə təmin edilir, dərslərdən əlavə, ayrıca xarici dil kursları da təşkil edilir. İnstitut kollektivi gənclərin zəngindünyagörüşlü, dərin dini və dünyəvi biliklərə yiyələnən bacarıqlı kadrlar kimi yetişmələri istiqamətdində səylə çalışır. Nəzəriyyə ilə təcrübəni əlaqələndirməkdən ötrü ali təhsil müəssisəsində tələbələrin rayonlara səfərləri təşkil olunur, məscidlər, türbələr, ocaqlar ziyarət edilir, həmçinin təhsilalanlar üçün yay və qış məktəbləri fəaliyyət göstərir. İnstitutda gənclərə multi-kulturalizm fənni tədris edilir, tolerant dəyərlər aşılanır. Burada fəaliyyət göstərməklə özümü xoşbəxt hiss edirəm. Elə bilirəm, axşamlar qoynunda milyon-milyon ulduz saymışan Bakı gecələrinin səmasında ən parlaq yanana ulduz mənimdir.

...Göylərə bülənd olmuş əllərim boş qalmadı. Tanrı taleyimə ilahiyyat elmləri tədris edən ziyalılarla bir kollektivdə işləmək nəsib etdi. Mollaların savadsız, rabitəsiz və məntiqsiz təsəvvürlərindən və təbliğatından uzaq elm, ürfan içindəyəm. Əxz etdiyim çox şey oldu. Hələ də öyrənməkdə davam edirəm. Bütün dinlər Allaha inam, etiqad təbliğ edir. Bu inamlı həyatını təmin edə, pisliklərdən təmizlənə, hər şeyə nikkəbin gözle baxa bilirsən. Allah bədir, O hər şeyi görür, bilir. Allah bağışlayandır. Bilərəkdən, bilməyərəkdən yol verdiyin bütün günahları əfv edir. Yetər ki, insan özü başa düşən, dərk edən olsun, Allah yoluna qayıtsın. Bu, düzəlk yoludur... Bu, el arasında deyildiyi kimi, haqqın yolunu tapmaqdır, haqqa tapınmaqdır.

...Hündür şam ağaclarının təmiz havası, çinar yarpaqlarının xışlılığı Xəzərin şıltaq ləpələrinin şırıltısına qarışanda sanıram ki, dünənən ən gözəl simfoniyasını dinləyirəm. Sinirlərimə sığal çəkən bu Bakı simfoniyasının xoş sədaları altında həm də qulaqlarımда “Qələbə” və “Azadlıq” mahnıları səslənir. Sevirəm səni, gözəl Bakı! Sən mənimcün fəaliyyətimdə arzularımın ünvanı, gələcəyə uzaanan əllərim, Ana Vətən, isti qucaq, ocaq oldun! Hərarətin tükənməsin, gözəl şəhər!

Aslan Həbibov,
i.f.d., dos.,
Aİİ-nin müəllimi

“Həzrət Peyğəmbərə (s) və həyəti ilə nazil olan, səhifələrdə yazılıan, təvatürlə nəql olunan, tilavəti ilə ibadət edilən möcüzəvi kəlam” şəklində tərifi verilən Quran'a dair nazil olduğu gündən etibarən çoxlu sayda insan tərəfindən minlərlə cild kitab yazılib, ardıcıl tədqiqatlar aparılıb. Xüsusən də Quran haqqında təfəkkürün ilahi əmr olduğunun fərqində olan müsəlman alımlar Müqəddəs Kitabın təfsiri sahəsində fövqəladə səy göstəriblər.

Müsəlman alımları üçün bu işdə ilk nümunə, heç şübhə yoxdur ki, Həzrət Peyğəmbər (s) olub. Nazil olan vəhyləri insanlara çatdırmaq mənasına gələn təbliğ vəzifəsi ilə yanaşı, təbyin – açıqlama, izahetmə ilə də mükəlləf olan Allahın elçisi lazıim gəldiyində ilahi əmrləri səhabələrinə izah edərdi. Həzrət Peyğəmbərin Quranın nə qədərini təfsir etməsi məsələsi mübahisəli olmaqla yanaşı, onun şifahi, əməli və təqriri yolla Müqəddəs Kitabı səhabələrinə izah etdiyi qəbul olunur.

Həzrət Peyğəmbərin (s) vəfatından sonra bu işi onun səhabələri öz öhdələrinə götürürlər. Onların Quran'a dair xidmətlərinin başında nazil olan vəhyləri toplamaq gəlir. Allah Rəsulunun vəfa-

İSLAM TARİXİNDƏ QURANA YANAŞMALAR

tündan sonra əvvəlcə Əli ibn Əbu Talib, daha sonra I xəlifə Əbu Bəkr tərəfindən təşkil olunan heyət Quranı cəm etdi. Üçüncü xəlifə Osman ibn Əfvan zamanında yaranan qiraət ixtilafı səbəbindən Quran yenidən tərtib edildi və çoxaldılaraq o dövrün mühüm mərkəzlərinə göndərildi. Səhabənin Quran'a dair gördüyü bu işlər, İlahi Kitabın aradan getmədən sonrakı nəsillərə çatdırılmasında mühüm rol oynadı.

Səhabənin Quran'a dair xidmətlərinindən biri də Allahın Kitabını sonrakı nəslə öyrətmək olub. Əksəriyyəti qeyri-ərəblərdən təşkil olunan tabeİN nəсли səhabə sayəsində Quranı doğru şəkildə oxumağı öyrənib. Həmçinin səhabələr ayələrin təfsiri işi ilə də məşğul olublar.

Onu da qeyd edək ki, Quranın səhabələrin danışlığı dildə – ərəb dilində nazil olması və onların nüzul prosesinə şahidlik etmələri həmin insanları təfsir sahəsində imtiyazlı hala gətirirdi. Bununla yanaşı, Həzrət Peyğəmbərin (s) yanında olmaq sıxlığı, şəxsi keyfiyyəti və s. kimi xüsuslular onların təfsirdəki sırasını təyin edirdi. Bu səbəbdəndir ki, Quran təfsirində Əli ibn Əbu Talib, Abdullah ibn Abbas, Abdullah ibn Məsud, Übeyy ibn Kəb və digər səhabələrin adı mənəbələrdə qeyd olunur.

İstər Həzrət Peyğəmbərin (s) sağlığında, istərsə də vəfatından sonra müxtəlif vəzifələri icra etmək məqsədilə bölgələrə yayılan səhabələr oradakı fəaliyyətləri ilə təfsir mədrəsələrini formalaşdırırlardır. Məkkə mədrəsəsi Abdullah ibn Abbas, Mədinə

mədrəsəsi Übeyy ibn Kəb, İraq mədrəsəsi Abdullah ibn Məsud, Şam mədrəsəsi Əbu Dərda və Bəsrə mədrəsəsi isə Əbu Musa əl-Əşərinin adı ilə bağlıdır.

Səhabədən sonra tabeİN nəсли Quran təfsirində mühüm yerə sahibdir. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, əksəriyyəti qeyri-ərəblərdən mütəşəkkil olan bu insanlar böyük səylər nəticəsində təfsirdə söz sahibi olublar. Quranın ilk müstəqil təfsirləri də məhz bu şəxslər tərəfindən ərsəyə gətirilib.

TabeİN müfəssirlərindən Mücahid, İkrimə, Səid ibn Cübeyr, Səid ibn Müsəyyəb, Tavus ibn Keysan, Əban ibn Təğlib, Əbu Əbdürəhman əs-Süləmi, Əsbəğ ibn Nübatə və digərlərinin adlarını qeyd edə bilərik.

Quran təfsirində əhli-beyt imamlarının xüsusi rolu olub. Həzrət Peyğəmbərin (s) vəfatından sonra İmam Əli tərəfindən toplanan nüsxə, eyni zamanda, Quranın ilk təfsiri olaraq qiyəmtəndirilir. Qeyd edildiyinə görə, İmam Əli bəzi ayələrin izahlarını da əlavə edib.

Əhli-beyt imamları dövrün siyasi təzyiqlərindən imkan tapdıqca ətraflarına cəm olan insanlara İlahi Kitabı öyrətməyə çalışıblar. Nübüvvət xanədanının yetirmələri olan imamların Quran'a dair bilikləri həm müasirləri, həm də sonrakı dövr alımları tərəfinən də təsdiq edilib. Mənbələrdə İmam Hadi və İmam Həsən əl-Əskəriyə təfsir nisbet edilir.

Hicri II əsrin sonu – III əsrin əvvəllərindən etibarən, təfsirlər tədvin edilməyə başlanaraq müs-

təqil təfsirlər qələmə alınıb. Bu dövrdə ən çox diqqət cəlb edən Quranın dil yönündən təfsiridir. “Qəribul-Quran”, “Məanil-Quran”, “Məcazul-Quran” kimi əsərlər məhz bu əsrдə ortaya çıxıb.

Quran təfsirinə dair çalışmalar sonrakı dövrlərdə də davam edib. Sonrakı dövr alimlər Quran üzərində çalışaraq, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bir çox dildə mülərlə cild əsər təlif ediblər. Müsəlmanların Qurana qarşı bu münasibəti Onun İlahi Kitab olması, dünya və axırət səadətinin açarının məhz bu Kitabda olması səbəbindən hesab edilib.

İlahi Kitabın toxunulmazlığı, Həzrət Peyğəmbərin (s) bu bərədə xəbərdarlığı Qurana yanaşmada müsəlmanlar üçün meyar olub. Xüsusən də hicri III əsrдə ortaya çıxan rəvayət-dirayət mübahisəsi bu işdə kimin səlahiyyət sahibi olması məsələsi ilə əlaqədar olub.

Quran ayələrini təfsiretmə işində təkcə Həzrət Peyğəmbər (s), səhabələr və məsum imamlar-

rın səlahiyyət sahibi olduğunu iddia edən bir qrup İlahi Kitabın yalnız onlardan nəql edilən rəvayətlərlə təfsir oluna biləcəyini söyləmiş, əks təqdirdə, şəxsi rəy ilə təfsir edilmiş olacağı mənasına gələcəyini qeyd ediblər. “Rəvayət təfsirçiləri” adlandırılan bu qrup müfəssirlər təfsirlərinin müqəddiməsində Həzrət Peyğəmbərdən (s) “Kim Quranı şəxsi rəyi ilə təfsir edərsə, cəhənnəmdə yərini hazırlasın”, “Kim Quranı öz şəxsi rəyi ilə təfsir edərsə, doğru nəticəyə çatsa da, səhv etmişdir” kimi rəvayətləri nəql edərək, bu məsələnin nə qədər ciddi olduğunu göstəriblər.

İkinci qrup isə dəyişən zamanı və məkanı diqqətə alaraq, ortaya çıxan yeni sualların cavabında rəvayətlərin kifayət etmədiyini, rəvayətlərlə yanaşı, başqa vasitələrdən də istifadə edərək, Quranın təfsir oluna biləcəyini irəli sürüblər. Bu qrupa görə, səhabələrin etdiyi kimi, Cahiliyyə dövrü ərəb şeri, lügəvi izahlar və s. kimi vasitələrdən də istifadə edərək,

Quran ayələrini təfsir etmək mümkündür, çünki bu iş “şəxsi rəy” mənasına gəlmir. Eyni zamanda, bu, bir zərurətdir. Hicri III əsrin axırları – IV əsrin əvvəllərində biz bu mübahisənin şahidi oluruq.

Zaman keçdikcə Quran təfsirində yeni metodlar ortaya çıxmışa başladı. Sufiliyin yayılmağa başladığı hicri II əsrдə, artıq rəmzi ifadələr və simvollardan istifadə etməklə Quran ayələri təfsir edilməyə başlandı. Üçüncü əsrдə isə müstəqil işarı təfsirlər təlif edildi. Bu növ təfsirdə müfəssirin iç dünyasından qaynaqlanan ilhamın rolü böyük olub. Quranın zəhirinə zidd və subyektiv izahların mövcudluğu səbəbindən, bu növ təfsirə münasibət birmənalı olmayıb. Sufi təfsirləri arasında ən qədimlərdən – fəlsəfənin İslam dünyasında hakim olduğu dövrdən etibarən, Quranın fəlsəfi təfsirləri ortaya çıxmışa başlayıb. Ayələri sırf ağlın işığında izah edən bu təfsir növü ciddi tənqidlərə məruz qalıb.

Quran ayələrini elmin işığında təfsiretmə mənasına gələn elmi təfsir fəaliyyəti də erkən dövrdən etibarən başlayıb, sistemli olaraq ilk dəfə V əsrən etibarən meydana çıxıb. Bu fəaliyyət indiki dövrdə elmin inkişafı ilə paralel olaraq davam etməkdədir. “Yaş-quru elə bir şey yoxdur ki, açıq-aydın kitabda olmasın!” (“Ənam”, 59) ayəsindən çıxış edən bu şəxslər Qurani-Kərimdə kainata dair hər şeyin var olduğunu, ayələrin müasir insanın şüuruna uyğun şəkildə müasir elmin işığında təfsirinin doğru olacağı qənaətindədirler.

Qurani müasir dövrdə baş verən hadisələrlə parallel olaraq izah etməyə çalışan ictimai təfsirlər də İslahi Kitaba fərqli yanaşmağın bir növü olaraq qarşımıza çıxır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bütün bunlar Quranın münasibətdən irəli gəlir. İnsanların iki dünyada xoşbəxtliyinin təminatı olan İslahi Kitabın Allahın muradına uyğun şəkildə izahetmə fəaliyyəti olan təfsiri ondördəsrlik zamanda müəyyən mərhələlərdən keçərək indiki dövrə gəlib çatıb.

İslam tarixində Quran'a yanaşma həmişə bu qədər səmimi olmayıb. Bəşəriyyətin hidayəti üçün nazil edilən Quran, yeri gəldikdə, siyasetə alət edilib, ideoloji mübarizələrdə, şəxsi fikirləri isbat etmək və hətta mənfəət qazanmaq üçün də istifadə olunub. Erkən dövrdə baş verən iki hadisə Quran'dan sui-iştifadənin ən gözəl nümunəsidir. Süffeyn döyüşündə İmam Əlinin qarşısında tab gətirə bilməyəcəyini başa düşən Müaviyə İmamın ordusundakı bir qrup dardüşüncəli insanın mövcudluğunu yaxşı bilən Əmr ibn Asın tövsiyəsi ilə Quran səhifələrini nizələrin ucuna taxaraq, “Aramızda Quran hakim olsun” şəhərinə səsləndirir. İmam Əlinin ordusundakı həmin qrup bu təklifə aldاناraq, İmamı döyüşü saxlamağa məcbur edirlər. Bunun bir hiylə olduğunu yaxşı bilən İmam Əli nə qədər cəhd etsə də, onları başa sala bilməyib, döyüşü dayandırmaq məcburiyyətində qalıb. Beləliklə, Müaviyə mütləq məglubiyyətdən xilas olub. İslam tarixində bir ilk reallaşmış, Quran siyasetə alət edilmişdir. Əmr ibn Asın hiyləsinə aldanınan bu qrup əvvəlcə İmam Əlini hakim məsələsinə məcbur edib, daha sonra aldandıqlarının fərqinə

varınca “Höküm yalnız Allahındır”, – deyərək Quranı istismar ediblər. Təhkimi qəbul etdikləri üçün kafir olduqlarını və buna görə də tövbə etdiklərini deyən həmin gürüh İmam Əlidən də bunu tələb etsələr, mənfi cavab alıblar. Aldıqları cavaba qane olmayan bu şəxslər ondan ayrılib, İslam tarixində təkfir anlayışının əsasını qoyaraq, bu gün də müsəlmanların bəsina bəla olan xəvaric ortaya çıxıb.

Qisası, Həzrət Peyğəmbər (s) və səhabələrin ciddi səyi nəticəsində nazil olduğu şəkildə gələcək nəslə ötürülən Quran, təəssüflər olsun, mənəvi təhrifə məruz qalıb. İmam Məhəmməd əl-Baqırın ifadəsi ilə “İlahi Kitab bir tərəfə atılmış; ayələri oxunmuş, lakin hədləri təhrif edilmişdir. Rəvayət edilmiş, lakin riayət edilməmişdir”.

Rəşad Mustafa,
t.f.d., dos.
AII-nin müəllimi

Həzrət Ömər (634-644) zamanından etibarən müsəlmanlar tərəfindən Tiflis və onun ətrafına yürüşlər təşkil edilmişdir. Bu aksiyaların təşkilatçısı Azərbaycana yürüş edən Suraka ibn Amr olmuşdur. Sonra Həzrət Osman (644-656) zamanında Arrana yürüş edən ordu iki yerə bölülmüş, Salman ibn Rəbiənin başçılıq etdiyi dəstənin sonunu dayanacağı isə Dərbənd, Həbib ibn Məsləmən ordusunun sonunu dayanacağı Tiflis olmuşdur. Bütün Azərbaycanda, həmçinin ölkənin bir hissəsi olan Arranda olduğu kimi, Tiflisdə də İslami qəbul prosesi dinc şəkildə və sürətlə gedərək, şəhərdə müsəlman əhalinin sayı artmışdır. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində 704-cü ilə aid üzərində "Tiflis" yazılmış Əməvi sikkəsinin tapılması şəhərdə zərbxananın mövcudluğununu, müsəlman əhalinin şəhər və ətrafda mühüm demografik və iqtisadi güc olduğunu isbat edir (Paxomov, 1970: 38).

Tiflisli alimlərin mədəni mənşəbiyyət məsələsi

İstəxri və İbn Hövqəl adlı müəlliflər Arranda Dərbənd, Bərdə və Tiflisin ən böyük şəhərlər olduğunu qeyd etmişlər (İstəxri, 1870: 187; İbn Hövqəl, 1872: 244). Müqəddəsinin qeydlərində də Tif-

Tiflisli alimlərin İslam mədəniyyəti tarixində yeri

lis Arran şəhəri kimi qeyd olunub. Eyni zamanda, Müqəddəsinin əsərində Tiflisin görünüşü və qalası haqqında da qiymətli məlumatlar verilir (1877: 373-376). Bəlazurinin "Kitəb Futuh əl-Buldan" (Ölkələrin fəthi kitabı) əsəri "Ərminiyyənin fəthi" bölməsində əvvəlcə Ərminiyyə inzibati bölgüsü haqqında məlumat vermiş, Curzani II Ərminiyyədə göstərmiş, Tiflisi isə Arranla birlidə I Ərminiyyənin tərkibində göstərmişdir (1987: 203; 1927: 5). Qəlqəşəndi Tiflisin işğaldan əvvəl Arranın olduğu, işğaldan sonra isə gürcülerin əlinə keçən bir şəhər olduğunu yazar. O, Tiflisi Bərdədən sonra Arran iqliminin ikinci paytaxtı kimi qeyd edir (2005: 266 – 267). Bu bilgilərə əsasən, araşdırımda Tiflis mədəniyyəti və alimlərinə Azərbaycan mədəniyyətinin bir parçası kimi yanaşılıb.

Qeyd etmək lazımdır ki, M.D.Lordkipanidze özü də qeyd edir ki, bu dövrdə İslam dinini qəbul edən gürcülər xilafətin və əmirliyin taleyində mühüm rol oynamış və İslam şərqiinin iqtisadi-mədəni həyatında fəal iştirak etmək haqqı qazanmışlar. Onlar öz əsillərini təsdiqləmək və ya unutmamaq üçün "əl-Kurci" nisbəsini qəbul edibmişlər (1991: 69). Məsələn, Hülakü ordusunda qulluq edən və Məyyafarinqin yaxınlığında müsəlmanlar tərəfindən öldürülən "Noyan" rütbəli gürcü mənşəli xristian sərkərdə Navri əl-Kurci bu nisbəni daşıyanlara nümunədir (El Gamdi, 2010: 234-235). Eyni zamanda, İslam Şərqindəki azad edilmiş qullar arasında da "Kurci" nisbəsinə rast gəlinir. Səmanının "əl-Ənsab" əsərində belə bir qeyd

var: "Əbülhəsən Firuz ibn Abdulla əl-Kurci mosullu münəccim Əbülfəzil ibn Eyşunun azad olunmuş qucludur, o isə şeyximiz Süleyman ibn Firuz əl-Xəyyatın atasıdır... Mosulda hədislərə qulaq asmışdır... Təxminən, 1130-cu ildə vəfat etmişdir". Bu qeyd də həmin qulun gürcü-iber mənşəli olduğunun göstəricisidir. Eyni mənbədə həmin məlumatın ardınca isə Kurc haqqında belə deyilir: "Kurc Rum tərəfdən Azərbaycan sərhədlərindən (suğur-شغور bir nahiyyədir (regiondur). Oradakı məvalilərdən hədisə qulaq asan və rəvayət edən bir camaat çıxmışdır" (Əs-Səmani, 1988: 50).

Tiflis işğala qədər və işğaldan sonra

Ətraf ərazilərdən – gürcülər, ermənilər, Dağıstan və Şimali Qafqaz xalqlarından fərqli olaraq Tiflisdə İslam sürətlə yayılmış, bu xüsusiyyəti ilə Tiflis Azərbaycanla ortaq cəhətə sahib olmuşdur. Orta əsr mənbələrində, xüsusilə, İbn Havqəl (X əsr) Tiflisdə İslamın hədis elminin geniş yayıldığını, bu elmlə məşğul olanlara hörmət edildiyini, tiflislilərin qədim nəzəriyyələrə (təlamlərə) əsasən sünnilik tərəfdarlarının fikirlərini müdafiə etdiklərini qeyd edir (İbn Havqəl, 1872: 243).

Tiflisli alimlər, əsasən, aşağıdakı türk dövlətlərində – Məmlük-lülər və Səlcuqlular saraylarında xidmət ediblər. Bundan əlavə, onların Orta Asiyaya köçdükleri məlumdur. Köçün əsas səbəblərini müxtəlif cür sıralamaq olar. Əlbəttə, birinci səbəb elm öyrənmək idi. Mərkəzi Asiya o zaman İslam elminin mərkəzlərindən biri ol-

duğu üçün Tiflisdən olan bir çox alimlər məhz elm dalınca buralara hicrət edirdilər. İkinci səbəb – təhlükəsizlik idi. Qaynaqlarda verilən məlumatlara əsasən, Tiflis İslamin sərhəd şəhəri olub (Məsudi, 2005: 155). Buna görə daim ətrafdan hücumlara məruz qalıb, şəhər bir neçə dəfə mühasirəyə düşüb, köməksiz vəziyyətdə olub. Bu da yəqin ki, şəhərdən miqrasiyanı sürətləndirmişdir. Üçüncü səbəb – Tiflisin 1122-ci ildə IV David tərəfindən işğali idi. İşğaldan sonra şəhərdə böyük köç yaşanmış, şəhərin müsəlman əhalisinin böyük qismi xristian hakimiyyəti altında qalmış istəməmişdir (Nəsirov, 2011: 322). İşgalaqədərki alimlər, əsasən, Mərkəzi Asiya, Nişapur bölgəsində olsalar da, işğaldan sonrakıların Səlcuqlu və Məmlüklü dövləti ərazisində olduqları nəzərə çarpır.

İşgalaqədərki Tiflisin türk dünyasındaki alimləri

Tiflis şəhərində doğulub Nişapura köçən İsmayılb ibn Məhəmməd (d. 983), onun Nişapurda dünyaya gələn, lakin atası kimi “ət-Tiflisi” nisbəsini daşıyan oğlu Məhəmməd ibn İsmayılb (d. 1010, v. 1090) da tiflisli alimlər arasında məlum məşhurlardandır. İsmayılb ibn Məhəmməd, eyni zamanda, varlı tacir idi. Oğul Məhəmməd ibn İsmayılb isə Quran hafizi olmaqla bərabər, minlərlə hədisi əzbər bildirdi (Əs-Səmani, 1988: 472; Əliyeva, 2010: 106; Nəsirov, 2011: 313).

Safii məzhabının mənsub və əvvəlki alimlər kimi Nişapura köçən digər alim – həm fəqih, həm də mühəddis olan Məsud ibn Əbdürəhmən ət-Tiflisi (d. 1019, v. 1097) idi. Əbu Əhməd Həmid ibn Yusif ət-Tiflisi (v. 1091-dən sonra) isə Səlcuqlu hökmədarı Məlikşahın

vəziri Tacülmülkün yaxın dostu olub. Uzun müddət elm öyrənmək məqsədilə Bağdad və Dəməşqdə yaşayıb (Əs-Səmani, 1988: 472). Əbu Əhmədin Qüdsdə Beyhaqidən, Məkkədə Aqulidən dərs aldığı qeyd edilir (əl-Qəlqəşəndi, 2005: 267; Əs-Səmani, 1988: 472). Əs-Səmaninin “Kitab əl-ənsab” əsərində adı qeyd edilən tiflisli alimlərdən biri də Hüseyin ibn Əli əl-Fərzidir. Hələbdə Əbülhəsən Əli ibn Əbu Cəradə əl-Əntaki ona istinadən hədis nəql edib. 1091-ci ildən sonra vəfat edib (Əs-Səmani, 1988: 472; Əliyeva, 2010: 107).

Əbu Reyhan Biruninin əsərlərindən “Təhqiqu-mə Lilhind” də tiflisli alimlərdən birinin adı zikr edilir: Ustad Əbu Səhl Əbdülmənnam ibn Əli ibn Nuh ət-Tiflisi (X əsrin sonu XI əsrin əvvəli). Verilən məlumatdan Biruninin ona çox hörmət bəslədiyi və Əbu Səhl Tiflisinin mötəzilə əqidəsinə dair bir

kitabı olduğu bilinir (1956: 3; 2008: 14). Biruninin Əbu Səhli ustad adlandırılması bu şəxsin Biruninin müəllimlərindən birinin olduğunu istisna etmir.

İşgaldansonrakı Tiflisin türk dünyasındaki alımları

Tiflisli alımlar arasında ən məşhuru – Kəmaləddin Əbülfəzl Hübeys ibn İbrahim ibn Məhəmməd əl-Mütəbbib Tiflisi – XII əsrədə yaşamış məşhur həkim, əczaçı, filolog, astronom və ilahiyyatçı idi. O, 1113-1116-ci illər arasında Tiflisdə dünyaya gəlib, lakin sonralar ailəsi ilə birgə Anadoluya köçmək məcburiyyətində qalıb. “Kifayət-tibb” adlı əsərinin Bursa Antik Yazılı və Çap Əsərləri Kitabxanasında nüsxəsində (Orhan Gazi, nr. 1120) adı Kəmaləddin Bədiuzzaman Əbülfəzail Hübeys ibn Məhəmməd ibn Hübeys əl-Qəznəvi şəklində keçməkdədir. Burada atası İbrahimdən söz açılmadığı kimi, “Tiflisi” nisbəsinin yerini də Qəznəvi alıb. Bu, onun nəslinin bir zamanlar Qəznədən Tiflisə köçdüyünün işarəsi ola bilər. “Kamilt-Tabir” adlı əsərində isə “Əbülfəzl Hüseyin ibn İbrahim ibn Məhəmməd Tığlı ət-Tiflisi” isim zəncirinə rast gəlinir (İzgi, 1998: 268). Onun ailəsinin hansı tarixdə və dəqiq nə vaxt Anadoluya köçdüyü haqqında məlumatlar yoxdur. Tarixçi E. Nəsirovun versiyası daha uyğun görünür. O, qeyd edir ki, 1122-ci il Tiflis işgalindən sonra bir çox azərbaycanlı kimi, Hübeysin valideynləri də buradan köçmək məcburiyyətində qalıqlar (Nəsirov, 2011: 322). Uzun müddət Kayseri şəhərində yaşayan Hubeyş Anadolu Səlcuq sultani II Qılınç Arslanın (1155-1192) sarayına dəvət olunub, elmi fəaliyyətini burada sultanın himayəsində davam etdirib. II Qılınç Arslanın Ağsarayı mədrəsələr, zaviyələr və bazarlarla zənginləşdirib buraya Azərbaycandan

qazılar, alımlar və tüccarlar gətirtidiyi vaxt onun da buraya gəldiyi təxmin edilməkdədir (İzgi, 1998: 268). Bu səbəbdən, Hübeys elmi əsərlərinin bir çoxunu II Qılınç Arslana ithaf edib. Onun 25 əsəri müəyyən edilib. Bu irdə 10 əsər farsca, qalanları ərəbcədir. “Təqvimul-ədviiyətül-müfrədə”, “Kitabu-minhacit-tibb”, “Kifayət-tibb”, “Tahsilus-sihha bi əsbabis-sittə” və s. kimi əhəmiyyətli tibb kitabları var (İzgi, 1998: 268). Bunu qeyd etmək lazımdır ki, İslam dünyasında Hippokrat andını “Əhdi-Buqrat” adı ilə süryani dilindən fars dilinə tərcümə edən ilk şəxs də Hübeys Tiflisidir. Kəmaləddin Hübeys Tiflisi 1204-cü ildə vəfat edib. Onun dəfn edildiyi yer haqqında dəqiq məlumat olmasa da, guman ki, Kayseridə vəfat edib və burada da dəfn edilib (Nəsirov, 2011: 322-325).

Anadoluda – Sivasda XIII-XIV əsrlərdə Tiflis əsilli Hüseyin Tiflisinin soyundan gələn bir tiflisli uləma ailəsi yaşayır (Kasap, T: 12.04.17). “Dmanisinin ərəb kitabələri” monoqrafiyasında S. Kaxiani Sivas şəhərində Məhəmməd ibn Əbu Bəkr Tiflisinin qəbirüstü abidəsinin olduğunu bildirir. O, bu epitafiyanın Dmanisi qəbirüstü abidələri ilə eynilik təşkil etdiyini bili-

dirir (Kaxiani, 1965: 68). Bir sıra yerlərdə Məhəmməd ibn Əbu Bəkr Tiflisinin Hübeys Tiflisinin nəvəsi və ya Şəhristanının “əl-Miləl vən-Nihal” əsərinə 1232-ci ildə düzəliş edən Əli ibn Əbu Bəkr əl-Xatib ət-Tiflisinin nəvəsi olması iddia edilir (İzgi, 1998: 268). Əli ibn Əbu Bəkr ət-Tiflisinin XIII əsrdə Sivasda yaşaması və elmi fəaliyyətlə məşğul olması bu verşiyəni daha da qüvvətli edir.

Elxani dövrünün məşhur qazılardan biri də Kəmaləddin Əbülfəzəl Ömrə ibn Bəndar Tiflisi idi. Kəmaləddin 1205-ci ildə anadan olmuş, İmam Nəvəvi kimi məşhur alimdən hədis və hədis üsulu dərsləri almışdır. O, Dəməşqdə fətva mərcii məqamına qədər yüksəlmiş və 11 il Dəməşq qazısı Sədrəddin Əhməd ibn Yəhyanın müavini olmuşdur. Dəməşqin monqollar tərəfindən işgalindən sonra Hülakü xan Şeyx Kəmaləddini Şam, Cəzirə, Mosul, Mardin, Məyyafarıqin və Hısn-Keyf şəhərlərinə baş qazı və Vəqflər Nazirliyinə təyin etmişdir. Onun bir çox yerdə müsəlman qırğınıñ qarşısını aldığı qeyd edilir. Sonralar Hələb və ətrafinın qazılığına təyin edilən Kəmaləddin Suriyada qalmayaraq, 1265-ci ildə Misirə hicrət edir. Qahirədə 1273-cü ilə – vəfatına qədər elmlə və tə-

limlə məşgül olur. Fəzilətli və izzətli insan olduğu üçün sultandan heç bir vəzifəyə təyin edilməsini xahiş etmir (İbn Kəsir, 1998: 512-513; Nəsirov, 2011: 320).

Şeyx Bədrəddin Məhəmməd ibn Səbih Tiflisi (d.1252, v.1325) hədis alimi olmaqla yanaşı, qari (gözəl Quran oxuyan) və müəzzzin (azan oxuyan) idi. O, Dəməşqdə məşhur Əməvi cəmesinin müəzzzini olmaqla yanaşı, rəis ul-müəzzzin – müəzzzinlərin rəisi kimi də məşhur idi. Gözəl səsi ilə hamını heyran edən Şeyx Bədrəddin, eyni zamanda, dövlət xadimi idi. Belə ki, o, bir müddət səltənət naibi və Salehiyyə şəhərinin mühtəsibi (maliyyə müfəttişi) vəzifəsində çalışmışdır. Qahirədə 1227-ci ildə anadan olmuş Əminəddin İbrahim əl-Bəkri Tiflisi Xəlifə Əbu Bəkrin nəslindən idi. Şafii məzhəbinə mənsub fəqih olmaqla yanaşı, hədis elmini də gözəl bilirdi. Məmlüklü

sultani qıpçaq türkü olan Ruknəddin Zahir Bəybarsın hakimiyyəti dövründə (1260-1277) Məmlüklü Misir ordusunda mühtəsib vəzifəsində çalışmışdır (Əl-Məqrizi, 1991: 117; Nəsirov, 2011: 319-320).

Hədis alımlarından biri də 1260-cı ildə Qahirədə anadan olmuş, 1320-ci ildə Hüms şəhərində vəfat etmiş Fəthəddin Tiflisi idi (Əl-Məqrizi, 1991: 287). Onun oğlu Tacəddin Mahmud ibn Muhamməd Tiflisi Məmlüklü ordusunda zabit olub, eyni zamanda, atası kimi hədis elmi ilə məşgül olmuşdur. Dəməşqdə 1346-cı ildə vəfat etmişdir (Nəsirov, 2011: 317-318).

Bundan əlavə, elmləri ilə yanaşı, tiflisilər İslam incəsənətinə də öz töhfələrini vermişlər. Malazgird savaşından sonra Ərzincan mərkəzli qurulan Mengüçəklülər bəyliyi (1080-1228) dövründə inşa edilmiş və bəzəkləri ilə bir sənət

əsəri olan Divriği Ulu Caminin taxtadan olan minbərinin ustası tiflisli Əhməd ibn İbrahim olmuşdur. Sinopda 1289-cu ildə inşa edilən Arslanlı çeşməsini də tiflisli İbrahim ibn Osman ibn Həsən inşa etdirib (Kasap, T: 12.04.17)

Tiflisdə elm və mədəniyyət xadimlərinin araşdırılması sübut etdi ki, onlar gürcüəsilli şəxslər kimi “əl-Kurci” nisbəsi deyil, “Tiflisi” nisbəsi daşıyıblar. Məhz bu fərqliyi görə “Tiflisi” nisbəli alımların bir hissəsi IV Davidin işgalindən sonra buralarda qala bilməyib, hicrət etməyə məcbur olmuşlar. Əksəriyyəti ən yaxın pənah yeri kimi türk dövlətləri olan Məmlüklülər və Səlcuqlular dövlətini seçiblər. İstər işğaladək, istərsə də sonra – başqa şəhərlərdə anadan olsalar belə, tiflisli alımlər vətənlərini – Tiflisi və nisbələrini unutmayıb, uzun illər bu nisbəni yaşatmağa çalışmışlar.

Faiq Əhmədzadə,
f.f.d., All-nin müəllimi

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim.
Kərbəla hadisəsi hər dövr üçün öz iibrətamız xüsusiyyətini saxlayıb. Hadisənin baş verdiyi gündən etibarən tarixdə bir qırılma nöqtəsi olur. Həzrət Hüseyn (ə) şəhid olaraq öz missiyasını tamamlayır, lakin əsas hadisələr bundan sonra başlayır. Peyğəmbərin qurduğu ədalət prinsiplərinə dayanan və insanların seçməsi ilə olan həkimiyəti Yezid ibn Müaviyyə yeni bir dövrə, səltənət dövrünə çevirmək istəyirdi. Həmçinin bu dövlət haqsızlıq, ədalətsizlik, tək bir fər-

KƏRBƏLA HADİSƏSİ və onun təsirləri

din ağlasığmaz əyləncə həyatı üzərində qurulacaqdı. Peyğəmbərin məqamında layiq olmayan, dinə tamamilə zidd yanaşan biri oturmaq istəyirdi. Həzrət Hüseyn (ə) buna razı ola bilməzdi və təbii ki, öz etirazını bildirmişdi. Onun etirazı haqsız olaraq bir çoxunun qanının tökülməsi ilə nəticələndi. Məşhur bir kəlamda deyildiyi kimi, “Bəzi ölülerin səsi dirilərdən daha yüksək çıxır”. Həzrət Hüseynin (ə) şəhidlik zirvəsinə ucalması müsəlmanlarda bir oyanış hərəkatı başlatdı. Buna görə də Kərbəla hadisəsi tarixin qırılma nöqtəsi oldu.

Həmin hadisədən sonra Yezid Həzrət Hüseynin (ə) ailəsini, xüsusi silə, bacısı – Həzrət Zeynəbi (ə) və oğlu Həzrət Zeynalabdini (ə) əlləri bağlı əsir olaraq başaçıq, ayaqyalın öz hüzuruna gətirdir. Təbii ki, adət olaraq Dəməşqə Yezidin hüzuruna gələnədək onlar bir çox şəhərlərdən keçib və xeyli

insanlara göstəriliblər. Bu, Yezidin ən böyük səhvlərindən olur. Həmin əsirləri görən əhalidə yavaş-yavaş oyanış başlayır. İnsanlar Peyğəmbərin sevimli nəvəsinin öldürülüşünü görünçə bir çox ədalətsizliklərin yaşanacağını başa düşməyə başlayırdılar. Xanım Zeynəbin (ə) Yezidin hüzurundakı xütbəsi isə tükürpədən bir çıxış idi. O, sözlərinin birində belə buyurmuşdu: “Ey Yezid! Əgər bu gün qalib gəlməyi qənimət bilirsənsə, sabah etdiyin əməllərdən başqa qarşılığını görməyəcəyin gün bunun hesabını verəcəksən. Allah bəndələrinə zülm etməz. Biz də şikayətimizi Ona yönəldirik. Çünkü Odur sığınacağımız”.

Həmin sözlər xalqda böyük bir oyanışa səbəb oldu. Bir çox insan səhvini anladı. Müsəlmanlar həqiqəti görüb etiraza qalxdılar və nə qədər böyük bir səhvə yol verdiklərini başa düşdülər. Kərbəla hadi-

səsi bir çox insanın mübarizəsinə ilham qaynağı oldu.

Hadisədən bir müddət sonra Kufədə Muxtar əs-Səqəfi üşyani baş qaldırır. O, Həzrət Əli (ə) tərəfdarlarını birləşdirərək, Kərbəlada Həzrət Hüseynə qarşı vuruşan, onu öldürən hər kəsdən intiqamını tək-tək alır. Hər biri qılıncdan keçirilir. Daha sonra uğursuzluğa düşər olan Muxtar əs-Səqəfi üşyani yatırılır. Bununla yanaşı, müxtəlif üşyanlar baş verir. Onların bəziləri siyasi səbəblərdən qaynaqlanıb, hakimiyyət uğrunda mübarizə olub. Lakin bu üşylanlardan səmimiyyəti ilə Əməvi hakimiyyətinə qarşı çıxan insanlar da mövcud idi.

Əməvi hakimiyyəti dövründə mütəmadi olaraq baş verən üşylanların bir çoxu Kərbəla hadisəsindən təsirlənib. Abbasi xanədanı Əməvilərə qarşı mübarizə aparıb üşyan və çevrilmiş cəhd etmiş, yenə də Kərbəla hadisəsindən öz məqsədləri üçün istifadə etmişdir. Təbii ki, Kərbəla faciəsindən təsirlənən və uzun illər bu təsirdən çıxa bilməyən müsəlmanlar Əməvi hakimiyyətini bitirmək isteyirdilər. Həmin faciə bu prosesi daha çox tətkiklədi və ilham qaynağı oldu.

İslam tarixi boyunca müsəlmanlar Kərbəla ərazisinə, Həzrət Hüseynin (ə) məqbərəsinə ehtiramla yanaşış və hər il Məhərrəm ayında oranı ziyarət ediblər. Bu faciənin təsiri o qədər böyük olub ki, hətta Abbasi xəlifəsi Mütəvəkkil oradakı bütün binaları söküdüb, yerini tarla edib və ziyarəti qadağan edib, lakin insanlar ziyarət etməkdən çəkinməyib, qorxmayıblar. Həmçinin 14 əsrdir ki, Kərbəla çölündə müsəlmanlar ayaqyalın kilometrlərlə yol gedib Həzrət Hüseynin (ə) məqbərəsini ziyarət edirlər. Sonralar ziyarətgah dəfələrlə dağlılıb, amma yenə də təmir edilib. Məzhəbindən asılı ol-

mayaraq istər Osmanlı sultanları, istərsə də Səfəvi şahları Kərbəla ərazisini hər zaman qoruyub, orada qan tökülməsinə, dağıntırlara yol verilməsinə icazə verməyiblər. Hətta Teymurilər dövründə Bağdad şəhəri işgal edilib, yağmalanıb orada qətlam törədilsə də, Kərbəla şəhərinə toxunulmayıb.

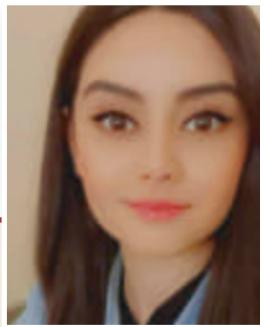
Kərbəla faciəsi ədəbiyyata da öz təsirini göstərib. Belə ki, bu faciə haqqında şeirlər, qəsidələr, mərsiyələr və digər janrlarda ədəbi əsərlər yazılıb. Yaziçı və şairlər "Kərbəla" sözünün "kərb-qəm, kədər, üzüntü və bəla" sözlərindən əmələ gəldiyini əsərlərində dilə gətirib, şeirlərində vurğulayıblar. İlk dəfə məşhur ərəb dilçisi Əbüll Əsvəd əd-Düvəlinin bu faciə haqqında şeir yazdığını bildirilir. İslam alimi Şafii də Kərbəla faciəsinə şeir həsr edərək bildirir ki, "Əhl-i-beyti sevməklə günah işləmişəmsə, bu, heç vaxt peşman olmayacağım bir şeydir". Bəzi şairlər xəlifələr tərəfindən təhdid edilsələr belə, yenə də bu faciəni dilə gətirən çox təsirli şeirlərini, qəzəllərini oxumaqdan çəkinməyiblər. İstər fars, istər türk ədəbiyyatında Kərbəla faciəsinə geniş şəkildə yer verilib. Məsələn, Sədi Şirazi öz qəsidələrində Kərbəla şəhidlərini mədh edib. Eyni zamanda, dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Fü-

zuli də bu faciəyə həsr etdiyi "Hədiqətüs-süəda" əsərini yazıb. Əsrlərlə öz təsir gücünü saxlayan bu əsər bu gün də Kərbəla faciəsi haqqında yazılan ən güclü ədəbi nümunələrdən hesab edilir.

Kərbəla hadisəsi Azərbaycanda hər zaman çox geniş şəkildə yad edilir. Məzhəbindən və düşüncəsindən asılı olmayaraq, bir çox insan Məhərrəm ayında xeyir işlərini təxirə salır. Həmçinin, sovet dövrünün ən azğın vaxtında, qadağaların, repressiyaların çox olduğu dövrdə belə Kərbəla faciəsi xatırlanıb. Bizim teatr sənətinin başlangıcı da Kərbəla hadisəsi ilə bağlıdır. Belə ki, keçmişdə bu faciəyə həsr edilən şəbeh tamaşaları Azərbaycanda hər il keçirilib, istər mərkəzdə, istərsə də bölgələrdə öz aktuallığını qoruyub. Həmin tamaşalarda Kərbəla hadisəsi olduğu kimi səhnələşdirilir.

Sözümüzü Məhəmməd Füzulinin "Hədiqətüs-süəda" əsərindəki şeridən ilə bitirmək istərdik:

*Ey Füzuli, məskənim cün
Kərbəladır, şeirimin,
Hörməti hər yerdə vardır,
xalq onun müştəqidir.
Nə qızıldır, nə gümüş,
nə ləlü nə mirvaridir,
Sadə torpaqdırsa,
lakin Kərbəla torpağıdır.*

Şəfa Rəcəbova,
All-nin məzunu

İslam dini ilk insan və ilk Peyğəmbər olan Həzrət Adəmdən sonuncu Peyğəmbər – Həzrət Məhəmmədə (s.ə.s.) qədər bütün peyğəmbərləri və onların gətirdiklərini qəbul edir. Peyğəmbərlərə gələn vəhy Allah tərəfindən göndərildiyi üçün onların hər birinin gətirdiyi eyni əsasa xidmət edir. Bu baxımdan son din olan İslamın əksər prinsipləri keçmiş şəriətlərin

DİNİN ƏSAS DƏYƏRLƏRİ

də qəbul etdiyi məsələlərdir. Ümumbəşəri dəyərlərə xidmət edən bu kimi məsələlər hər dövrdə vəhy tərəfindən qorunmuşdur. İslam dinində “zəruriyyati-xəmsə” adı ilə ifadə edilən beş zəruri princip bunlardan biridir. Bu beş əsas prinsip və dəyər dinin, canın, aqlın, malın və nəslin qorunmasıdır. Onları aşağıdakı kimi sadalamaq olar.

1. Dinin qorunması. Hər bir insan dini azad iradəsi ilə qəlbən qəbul etməlidir. Məcburi şəkildə qəbul edilən din, din sayılmır. Dini qorumağın əsaslarından biri iman əsaslarını bilmək və düzgün ibadət etməkdir. Cəmiyyətdə İslamin öyrənilməsi çox vacibdir. Din bizə doğru və yanlış, yaxşı və pisi, halal və haramı, haqqı və ədaləti öyrədir. Haqq din ictimai həyatda nizam-intizamı, xoşbəxtlik və sə-

dəti təmin edir. Bu dini zədələyəcək xurafat, yaxud mövhumat kimi hər bir pis əməldən qoruyaraq onu himayə edir. Əgər cəmiyyət dinə zərər verən əməllərdən uzaq olsa, dini qoruma haqqına da sahib olar.

2. Canın qorunması. İnsanları yaradan, onlara yaşama haqqı verən Allahdır. Gördüyümüz hər şey Ona aiddir. Buna görə də Allahın bəxş etdiyi cana heç kim qıya bilməz. Kimsənin buna haqqı yoxdur. Canın qorunması insan üçün ən önəmlı dəyərlərdən biridir. Qurani-Kərimdə belə buyurulur: “Bu səbəbdən (belə bir faciə baş verdiyi üçün), İsrail övladlarına (və tarix boyu olacaq bütün millətlərə belə) yazdıq və qərara aldıq ki, kim can qisası (haqqına malik) olmadan və ya yer üzündə fitnə-fəsad törətməmiş bir insani öldürərsə (ya İslamdan küfrə aparsa), sanki bütün

insanları öldürmişdür (və azdır-mışdır və o, günahsızların qatillərinə məxsus cəhənnəmdə olacaqdır) və kim bir insana həyat bəxş etsə (ölümdən nicat versə, yaxud küfrdən İslama gətirsə), sanki bütün insanları diriltmiş (və hidayət etmiş)dir. Doğrudan da bizim peyğəmbərlərimiz onlar (İsrail övladları) üçün aydın dəlillər götərdilər, sonra onların çoxu onun ardınca yer üzündə həddən artıq fəsad və qan tökməyə başladılar” (“Maidə”, 5/32).

İnsanların hər hansı bir səbəbdən intihar etməsi ən böyük günahlardan sayılır. Bu dəyərin əsas məqsədi insanları günahlardan həm maddi baxımdan, həm də mənəvi cəhətdən qorumaqdır.

3. Ağlın qorunması. Ağlın qorunmasında onu zəiflədən vərdişlərdən uzaq durmaq çox vacibdir. Məlumdur ki, İslamda şərab və bu kimi ağlı sərxoşedici içkilər qadağandır, ona görə də bu qadağalar dan uzaq durmaqla ağlı qorumaq mümkündür. Sərxoş olan bir insan normal şəkildə düşünə bilmir, həmçinin ətrafında olan insanlarla da davranışlarına fikir vermir. İslam dinində Quran və Həzrət Məhəmmədin (s.ə.s.) hədislərin dən sonra ağa istinad edilir. Ağlı dindən üstün tutan birinci iblis olmuşdur. Allah-Taala Quranda buyurur: “(Yuxarı aləmdə olan söhbət və mübahisəyə diqqət etmək üçün yada sal) o zaman(1) ki, Rəbbin mələklərə buyurdu: “Həqiqətən mən gildən bir bəşər yaratmaq istəyirəm. Elə ki, onun bədəninin yaradılmasını tamamla-

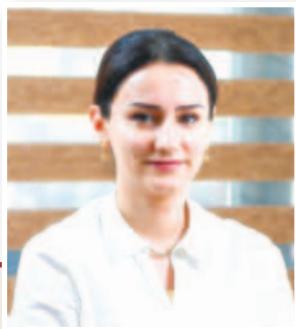
dim və Öz ruhumdan ona üfürdüm, hamımız səcdə halında onun qarşısında yerə düşün”. Beləliklə, mələklərin hamısı (Adəmə) səcdə etdi. Təkəbbür göstərən və (əvvəldən) kafirlərdən olan İblisdən başqa. (Allah) buyurdu: “Ey İblis! Sənə Mənim öz əlimlə (vasitəsiz olaraq Öz istəyimlə) yaratdıǵıma səcdə etməyə nə mane oldu?” Təkəbbür göstərdin, yoxsa doğrudan da üstünlərdənsən? Dedi: “Mən ondan daha yaxşıyam. Çünkü məni oddan, onu isə gildən yaratmışan (od gildən daha yaxşıdır. Buna görə də daha yaxşıdan yaradılan daha yaxşı olacaqdır (“Sad”, 38/71-76). Ayələrdən də görünüşü kimi, şeytan ağlı dindən üstün tutaraq çətinə düşür.

Ağlın qorunması üçün güclü və düzgün biliyə sahib olmaq əsasdır. Allah insanları digər canlılardan fərqləndirək, onlara ağıl verib. Bu xüsusiyətinə görə insanlar digər canlılardan üstündürlər. İnsan gərək Allahın verdiyi bu nemətdən düzgün şəkildə istifadə etsin, əgər əksi olarsa, deməli, o, Uca Allahın verdiyi bu neməti inkar etmiş olur. İnsanlara bəxş olunmuş bu ağıldan istifadə etməyəni Quran tənqid edir və cəmiyyətin Allahın yaratdığı hər şey haqqında düşünmələrini və iibrət almalarını buyurur. Beləliklə, insanlar bu yolla həm savadlanan, həm də Allahın varlığını dərk etmiş olurlar. Bəndələr də həyatlarını Allahın əmr və qadağalarına görə uyğunlaşdırırlar. İslam dinin əsas məqsədlərindən biri – insanların savadlı olmasıdır.

4. Malın qorunması. İslamda qorunması vacib olan dəyərlərdən biri də maldır. Malın qorunması dedikdə, əlbəttə, malın halal yolla qazanılması nəzərdə tutulur. Malı qorumaq üçün haram yolla mal qazanmaq, oğurluq etmək, alış-verişdə aldatmaq, çəkidə aldatmaq, başqasının malını ədalətsiz yolla əldə etmək və s. kimi işlərdən uzaq durmaq lazımdır. Belə işlər İslam dinində qəti şəkildə qadağan olunub. Qurani-Kərimdə oğurluq pis əməllərdən hesab edilir. Günah bir əməl olmaqla yanaşı, bu pis əməli törədənlərə ən ağır cəza üsulu ilə cəzalandırılması əmr edilir (“Maidə”, 5/38).

5. Nəslin qorunması. Nəslin qorumaqda, əsasən, əxlaqa, namusa diqqət etmək lazımdır. Nəsil, evlilik və nəsilartırma – zinanın qadağan edilməsi yolu ilə qorunur. Həzrət Peyğəmbər evliliklə bağlı belə deyib: “Nikah mənim sünnetimdir. Kim sünnetim ilə əməl etməzsə (bundan üz çevirsə), məndən deyildir. Evlənin və çoxalın. Çünkü mən (qiymət günü digər) ümmətlərə qarşı çoxluğunuza iftihar edəcəyəm. Kimin evlənmə imkanı varsa, evlənsin. Kim (bu xərci) tapmazsa (nafilə) oruc tutsun. Şübhəsiz, oruc – sahibi üçün şəhvətqiriçidir”.

Bu dəyərlərin əsas məqsədi hər bir fərdin davranışını tənzimləmək və fərdi rifah yaratmaqdan ibarətdir. Bu prinsiplər insan həyatının ən zəruri yönlərini qorumaq, müsəlmanın bu dünyada xoşbəxtliyini təmin etmək və axırət səadətini qazanmaq üçündür.

Aliyə Mürsəlova,
f.f.d., AII-nin müəllimi

Eramızdan 3000 il əvvəl bünnövrəsi qoyulan qədim Smirna hamımızın tanıdığı Türkiyənin Egey dənizi sahilində yerləşən İzmir şəhərinin ilk adıdır. “Smirna” kəlməsinin daha erkən dövrlərdə “Lesmira, Zmirra, İsmira, Samorna, Smurna” kimi səsləndiyi də iddia olunur. Tarixçilərə görə ilk məskən kimi buranı amazonlar, hititlər və ionlar seçiblər.

QƏDİM SMIRNA HAQQINDA NƏ BİLİRİK??

Smirna şəhərinin yunanlar tərəfindən salındığı ehtimal olunur. Əlverişli mövqedə salınan liman şəhəri tarix boyu hücumlara məruz qalmışdır. Belə ki, e.ə. 133-cü ildə romalılar tərəfindən işgal olunmuş Smirnanın yenidən qurulması e.ə. 334-cü ildə İsgəndərin Efesə gəlməsi ilə əlaqəlidir. O, yuxusuna əsasən indiki İzmirin Kadifekale (Paqan dağı və ya Mərmər qalası) ərazisində salınmasını əmr etdi. Roma imperiyasının 395-ci ildə bölünməsi ilə Smirna Şərqi Roma imperiyasının tərkibində qalıb, 608-ci ildə Sasaniłər, 665-ci ildə isə ərəblər tərəfindən fəth olundu.

Səlcuq türkləri 1076-ci ildə buranı istila etdilər, lakin 1102-ci ildə şəhər Bizans imperiyasının tərkibinə qatıldı. Səlib yürüşləri

nəticəsində 1204-cü ildə ionit cəngavərlərinin işgalından bir neçə il sonra Nikeya imperiyasına qatıldı. İzmir şəhərinin 1317-ci ildə isə Aydinoğlu türk bəyliyinin tərkibinə qatılmasına baxmayaraq, 1344-cü ilin Səlib yürüşləri nəticəsində şəhər iki yerə – yuxarı hissədə müsəlman-türk İzmirinə, aşağı hissədə isə xristian İzmirə böldü. Tamerlan 1402-ci ildə isə liman şəhərini zəbt edir. Şəhər 1426-ci ildən 1922-ci ilədək Osmanlı imperiyasının tərkibinə daxil olub.

Bu şəhərin əhalisinin əksəriyyətini XX əsrədək xristianlar təşkil edirdi. Birinci Dünya müharibəsinin sonunda – 15 may 1919-cu ildə şəhər yunanlar tərəfindən işgal olunur. Sevr sazişinin VII bəndinə əsasən, şəhər 1920-ci

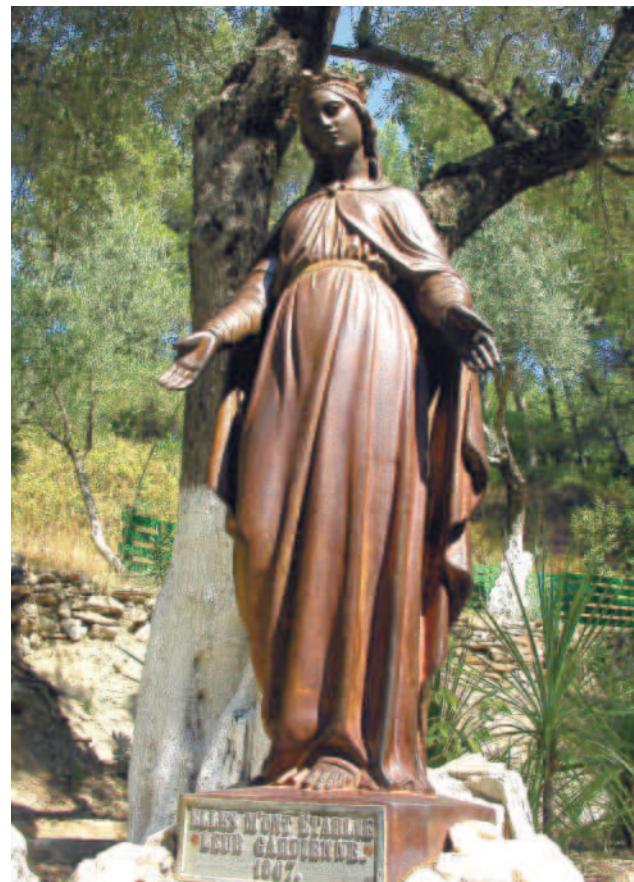

ildə Yunanistanın tərkibinə qatılmalı, Trabzon əraziyi isə ermənilərə verilməli idi. M.Rəsulzadə bu müqavilənin həyata keçməməsi və Lozanna müqaviləsi ilə əvəzlənməsini "Mənhus Sevr müahidəsi yırtıldı, məsud Lozan müahidəsi? yazıldı!... Birincisi, çökən imperatorluğun ölüm barati idi, ikincisi isə yüksələn cümhuriyyətin doğum vəsiqəsi oldu" sözleri ilə şərh edib. Sultan VI Məhəmməd müqaviləni qəbul etsə də, Ankarada yaranmış Atatürk hökuməti bu müqaviləni qəbul etmədi, İzmir şəhərini 26 avqust 1922-ci ildə yunan işgalindən təmizləməyi bacardı. Musata Kamal şəxsən sentyabrın 9-da şəhərə ordusu ilə daxil oldu. Bundan sonra şəhər tarixində dəhşətli bir hadisə baş verir. Basmane səmtində 2 600 min metrlik sahədə yanğın baş verir, çoxlu insan olur. Bu yanığının səbəbkarlarının ermənilər olduğu bildirilir. Ona görə də İzmir şəhəri Türkiyə Cümhuriyyəti üçün küldən var olan Feniks quşu olaraq qəbul edilir.

Yunan, Roma və İslam mədəniyyətlərinin toqquşması nəticəsində şəhərin ərazisində və ətrafında hər dövrün estetikasını və arxitekturasını əks etdirən sayısız-hesabsız dini və tarixi abidələr mövcuddur. Bunlardan Smirna aqorasını (bazar meydani), Kadife-kaleni (məxmər qala), Asansör, qədim məbəd və məscidləri, Efesin Yuhənna bazilikasını, Artemida məbədini, Amfiteatr, Tselsi kitabxanasını, Müqəddəs Məryəmin evini və digər nümunələri göstərmək olar.

Tarixi hadisələrə şahid olan bu qədim şəhərə səfər etmək qərarına gəlmışdım və səfərdən sonra əldə etdiyim maraqlı məlumatları sizlərlə bölüşmək istədim (müəllif – A.M.).

İzmirin Adnan Menderes adına hava limanında düşən kimi avtobusla şəhərdən ikisaatlıq məsafədə yerləşən kiçik Çeşmə şəhərinə yollandım. Burada Çeşmə qalasını ziyarət etdim. Qala Venediktlərin işgalindən qorunmaq məqsədilə Osmanlı sultani II Bəyazid dövründə – 1508-ci ildə memar Əhmədoğlu Məhməd tərəfindən inşa edilmişdir. Qala XVII əsrədə dənizavaşlarında zədələndiyinə görə, XVIII əsrədə bərpa olunmuşdur. Çeşməyə 1739-cu ildə ruslar hücum edir, lakin ordusu ilə yetişən Qazi Həsən Paşa rusları buradan uzaqlaşdırır. Hal-hazırda qalanın içərisində Arxeoloji Muzey fəaliyyət göstərir. Muzeydə Osmanlı-rus savaşına aid silah, xəritə, kitab, bayraq, sikkə, silah və s. əşyalar sərgilənir. Digər zallarda isə əntiq, klassik, helenistik Roma və Şərqi Roma dövrlərinə aid şüşə və saxsı qablar, pullar, zinət əşyaları, heykəllər və digər nümunələr nümayiş etdirilir.

Çeşmənin dar küçələrini gəzdikcə balaca qədim məscidlərlə yanaşı, tarixi xristian kilsələrinə də rast gəldim. Bunlardan biri 1832-ci ildə inşa edilən Ayios Haralambos kilsəsi idi. Bazilika üçnəflü şərqiyyət-qərbə uzanan arxitekturaya sahibdir. Hal-hazırda kilsələrin hamısı ya sənət nümayishi zalları, ya da məscid kimi fəaliyyət göstərir.

Sonra İzmirə qayıdır tarixi yerləri gəzdim. Bunlardan Smirna aqorası, Saat kulesi, Yalı camisi və Asansör ən yaddaşalanlardan oldu.

İzmirin mərkəzində yerləşən Smirna aqorası dini, idarə, siyasi, ədliyyə və ticarət mərkəzi sayılırdı. Bizans memarlığına xas aqora e.ə. IV-III əsrlərdə salınmış və VII əsrədək fəaliyyət göstərib. Aqora dörd tərəfdən stoalarla əhatə olunub. Roma dövründən buraya çəkilən 70 metrlik kanallardan hələ də su axmaqdə davam edir. Aqoranın mərkəzində 29 metr enində, 161 metr uzunluğunda 3 zaldan ibarət olan Bazilika yer alındı. Onun alt qatlarının zalları ticarət otaqları üçün, üst qatları isə siyasi və ədliyyə fəaliyyətlərindən ötrü ayrılib. Aqora 178-ci ildə zəlzələ nəticəsində dağılıb, lakin Mark Avreli tərəfindən yenidən inşa edilib. Bizans, daha sonra Osmanlı dövründə də ərazinin bir hissəsi qəbiristanlıq üçün istifadə olunub.

İzmir şəhərinin vizit kartı sayılan Saat kulesi Osmanlı padşahı Sultan II Əbdülhəmidin taxta çıxmasının 25-ci ildönümü şərəfinə – 1901-ci ildə fransızəsilli izmirli Reymond Çarlz Pere tərəfindən inşa edilib. Hündürlüyü 25 metr, dördqatlı və səkkizplanlıdır. Qüllənin saatını isə alman imperatoru II Vilhelm hədiyyə edib. Zəlzələ səbəbindən saatın 1974-cü ildə dayanmasına baxmayaraq, iki ildən sonra yenə işlək vəziyyətə gətirilmişdir.

Konak meydanda yerləşən Saat kulesinin önündə İzmirin ən zərif camisi təkqübbəli və təkminalı miniatür Konak Yalı camisi durur. Bu kiçik cami Məhməd Paşa qızı Aişə tərəfindən 1755-ci ildə tikdirilib. Ölçüsünün kiçik təkilməsinin səbəbi isə Osmanlı dövründən qalan Katipzadələrin şəxsi Konağının camisi olması idi. Cami hələ də fəaliyyət göstərir, lakin təəssüflər olsun, xanımların namaz qılması üçün nəzərdə tutulmayıb.

İzmir şəhərinə və Egey dənizinə açılan möhtəşəm mənzərəni məhz məşhur “Asansör”dən seyr edə bildim (müəllif – A.M.).

Bizi 58 metr hündürlüyə qaldıran lift İzmirin yəhudİ vətəndaş-

larından qalan yadigarıdır. Lift 1907-ci ildə 155 pilləkənlə bağlanan iki məhəllə arasında yolu rahat etmək üçün Nesim Levinin təklifi ilə tikilib. İçərisində fərqli zamanlarda müxtəlif fəaliyyətlər üçün kirayə verilən otaqlar vardır. Hal-hazırda kafe, restoran və kiçik kinoteatr kimi istifadə olunur.

İzmirin Basmane avtovağzalından çıxan qatarla ikisaatlıq yoldan sonra Efesə çatdım. Efes şəhərinin ilk adı Apasasdır və e.ə. 6000-ci illərdə salınıb. Bu şəhər bir çox din və irqə məxsus insanlara ev sahibliyi edib. E.ə. 1050-ci illərdə

yunanların məskunlaşmasına baxmayaraq, bugünkü Efes şəhəri e.ə. 300-cü ildə İsgəndərin generalı Lisimaksos tərəfindən qurulub. Efes şəhəri 1304-cü ildə türklər tərəfindən Bizansdan alınaraq Aydinoğulların mərkəzi olan Aysuluk bəyliyinə, 1402-ci ildə möğollara, 1425-ci ildə Osmanlılara, 1923-cü ildən isə Türkiyə Cümhuriyyətinin Səlcuq ərazisinə aid edilib.

Efes şəhərinin mərkəzindən qədim Efes xarabaliqlarına çatmaq üçün 5 km yolu piyada getdim (müəllif – A.M.). Yolda birinci rastıma çıxan romalıların əlinə keçməmişdən əvvəl Lidiya kralı Krez tərəfindən e.ə. 550-ci ildə tikdirilən Artemida məbədi oldu. Anadolunun qədim ana tanrısi Kibeleyə sitayış ənənəsinə dayanan Artemida kultunun ən böyük məbədi vaxtilə məhz burada yerləşirdi. Bütün dövrlərin möhtəşəm məbədlərindən sayılan Artemida məbədine zamanın yazılı gəlməmiş, daşı-daş üstünə qoymamış, hal-hazırda da yalnız bir sütunu qalmışdır. Boş ərazidə səpələnən sütunların qalıqları nə vaxtsa burada döyən yeddi möcüzəsinən biri olan və 120 ilə tikilən möhtəşəm Bütpərəstlik məbədinin yerləşdiyini xəbər verir. Qot-

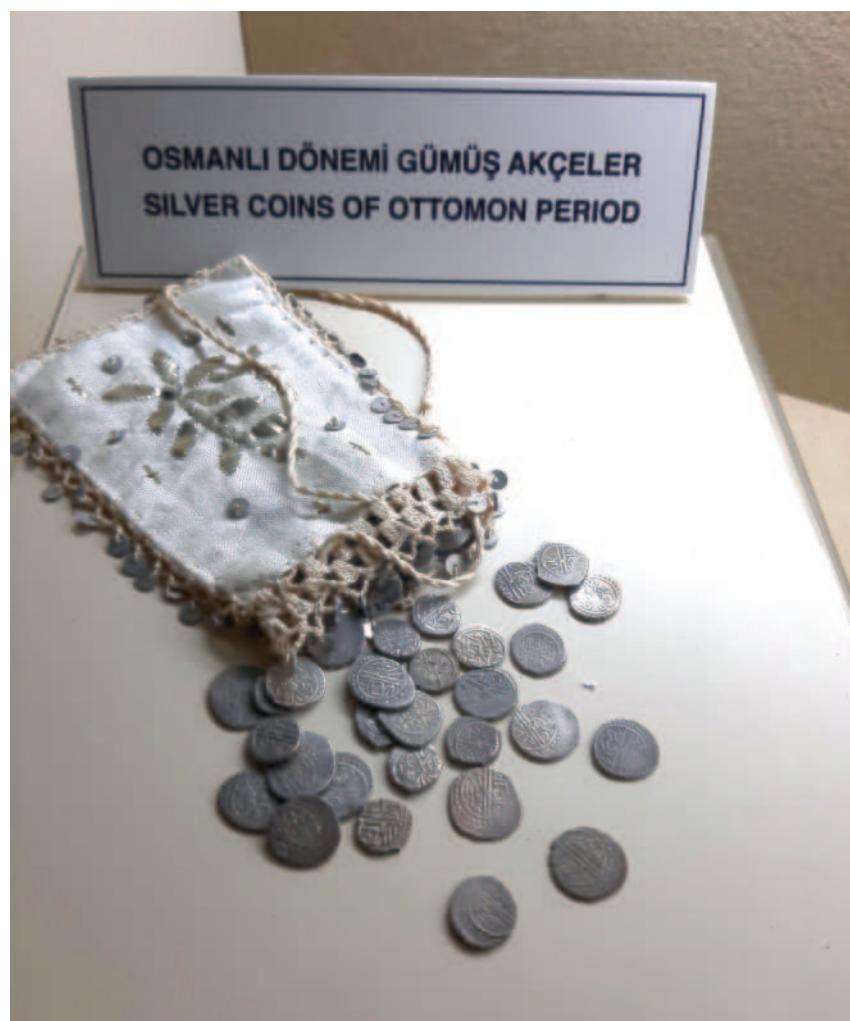
ların 262-ci ildə hückumundan sonra məbəd özünə bir daha gələ bilmir. Nəticədə, Bütpərəstlik məbədinin mərmər daşları və sütunları kilsələrin inşası üçün xristianlar tərəfindən talan edilir.

Hal-hazırda bataqlığa çevrilən Artemida məbədinin ərazisindən İsa bəy məscidinə, Yuhənnə bazilikasına və Bizans-türk qalasına gözəl mənzərə açılır.

Məbədin yanında arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan və XV əsrə aid edilən naməlum türbə və Orta əsrlərə aid türk hamamı marağımı çəkdi. Bu məbədlər yenidən-qurma işlərinə bağlandığı üçün onların içində girmək mümkün olmadi.

Oradan çıxaraq, nəhayət, Efezin tarixi səmtinə gəlib çatdım. Qədim xarabalıqların girişindən o dörvədə Efesin ən uzun sayılan Liman küçəsi ilə qladiator oyunlarının keçirildiyi və müxtəlif səhnələrin göstərildiyi 24 000 nəfərlik tutumu olan Amfiteatra gəlib çatdım. Xristian məzhəbinə sistəmləşdirən Həzrət İsanın həvarisi Pavel məhz burada Xristianlığın təbliği ilə məşğul olub, çıxışlar edirmiş.

Amfiteatrından sonra Mərmər küçə ilə yol 106-ci ildə Selsinin oğlu tərəfindən atasının şərəfinə inşa edilmiş məşhur Selsi kitabxanasına aparır. Kitabxana 262-ci ildə baş verən yanğından sonra istifadəsiz qalıb. Kitabxana birmərtəbəli, təkqübbəli tikili idi, içərisində qoyulan Selsinin sarkofaqını indi də görə bilərik, lakin onun heykəli İstanbul müzeyinə aparılmışdır. Burada vaxtilə 14000-ə yaxın əlyazma saxlanılırdı. Kitabxananın önündə kalonnalar arasında orijinalları Vyanada saxlanılan dörd qadın heykəli – “Müdriklik” (Sofiya), “Fəzilət/cəsarət” (Arete), “Düşüncə/analama” (Episteme) və “Bilik” (En-

noia) ilahələri durur. Üçüncü heykəlin aşağıdakı pilləkənlərdə İsrailogullarına aid menoranın cızılmış şəklini gördüm.

Kitabxananın cənubundan Məzeus qapılarından ticarət aqorasiна çıxməq olur. Tetraonus Aqora e.ə. III əsrədə İmperator Avqust dövründə qurulub və IV əsrədə zəlzələdən sonra yararsız hala düşüb. Kitabxana ilə üzbüüz Eşq evi, onun da arxasında isti, iliq, soyuq sulu və soyunma otaqlarından ibarət sxolastika hamamları və ümumi ayaqyollarlar (latrina), Roma imperatoru Adriyanın şərəfinə 128-ci ildə tikilən və öündə uğur ilahələri – Tike və Meduzanın büstləri qoyulan məbəd, 102-104-cü illərdə Roma imperatoru Traianus tərəfindən Artemidanın

şərəfinə inşa edilmiş ikiqatlı Troyan bulağı, Herkules qapısı, 81-96-ci illər arası İmperator Domitianın adına tikilmiş məbəd, 100-cü ilə aid məclis zalı Odeon, İsis məbədi və s. yerləşir.

Bu tarixi xarabalıqlardan sonra digər səmtə yollandım. Burada isə 431-ci ildə Xristian dünyasının ən vacib toplantısı olan III Ümumdünya Kilsə Məclisinin keçirildiyi Müqəddəs Məryəm Kilsəsinin qalıqlarını gördüm. Məhz bu məclisidə Məryəmin insan dünyaya gətirdiyi deyil, Tanrı oğlunu doğduğu haqqında xristian kredosu təsdiqlənmişdir. Burada yenidən 449-cu ildə Kilsə Məclisi keçirilmişdir. Kilsə II əsrədə inşa edilmiş, VII əsrədək fəaliyyət göstərmişdir. Yuhənnə bazilikası tikildikdən

sonra patriarxlıq buraya köçürülmüş və indi bizə yalnız daş divarlar, mərmər sütunlar, baptisseri (xaç suyuna salınmaq üçün istifadə olunan hovuz otağı) gəlib çatmışdır. Kilsənin uzunluğu 145 metr, eni 30 m olmuşdur. Kilsənin xarabaliqlarını 1967-ci ildə Papa VI Pavel ziyarət etmişdir.

Muzeydən çıxanda vaxtımı qənaət etmək məqsədilə Efesdən mərkəzə avtobusla qayıtmaq qərarına gəldim. Mərkəzə çatdıqdan sonra isə Ayasuluq təpəsinə doğru yollandım. Yolüstü akveduk və

İzmirin himayədarı sayılan Artemida heykəlinə rast gəldim. Akveduk Lazaros tərəfindən Yustinian dövründə – 549-565-ci illərdə Şirincə kəndindən Yuhənna məbədinin su ilə təmin olunması məqsədilə 656 m uzunluğunda, 7 metr hündürlüyündə və 124 arkanın üzərində tikilib.

Dar küçələrlə gəzərək Müqəddəs Yuhənna məbədinə gəldim. Məbədin xarabaliqları arasında gəzəndə altar və amvon (kilsədə yüksək platforma) arasında Həzrət İsanın ən sevimli, ən cavan

həvarisi və anasını tapşırıldığı Yuhənnanın qəbrinə gəlib çatdım. Dördüncü İncilin müəllifi olan Yuhənna Həzrət İsanın ölümündən sonra I əsrin ortalarında Efesdə yerləşərək burada Xristianlığı təbliğ etməyə başlamışdır. Təqribən, 100 yaşında olarkən yuxuda İsanın onun dalınca gəldiyini görür və oyadıqda şagirdlərindən onun dəfn olunmasını istəyir. Şagirdləri onu Ayasuluk təpəsində dəfn edirlər. Rəvayət olunur ki, Yuhənna dəfn zamanı hələ sağ idi, sadəcə olaraq, yatmışdı və məzarın üzərindəki toz hissəciklərinin qalxıb-düşməsi onun nəfəs almasının sübutu idi. Sonralar məzar açılında içərisi boş çıxır. Məzarın üzərində IV əsrə martirion (memorial tikili), ətrafında isə taxtadan bazilikə inşa edilmişdir. Sonralar – VI əsrə baş vermiş zəlzələdən zərər görən həmin bazilikanın yerində İmperator Yustinianın dövründə 527-565-ci illərdə qırmızı kərpic və mərmərdən “Müqəddəs Yuhənna kilsəsi” adlanan möhtəşəm bir bazilikə

inşa edilmişdir. Bütpərəstlik 380-ci ildən burada tamamilə yox olmuş və bura Xristianlığın yayılması ilə həcc ziyarətinin mərkəzinə çevrilmişdir. Bu bazilika çoxlu sayıda xristian zəvvarları cəlb edib. Əgər indiyədək salamat qalsayıdı, dünyada sayca ən böyük yeddinci kilsə ola bilərdi. Bazilikanın uzunluğu 130, eni 40 metrdir, forması xaçşəkilli və altı-günbəzli idi. Ən böyük günbəz həvarinin məzarı üstündə idi. Məzarın ətrafında ruhanilərin otura biləcəkləri yarımdairəvi sintron yer əsas apsidboyu uzanırdı. Bazilikanın ətrafında VII-VIII əsrlərdə Amfiteatr və Artemida məbədin dən götürülmüş daşlardan ərəblər dən qorunmaq məqsədilə qala divarlar hörülüdü. Həmin qalanın 20 qülləsi və 3 əsas giriş qapısı olmuşdu. "Sürgün qapısı" adlanan cənub qapısı üzərində Eros barelyefi və 1852-ci ildə İngiltərəyə aparılan Axilles və Hektorun təsvir olunduğu barelyef yerləşirdi. Sonuncusu zəvvarlar tərəfindən səhv şərh olunaraq adıçəkilən yunan qəhrəmanlarının yeri həvari Pavelin Efesdən sürgünolunma anının həkk olunması ilə qarşıdırılmışdır.

Bazilikanın solunda isə VI əsrə aid olan və içərisində ibadət ləvazimatları saxlanılan xəzinə yerləşib. Formasına görə bu xəzinə yalnız İstanbul şəhərindəki Aya Sofya xəzinəsinə oxşayır. Apsid isə XI əsrədə ibadətgaha çevrilib. Bazilikanın şimal nefində isə V-VI əsrlərdə tikilən Baptiseri zalı yerləşir. Bu Baptiserinin özəlliyi onun səkkizguşlu olmasında, ətrafında mərmərsütunlu üçbucuqlı otaqların yerləşməsində və ortasında üçpilləkənli hovuzun qazılmasındadır. Bazilikanın əsas girişi qərbdə yerləşən – uzunluğu 47, eni 34 metr olan sütun və arkalarla əhatə olunan Atriumdan idi.

Qərb mənbələrində bu bazilikanın 1330-cu ildən bəri məscid kimi fəaliyyət göstərdiyi, Tamerlan dövründə isə ümumiyyətlə, dağıdıldığı haqqında məlumatlar var. Türk qaynaqlarında isə bu məlumatlara rast gəlinmir. Bazilika 1361-ci ildə zəlzələ nəticəsində məhv olub. Elə həmin ildə bazilikanın atriumundan görünən Isa bəy məscidi inşa edilir.

İsa bəy məscidi 1374-cü ildən – Aydın bəyləri dövründə – Artemida məbədi ilə Yuhənnə bazilikası arasında Dəməşq memarı Əli oğlu Mişimish tərəfindən tikilib. Məscidin tək minarəsi, iki qübbəsi və iki giriş qapısı var. Məscidin hə-

yəti və daxili zalı 12 əntiq mərmər sütunla bəzədilib.

Müqəddəs Məryəmin evi Yu-hənnanın evinin yaxınlığında yerləşən Büləbül dağında tikilib. Bu evin tapılması maraqlı bir hadisə ilə bağlıdır. Deməli, Almaniyadan ucqar bir kəndində Anna Katerina Emmerik adlı xəstə bir rahibə yaşayırırdı. Həmin qadın yuxusunda Məryəm ananın harada yaşadığını görür və bunu yazıcı Klemens Brentanoya danışır. Rahibənin ölümündən sonra yazıcı onun dediklərini kitab şəklinə salıb nəşr etdirir. Həmin kitab 1891-ci ildə İzmirdə müəyyən qrup tərəfindən oxunduqda

onlar faktların yoxlanılması üçün rahibənin təsvir etdiyi yerə gedib həqiqətən də köhnə bir ev tapırlar. Evin önündə hal-hazırda Məryəmin heykəli, üç bulaq, kiçik hovuz, qurbangah və Arzadivarı mövcuddur. Məryəm ananın qəbrinin də Bülbüldağda olduğu guman edilir. Bu fərziyyənin dəlili kimi, arxiyepiskop Nestroun 431-ci ildə Efes Kilsə

Məclisinə göndərdiyi məktubda yazınlarda göstərilir.

Qurani-Kərimdə qeyd olunan məşhur Əshabi-Kəhf əhvalatını, yəqin, əksəriyyət bilir. Naxçıvan şəhərində onların qaldıqları mağara haqqında çoxumuz eşitmışik. Bəzi fərziyyələrə görə, bu əfsanənin məşhur yeddi qəhrəmanının cəmiyyətdəki təzyiqlərə məruz qalaraq çəkildiyi mağara-

nın Naxçıvanda deyil, Efesin Panayır dağı ətəyində yerləşdiyini də bilirdinizmi? Həmin mömin şəxslər xristianlara görə – Malta, Malxus, Martinian, Dionis, Yohannes, Serapion və Konstantin idilər. Müsəlmanlarda isə Debernus, Mesliha, Kafeştateyyuş, Sazinuş, Mekselina, Mermuş, Yemliha və “Qıtmır” ləqəbli itin adı keçir. Əfsanəyə görə, onlar 200 və ya 300 il yatmışdır. Ümumiyyətlə, bu əhvalatın baş verdiyi ərazi dünyada 33 məkana aid edilir.

Nəticə etibarilə, Efes xristianlar üçün çox önemli bir şəhərdir. Burada həvarilərdən Pavel və Yuhanəna təbliğatla məşğul olmuşlar. Məryəm ananın və Yuhanənnanın yaşadıqları evlər, onların və hətta Luka, Timofey, Mariya Maqdalenanın dəfn olduqları məzarlar yerləşmiş, III Kilsə Məclisinin keçirildiyi məkan olmuşdur. Əhdi-Ətiqdə “Efes” adı bir neçə dəfə qeyd olunmuş və 1960-cı illərdə Pavelin yazdığı “Efeslilər” kitabı ilk yazılı Xristian qaynağı sayılmışdır. Ümumiyyətlə, bu ərazi əzəldən bütperəstlik, Xristianlıq və İslam kimi bir çox inancların yaranıb-yayıldığı, əlverişli şəraitə görə yunan, Roma, Bizans, moğol və türk xalqlarının uğrunda mübarizə apardıqları coğrafi mövqə olmuşdur. Məhz bu səbəbdən burada hər dövrə, dinə və millətə xas tarixi abidələri görə bilərik. Təəssüflər olsun, bəzi abidələrə tarix, digərlərinə insan rəhim etmədi. Salamat qalanların isə nümunələri talan edilib müxtəlif ölkələrin muzeylərinə aparıldı...

**Rəhile Misirxanlı,
Alı-nin əməkdaşı**

Kəlbəcər 8 avqust 1930-cu ildə inzibati rayon statusu alıb.

Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri tərəfindən 1993-cü il aprelin 2-də işğal edilib. Ermənistan ilə 10 noyabr 2020-ci il tarixdə imzalanın sülh müqaviləsinə əssən, erməni silahlı birləşmələri həmin ilin 25 noyabrında Kəlbəcər rayonunu boşaldıb, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinə təhvil verib, imzalanmış üçtərəfli Bəyanata əssən, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri rayona daxil olub və nəzarəti ələ alıb.

Kəlbəcərdə "Türk qəbiristanlığı" adı ilə tanınan bir neçə qədim məzarlıq var. Bunların ən böyüyü Alıbəyli, Kəlbəcər, Zar və digər kəndlərin ərazisindədir. Qəbiristanlıqlar müxtəlif əsrlərdə yaradılmış, forma və ölçüləri ilə bir-birindən fərqlənən at, qoç, sandıq qəbirüstü fiqurlar, başdaşı və günbəzlərlə zəngindir.

Rayonun 128 kəndi var, ərazisi 1936 kvadratkilometr, əhalisi 60 min nəfərdir. Böyük tarixi keçmiş, zəngin mədəniyyəti, qədim tarixi abidələri ilə seçilir. Erməni vandalları buranı işğal etdikdən sonra, tarixi abidələrin əksəriyyətini məhv ediblər. Dağıdılmış mədəni abidələrə misal olaraq, Vəng kəndi ərazisində Alban məbədini, Çərəkdar kəndində Alban kilsəsini (Həsən Camal kilsəsi), Qanlıkənd

İşgaldən azad edilən məbədlərimiz - **Xudavəng monastırı**

ərazisində Lök, Qaraçanlı kəndinə Uluxan qalalarını, Tərtər çayının Bulanıq çayı ilə qovşağında yerləşən Alban kilsəsini, Qalaboynu kəndində Qalaboynu, Comərd kəndində Comərd, Camışlı kəndində Keşikçi qalalarını, Kəlbəcər şəhərində, Başlıbel və Otaqlı kəndlərində məscidləri, Soyuqbulaq kəndində Tərtər çayı üzərinə Tağlıdaş körpüsünü, Kəlbəcər Tarix-Diyarşunaslıq Muzeyini, Aşıq Şəmşir adına Mədəniyyət evini və Söyüldü yaylağında Seyid Əsədullanın ziyarətgahını göstərmək olar.

Kəlbəcərdə Alban dövrünə aid xeyli tarixi abidə var. Bunlardan ən məşhuru Xudavəng məbəd-kompleksidir. Bu abidə-kompleks Kəlbəcər rayonunun şərqində – rayonun 29-cu kilometrliyində yerləşir. "Xudadəng" adlandırılan abidə kompleksi VI–VII əsrlərdə Alban knyazı tərəfindən tikilib, XV əsrə isə bu abidə Alban knyazlığının dini məbədi olub. Sonralar məbəd bir neçə dəfə təmir edilib, əlavələr olunub və nəhayət, Alban hökmədəri Həsən Cəlal tərəfindən yenidən inşa edilib. Həsən Cəlalın arvadı Mina xatun bu qalada dəfn olunub. Anası Arzu xatun və dövrün görkəmli ziyalısı Mxitar Qoş bu məbəddə olublar və xatirə üçün nişan daşları qoyublar. Üstü günbəz kimi tikilən bu kompleksin tikitisində ağaç materialından istifadə edilib. Binanın divarlarında yağlı boyalı çəkilmış çoxlu şəkil və yazılar var. Abidənin tiikitisində istifadə olunmuş daşlar Tərtər çayının sahilində-bir dərədə yığıllaraq süturlaşmış və kristallaşmış gildən əmələ gəlib. Kəlbəcər

rayonunun Vəng kəndi ərazisində də digər bir Alban məbədi yerləşir.

Kəlbəcərdəki digər qədim Alban abidələri bunlardır: Laçınqaya, Lev, Uluxan, Qalaboynu, Comərd. Kəlbəcərin Ağdaban kəndinin də qədim Alban tayfasının adını daşıdığı güman edilir. "Alban" adının Ağuan, Aluan, Ağvan, Andan kimi təhrif olunmuş adlarından birinin də Ağban olması istisna deyil.

Xudavəng monastırının memarlıq xüsusiyyətlərini tədqiq edən professor G. Məmmədova bu tarixi abidənin Azərbaycan Respublikası ərazisində ən böyük monastır kompleksi olduğunu qeyd edir.

Xudavəng monastırına dini və dünyəvi xarakter daşıyan ondan çox müxtəlif ölçü və dizayna malik tikililər daxildir. Həmin tikililər müxtəlif tarixi dövrlərdə, müxtəlif şəxslərin sıfəri və himayəsi ilə inşa olunub. Kompleksin ən erkən tikilisi VIII–IX əsrlərə aid edilən qədim bazilikadır. Həmin tikili Müqəddəs Faddeyn göstərişi ilə Xristianlığı təbliğ etmək üçün gəlmış və Abqar adlı yerli hakim tərəfindən öldürülən Həvari Dadi-nin məzarı üzərində inşa edilib.

Xudavəng monastırına daxil olan tikililərin ən qədimi VIII–IX əsrlərə aid edilsə də, kafedral kilsəsi və digər vacib tikililər XIII əsrə inşa edilib.

Monastır, Murovdağ və Qarabağ silsilələrinin yaxınlaşduğu yerdə formalasian dağlı vadidə, yüksək təpəlik üzərində yerləşir. Ərazi olunduqca cazibədar təbiətə malikdir.

Monastırın adı tarixi mənbələrdə "Dadivəng" kimi də qeyd

edilir. "Dadi" sözünün etimologiyası Qafqaz Albaniyasının tarixi ilə əlaqəlidir. Belə ki, Dadi və ya Dada, Həvari Faddey tərəfindən "xristianlığın təbliğ edilməsi üçün şimal və şərq ölkələrinə göndərilmişdir. O, Abqarın əlindən ölümünü tapmış və Kiçik Sünikdə dəfn edilmişdir. Onun məzəri üzərində isə Dadi monastırı inşa edilmişdir."

Monastır-kompleks Orta əsrlər Qarabağının mədəniyyət mərkəzlərindən biri idi. Ətraf ərazilərdə yerləşən kəndlərin bir çoxu monastırın tabeliyində olub. Monastır tarixi boyunca dəfələrlə tərk edilərək perslər, ərəblər, səlcuqlar tərəfindən yağımalanıb. Xudavəng XVII əsrənə başlayaraq tədricən tabeliyində olan əraziləri itirib.

Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı Xudavəng monastırının yerləşdiyi Kəlbəcər rayonu Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edildi.

İkinci Qarabağ müharibəsi nəticəsində 2020-ci ildə atəşkəs bəyanatı imzalandı, Kəlbəcər rayonu

da daxil olmaqla Ermənistən silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilmiş torpaqlar Azərbaycana qaytarıldı. Bu zaman ermənilər Xudavəng monastırını tərk etdilər və monastırın baş rahibi kompleksdəki xristian incəsənət nümunələrini, o cümlədən zinqirov və xaç daşlarını Ermənistana apardı. Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi bunu qeyri-qanuni fəaliyyətlər adlandıraraq, bununla bağlı zəruri hüquqi prosedurların tətbiqi üçün tədbirlər görüləcəyini əlavə edib. Erməni qoşunları bölgədən çıxarıldıqdan sonra monastır Rusiya sülhməramlı qüvvələrinin himayəsinə verilib. Lakin 28 noyabr 2020-ci ildə Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi monastırın içərisindən video yayımılayırdı. Azərbaycan hakimiyyəti erməni rahiblərin monastırda qalmasına icazə verir. Qafqaz albanlarının etnik və mədəni varisləri olan Azərbaycanın udi icmasının nümayəndələri 4 dekabr 2020-ci ildə kompleksi ziyarət edirlər və monastırın içərisində liturgiya keçirirlər. Udi xristian provaslav

icmasının sədr müavini Rafiq Danakarı 5 dekabrda Xudavəng monastırına vaiz təyin olunur.

Qədim bazilikanın müasir vəziyyəti

Mənbələrin məlumatına görə, Xudavəng məbədinin əsası İsanın həvarilərindən biri olan Müqəddəs Faddeyin təbliğat üçün Şərq ölkəsinə göndərdiyi Dada və ya Dadi tərəfindən qoyulmuşdur. Mxitar Qoş da məbədin qədim tarixə malik olduğunu, onun əsasının bizim eranın ilk əsrlərində missionerlərin Qafqaz Albaniyasında təbliğatla məşğul olduğu dövrdə qoyulduğunu təsdiq edir.

Bazilika Xudavəng monastırı ərazisindəki ən qədim tikilidir. Birneflə bazlikanın şərq tərəfində geniş yarımdairəvi altar apsidası yerləşir.

Arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilib ki, bizim dövrümüzə kimi çatan bina daha qədim binanın təməli üzərində inşa edilsə də, köhnə binadan daha böyük ölçülərə malikdir. Tikili ar-

Xeoloqlar tərəfindən VIII–IX əsr-lərə aid edilir. Tədqiqatçıların fikrincə, Xudavəng bazilikasının qonşu ölkələrdəki analoji abidələrlə müqayisəsinə əsasən, tikilinin VI əsrə aid olmasını söyləmək olar.

Arzu xatun kilsəsi

Kompleksin baş kilsəsi olan Arzu xatun kilsəsi 1214-cü ildə knyaginya Arzu xatunun sifarişi ilə inşa edilib. Arzu xatun Knyaz Kur-dun qızı olub. Knyaz kurd isə müassisir Azərbaycan Respublikasının Qazax və Tovuz rayonlarının, həmçinin Ermənistan Respublikasının sərhəd ərazilərini əhatə edən tarixi Kaen əyalətinin hakimi imiş. Kirakos Qandzaketsinin məlumatına görə, Xudavəngdə kilsənin inşa edilməsindən əvvəl Arzu xatun həyat yoldaşı olan Xaçın knyazı Vaxtanqla birlikdə Qoşa-vəngdəki Müqəddəs Tanrı anası kilsəsinin inşasında iştirak edib.

Monastırın giriş darvazası ilə üzbəüz həyətin sonunda yerləşən Arzu xatun kilsəsi yüksək günbəzi və monumental həcmi ilə kompleks ərazisinə girənlərin diqqətini cəlb edir və ətrafindakı bütün tikililər arasında üstün mövqe tutur.

Kilsəyə ən yaxşı görünüş kompleksin cənub və şərq tərəfindən açılır. Kilsənin şimal tərəfində kompleksin ərazisini əhatə edən yüksək təpəlik ərazi başlayır. Kilsənin qərb fasadı ona bitişik inşa edilən tikililər-qalereya formalı narteks və birnefli zal kilsəsi ilə örtülüb.

Kilsənin əsasının qoyulması və sifarişcisi haqqında məlumat verilən on doqquz sətirlik kitabə kilsənin cənub fasadında yerləşir.

Kitabənin sifarişçi ilə bağlı hissəsinin tərcüməsi: "Hər şeyə qadir Tanrı Ata və onun yeganə Oğlu İsa Məsihin rızası, ən Müqəddəs ru-hun bəxşisi ilə mən, İsa Məsihin itaətkar qulluqçusu, knyazlar knyazı böyük Kurdun qızı, Aterk və bütün Yuxarı Xaçının hakimi çar Vaxtanqın həyat yoldaşı, böyük ümid ilə həyat yoldaşım və övlad-larım-ilk övladım Həsən və körpə ikən bizi tərk edərək Tanrıya qo-vuşmuş Qriqorun məzarları üzərində bu kafedral kilsəni inşa etdirdim.

Kilsənin cənub fasadında mərkəzi tağı bəzəyən barelyef və pəncərə kəməri naxışları kilsə monastırın memarlıq ansamblının kompozisiya mərkəzidir. Kilsənin ye-

ganə giriş qapısı qərb tərəfdə yerləşməklə monastır darvazasına istiqamətlənib. Fasadların hər birində ortada yerləşən hündür tağda naxışlı çərçivə ilə əhatə edilmiş pəncərə yerləri vardır. Şərq və cənub fasadlarında pəncərələrdən yuxarıda knyaz Vaxtanq və onun oğullarının barelyefləri yerləşdirilib.

Kilsənin cənub fasadında tağın aşağı hissəsində Arzu xatunun 19 sətirlik kitabəsi, həmçinin müxtəlif dövrlərdə kilsəyə edilmiş bəxşislərdən bəhs edən müxtəlif xırda kitabələr yerləşir.

Yarimsütunlar və onların üzərində ucaldılan yarımtağlarla on altı hündür və geniş sahəyə bölgünmüş kilsə barabanının sahələrinin hər birində növbə ilə tağlı üçbucaq formalı nişlər və nazik pəncərə yerləri vardır. Günbəzin dam örtüyü yelpik formalıdır.

Zal-günbəz tipinə malik olan kilsə xaricdən düzbucaqlı, daxildən xaçvari formaya malikdir. Kilsənin dörd küncünün hər birində ikimərtəbəli köməkçi otaqlar yerləşir. Zal ikitərəfli damla örtülüb.

Narteksin divarlarında üç kitabə saxlanıb. Onlardan ikisi ciddi zədələndiyindən oxunması mümkün deyil. Üçüncü kitabə inşaat kitabəsi olsa da, inşa tarixi olan hissə silinib. Lakin daha əvvəl kitabənin surəti çıxarıldığından onun 1241-ci ildə Sumbatın sifarişi ilə inşa edildiyini müəyyən etmək mümkün olub.

Böyük Həsən kilsəsi kollonadılardan narteksin qarşısında, monastır həyətinin cənub tərəfində yerləşir. Mərkəzi günbəzli struktura malik olan kilsə, kiçik ölçülərinə görə bəzən elmi ədəbiyyatda sovməə də adlandırılır. Kilsənin günbəz və barabanının hörgüsündə bışmiş qırmızı kərpiclərdən istifadə olunub.

Kilsənin divarları kobud yonulmuş daşlarla, həmçinin bəxşis kitabələri olan kiçik xaçdaşlarla da hörülüb. Həmin kitabələrdən ən erkəni kilsənin daxilində yerləşən xaçdaş üzərində olmaqla 1182-ci ilin yayına aiddir.

Ayri-ayrı hissələrdə divar hörgüsünün vəziyyəti, kilsənin bir neçə dəfə bərpa edildiyini göstərir. Dəfələrlə bərpa işləri aparılmasına baxmayaraq, kilsənin ilkin görünüşü və memarlıq xüsusiyyətləri saxlanılır.

Kilsənin ibadət zalı daxili divar vasitəsilə iki bərabər hissəyə bölnüb. Qərb tərəfdə qalan hissənin narteks kimi istifadə olunduğu guman edilir.

Yepiskop Qriqor kilsəsi

Ayrıca narteks-sovməə kimi inşa edilmiş Yepiskop Qriqor kilsəsi qərb tərəfdən qədim bazılıkaya birləşməklə kompleksin memarlıq ansamblında xüsusi yer tutur. Tikili özünəməxsus memarlıq xüsusiyyətlərinə malikdir. Onun dünyəvi-dini xarakteri memarlıq xüsusiyyəti və prinsipinə təsir edib və buna görə də onun memarlıq üslubunda yerli kənd evlərinin xüsusiyyətlərini görmək mümkündür.

Kompleksin bütün tikililərinin vahid ansambl təşkil etməsi üçün kilsə memarları onun ekstteryerlərini ətraf kilsələrin ekstteryerinə uyğun – mümkün qədər sadə təşkil edərək, interyerdə zəngin və dəbli dizayndan istifadə ediblər.

Tikilinin günbəzli tağtavanı müstəqil dayanan dörd sütun və onlar üzərində ucalan pilyastralar vasitəsi ilə saxlanılır. Girişin sağ tərəfindəki kitabədə abidənin 1224-cü ilin yayında yepiskop Qriqor tərəfindən inşa edildiyi göstərilir.

Yepiskop Qriqor kilsəsi əsrlər boyunca Yuxarı Xaçının knyaz nə-

sillərinin ailə türbəsi rolunu oynayıb. Kilsənin döşəməsi bütünlükə müxtəlif məzarların sinə daşları ilə örtülüb. Həmin daşların bir hissəsinin yazıları tədricən silinərək oxunmaz hala düşdüyündən kimə məxsus olduqlarını anlamaq mümkün deyil.

Kompleksin qərb tərəfində, kompleksə giriş darvazasının qarşısında yerləşən ikimərtəbəli tikili XIII əsrin ortalarında inşa edilib. Zəng qülləsinin inşası Dop sülaləsindən olan Yuxarı Xaçın knyazı Vəqramın oğlu Sərkis tərəfindən maliyyələşdirilib.

Binanın birinci mərtəbəsinə xaricdən giriş qapısı hörülərək bağlanıb. İkinci mərtəbəyə isə qərb tərəfdə inşa edilmiş pilləkənlə qalxmaq mümkündür. İkinci mərtəbədəki nişdə 1283-cü ildə hazırlanmış iki ədəd Xaçın tipli xaçdaş yerləşdirilib. Xaçdaşların hər biri boz-ağ rəngli əhəng daşlarından ibarətdir. Aşağı plitələr daha böyük ölçüyə malik olmaqla xaçdaşların əsas hissəsini təşkil edir.

Bu xaçdaşların naxışları yalnız dekorativ xarakter daşımayıb, həmdə dini-fəlsəfi simvolika kimi əhəmiyyətli məlumat verir. Onlardan bir-birinin üstündə iki dairəvi xonça

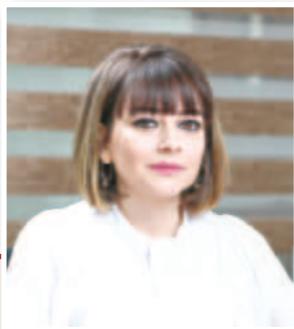
olan birinci xaçdaş olduqca maraqlı quruluşa malikdir. Aşağıdakı böyük xonça yeraltı səltənətin və ya ora girişin rəmziidir. Yuxarıda isə onun içində meridional şəkildə əlavə dörd kiçik xonça yerləşir. Çox güman ki, bu səmanın dörd cəhətinin-cənnət sferasının rəmziidir və yaxud planetlərin əbədi hərəkəti ilə hüdudsuz işıq fəzasını təcəssüm etdirir. Onların üstündə həyat ağacı şəklində xaç təsvir olunub. Xaçdaşın bədii simvolik təfsiri incə işlənmiş qurşaqla tamamlanır. Onun mərkəzində xaçdan yuxarıda üçləçəkli tağın içərisində bürcləri, səmanın möhkəmliyini, göy cisimlərinin cənnət sferasını təcəssüm etdirən üç çar pazlaşmış xonça yerləşir.

Soldakı xaçdaş siluetinə görə özünün sağ tərəfdəki qonşusuna oxşayır. Aşağı hissəsində şəbəkəli dairələrdən toxunmuş və ustalıqla naxışlanmış böyük bir xonça yerləşir. Yuxarıda yanlıarda iki kiçik xonça yerləşir ki, onlar da böyük xonça ilə birlikdə ilahi üçlüyü (Ata, Oğul, Müqəddəs ruh) təşkil edir. İki xonça arasındaki üçbucağın təpəsində bir-birinin içərisində yerləşən iki kiçik dairə vardır. Üçbucaq və dairə günəşini təmsil edir, ondan həyat ağacı-məhsuldarlıq rəmzi şəklində xaç yüksəlir. Bu xaçdaş birinci xaçdaşa analoji olaraq incə işlənmiş, qurşaqla tamamlanır. Onun üçləçəkli tağında taxtda oturan Tanrı

təsvir edilib. Hər iki xaçdaş çox orijinal və təkrarsız tamamlanır. Xaçın yuxarı budağından kiçik haça çıxır. Xaçdaşda xristian simvolikası ilə ağlaşılmaz tərzdə birləşmiş cüt Ahura-Mitra tanrılarının aşkar rəmzinin belə təsvirləri, yalnız Qafqaz Albaniyasının stellalarında müşahidə olunur.

Xudavəng monastırının yerləşdiyi təpənin ətrafında daha üç sovməənin xarabalıqları qalıb. Monastır ərazisindən Tərtər çayına qədər olan ərazilərdə monastır bağları yerləşir.

**Məqalə internet materialları
əsasında hazırlanıb**

Elnarə Ağaoglu,
Aİİ-nin əməkdaşı

Şəhərin əsas prospektindəki zərgər dükanlarından birinin səkisi qarşısında bir köpək balası qabaq ayaqları üstündə uzanıb sizildiyir, arada başını o yana-bu yana çeviri, ətrafına toplaşan məhəllə uşaqlarına baxırdı.

Köpək balasının iki arxa ayağını bir az əvvəl dəmirtəkərli biryük arabası əzmişdi. Oynaqlardan aşağı qaxaca dönmüş ayaqları yalnız bir dəriyə bağlı qalmış, sallanırdı. Əzilmiş hissəboyu qan axırdı. Araları boyunu büükür, səsini yüksəldib nəsə demək istəyir, səsi ağır-

laşır, yüksəlir, sonra yavaşayıb kəsilirdi.

Ətrafına toplaşan məhəllə uşaqları isə yaramaz və kobuddurlar... Tatara bənzəyən, yastiburun oğlanın əlində bir dəyənək var idi. Köynəyinin kürəyindəki cırıqsöküyündən eti görünürdü. Yanında paslı bir halqa tutmuş çox arıq bir oğlana "Ağlıyır ha!" - dedi.

Arıq oğlan başını yellətdi:

– Ala, ver əlindəkini...

O, tatara oxşayan oğlanın əlin-dən dəyənəyi aldı.

– Neyniyəssən?

Arıq oğlan cavab vermədi.

Keçirdiyi ağrını-acını insanlara heç cür başa sala bilməyən köpək balasının əzilmiş, qanlı ətini düm-süklədi. Köpək balasının bədəni dəhşətli bir ağrı keçirdi və yanıqlı-yanıqlı bağırıldı. Başda arıq oğlan olmaqla, bütün uşaqlar sevinclə qışqırdılar:

– Ala, bu dəfə də dumşüklə...

Dəyənəklə bir daha dumşüklə-dilər, sonra yenə, yenə.... Köpək balası hər dəfə elə müdhiş, elə gözlənilməz səslər çıxarırdı ki, sanki bütün qüdrətini bu fövqəladə səylərlə itirirdi... İt çarəsiz bir təs-limiyyətlə yan yatan, bağlanmış gözləri, ağrı hiss edən, amma inləməyə halı olmayan sükütu ilə əvvəlcə uşaqların, sonra onları əhatələyən daha böyüklerin, lap böyük-lərin kefini qaçırdı.

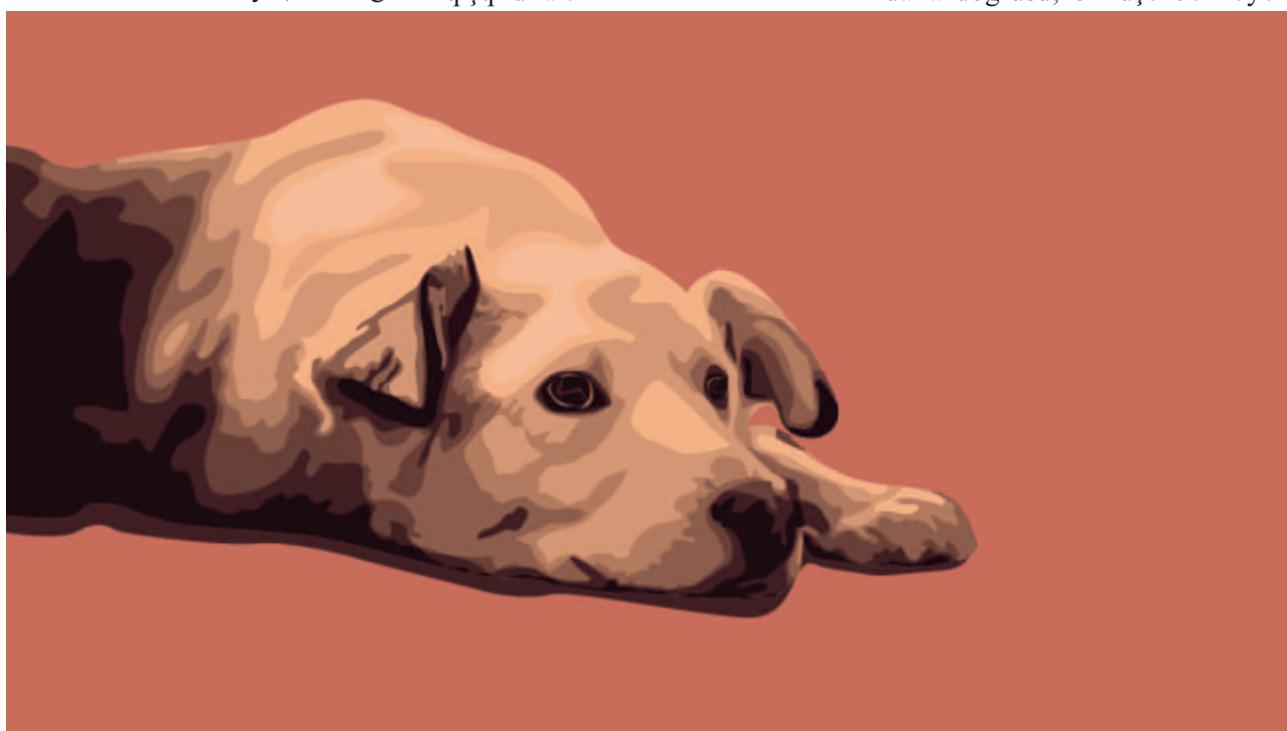
Tatara oxşayan oğlan dedi:

– Ay ibnə. Heç bağırmir da...

Qıسابlı bir nəfər söylədi:

– Ayağından bas, yoxla!

Qısa, göy şalvarının dizi iri qara parça ilə yamanmış, böyürdən qarğaya oxşayan başqa bir oğlan atasının geydiyi köhnə, sarı ayaq-qabısıyla köpəyin əzilmiş arxa ayaqlarını tapdaladı. Özündən getmiş, daha doğrusu, ölmüşə bənzəyən

köpək balası ondan gözlənilməyən yeni bir həmləylə şahlanaraq vəhşi bir səs çıxardı...

Köpəyin ətrafında duran uşaqlar, onları əhatələyən böyükər, lap böyükər birdən qorxub çəkindilər. Sonra köpəyin qabaq ayaqları arasında saxladığı başı ilə təpəsiüstə qəribə çevrilişini görən kimi qorxulacaq bir şeyin olmadığını başa düşüb təkrar toplaşdırılar və sevinc qışqırıqları yüksəldi.

Böyükərdən biri dedi:

— Afərin sənə.

“Afərin”i qazanan qarğasifət oğlan yumruqlarını sinəsinə vurub qürurla dilləndi:

— Ura, bunu bu qəhrəman edibe.

Necədi?

Bütün uşaqlar qarğasifət oğlana qışqanlıqla baxdırılar. Daha yeni bir şey tapıb, “afərin” qazanmaq üçün düşünməyə başladılar.

Köpək balasının ölümü yaxınlaşdı. Tatara oxşayan, yastıburun oğlanın ala gözləri birdən bərələ qaldı, parıldamağa başladı... Qarşidakı səkinin üstündə sökülmüş bir

döşəmə daşı var idi. Qaçdı, daşı yerindən zorla qaldırıb köpək balasına tərəf gəlirdi ki, hambal Məmməd bəy haradansa peyda oldu. Tatara oxşayan oğlanın niyyətini başa düşdü və qolundan yapışdı:

— Vay, yay, yay... Yazıq...

Tatara oxşayan oğlan müvazinətini itirdi, döşəmə daşı yerə düşdü. Oğlan bunu məğlubiyyət saydığını dan hirslə ona qışqırırdı:

— Sənə nə, oğlun-zadındı, niyə qarışırsan?

Həmi qəhqəhə ilə güldü. Oğlan lap həddini aşdı:

— Əcəb edib atıram... Atanın köpəyi deyil ki...

— Yazıqdı, günahdı, oğlum...

Hambal Məmməd bəy danişdılca yastıburun oğlan yumruqlarını belinə dayayıb ona elə əzəmətlə baxırdı:

— Sən hambal adamsan, bize ağıl öyrədəsi deyilsən, odur ki, get yükünü daşı...

Həmi qarnını tutub gülürdü...

Qulaqlarına qədər keçmiş solğun, bozrəngli şlyapası, balaqları dizinə

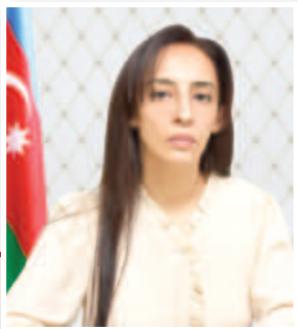
qədər çırmış qara şalvari, yalnız ayaqları ilə hambal Məmməd bəy qıçı boyda uşağın qabağında təlxəyə bənzədən qarnıtox tacirlər o biri uşaqları da onun üstünə qaldırdılar. İş məcrasından çıxmışdı. “Ehey”-lərə, qarpız qabıqları, ovuc-ovuc toza tutulan hambal Məmməd bəy çəşib-qalmışdı. Saşa-sola vurnuxduqda başına daş ilişdirirdilər, geri dönmək istəyəndə alnından yediyi yekə bir qarpız qabığı onu lap özündən çıxardı.

...Adamlar getdikcə çoxalırdı... Gündün altındakı bu qələbəlik elə hey gülür, özlərini daha bərkədən gülməyə vadə edirdilər.

Bu dəm qarğasifət oğlanın biləyi hambal Məmməd bəyin əlinə keçdi. O biri uşaqların “ana-bacı” söyüslərindən də hirsənərək oğlanı sillələməyə başladı. Oğlanın bağırığı ilə ətrafdakıların qışqırığına bir polis, iki gözətçi qaçaraq gəldilər. Dükançıların da köməkliyi ilə qarğasifət oğlanı hambal Məmməd bəyin əlindən aldılar. Cəzası “bir uşağı küçənin ortasında sillələmək” olan adam polis bölməsinə aparıldı.

Küçüyə gelincə... o, özündən getmişdi. Kiçicik başı qabaq ayaqları üstünə düşmüş, kənarlarında yaşlar qurumuş, yumulu gözləri ilə səssiz yatır, arada ağızı açılsa da, heç bir səs çıxarmadan qapanırdı.

Bir azdan qoca zibilyigan Günəşin altında büsbütün qurumuşa bənzəyən və dünyasından razi olmadığını bəlli edən bezmiş halı ilə heyvanının başını çəkərək gəldi. Arabanı küçüyün yanında saxladı. Adət etdiyi kürək hərəkəti ilə iti yerdən qaldırdı, arabaya atdı, sonra yenə o yorucu, hər şeydən bezmiş halı ilə heyvanının başını çəkərək uzaqlaşdı.

Rima Hacıyeva,
Dini Qurumlarla İş üzrə
Dövlət Komitəsinin
əməkdaşı

Azərbaycan qədim dövrlərdən bəri zəngin milli-mədəni, ədəbi irsə malik ölkə olub. Burada tarixin hər dövrünə aid görkəmlı şəxsiyyətlər yetişib. Bu şəxsiyyətlərdən dünya klassikasında yer almış Nizami, Füzuli, Vaqif və digər dahi yazarların əsərləri dövrümüzdə də öyrənilməkdə davam edir.

Adı bu dahlilərin cərgəsində çəkilən şəxsiyyətlərdən biri də Hüseyin Caviddir. O, çoxəsrlilik milli poeziyamızın ən yaxşı ənənlərini davam və inkişaf etdirmiş, zənginləşdirmiş qüdrətli söz sənətkarıdır.

Hüseyin Cavid 1882-ci ildə Naxçıvanın Şah taxtı kəndində ruhani ailəsində anadan olub. Dahi şairin atası yerli ruhanilər arasında çox sayılıb-seçilən, eyni zamanda, ərəb və fars dillərinin, müsəlman ilahiyyatının mükəmməl bilicisi olan bir şəxsiyyət olmuşdur. O, öz övladlarını da bu ruhda böyütmüşdür. Cavid təhsilin ilk pillələrinə yeddi yaşında qədəm qoymuş, öz doğma diyarında, ruhani məktəbində oxumuşdur. Atasının istəyi ilə beş il şəhərin ruhani məktəbində oxuyan şair daha sonra 1895-ci ildə gələcəyin görkəmli ədəbiyyatşunası, professor Əziz

Hüseyin Cavid xatırlayanda...

Şərifin (1895-1988) atası Qurbanəli Şərifovun məsləhəti ilə gizli şəkildə məşhur maarifçi, şair, publisist və pedaqoq Məhəmməd Tağı Sidqinin (1854-1903) rəhbərlik etdiyi yenicə açılmış “Tərbiyyə” məktəbində təhsilini davam etdirmişdir.

Oğlunun bu davranışından qəzəblənən Axund Abdulla onun evdən çıxmasına qadağa qoyur. Naxçıvanın nüfuzlu şəxslərindən olan Məhəmməd Tağı Sidqi və maarifçi Qurbanəli Şərifov Cavi-

din atası ilə söhbət edir və oğlunun yenidən məktəbə qayıtmamasına nail olurlar.

Hüseyin 1898-cü ildə ibtidai təhsilini müvəffəqiyyətlə başa vurduqdan sonra, 1899-1905-ci illərdə Təbriz şəhərində təhsilini davam etdirmişdir. O, burada ərəb və fars dillərində biliklərini təkmilləşdirərək, Şərq ədəbiyyatı və fəlsəfəsinə maraq göstərirdi. Şair 1905-1909-cu illərdə İstanbul Universitetinin Filologiya fakültəsində təhsil alarkən görkəmli

yazıcı və şairlərlə görüşüb, onlardan təsirlənərək “Kiçik sərsəri”, “Şeir məftunu”, “Dəniz pərisi”, “Son baharda” və s. kimi ilk lirik şeirlərini gənc yaşlarında götürdüyü “Cavid” təxəllüsü ilə yazmışdır. “Əbədilik” mənasını verən “Cavid” ismi ilə yazdığı əsərləri yaddaşlarda təxəllüsü kimi əbədi qalmışdır.

Hüseyin Cavidin yaradıcılıq yolunda on beş yaşından başlasa da, şairin yetkin fəaliyyəti cəmi 26 ili (1910-1936) əhatə edir. İlk yaradıcılığı dövründə əsərləri ilə o, XX əsr Azərbaycan mütərəqqi ro-

mantizminin ən böyük nümayəndəsi kimi dünya şöhrəti qazanmışdır. 1920-1936-ci illərdə parlaq və səmərəli ədəbi fəaliyyəti ilə bütövlükdə ədəbi-bədii sənətkarlardan biri kimi tanınmışdır. Azərbaycan poeziyasının və dramaturgiyasının ən nüfuzlu təşəbbüskarı Hüseyin Cavid, yeddisi faciə olmaqla, on beş dramatik əsərin müəllifidir. Bu əsərlərin qəhrəmanları, adətən, dövrün ziddiyətlərini intensiv və ağırlı şəkildə yaşayan üsyankar mütəfəkkirlərdir. Cavid “Ana”, “Maral”, “Şeyx Sənan”, “Şeyda”, “Cin”,

“Uçurum”, “Peyğəmbər”, “Afət”, “Axsaq Teymur”, “Şəhla”, “Siyavuş”, “Cin qisası”, “Xəyyam” və digər faciə və dramların müəllifidir. H.Cavidin fəlsəfi faciələri, tərxi və məişət dramlarının aktual mövzusu, yaradıcılıq üslubunun orijinallığına görə, Azərbaycan dramaturgiyasının inkişafında yeni mərhələyə qədəm qoyub, milli səhnə mədəniyyətinin yüksəlmişin öz faydalı təsirini göstərib. Ədibin dramaturgiyası, sözün əsl mənasında, personajların dramaturgiyası idi. Bu baxımdan, şair yaradıcılıq istedadadına görə bütün dövrlərin ən böyük şair və dramaturqları sırasında yer almaqdadır və onu “Şərqi Şekspiri” adlandırıblar.

H.Cavidin əsərləri vasitəsilə Azərbaycan xalqı ilə yanaşı, bir çox başqa xalqların da həyatının müəyyən mərhələləri ilə tanış olmaq mümkündür. Onun dramalarında azərbaycanlılarla yanaşı, ruslar, gürcülər, ləzgilər, farslar, türklər, ərəblər, özbəklər, almanlar, fransızlar və digər xalqların nümayəndələri yer alır. Bütün bu obrazlar təkcə yazılı təxəyyüldünən məhsulu deyil, həm də onun bilavasitə real həyatdan götürülmüş müşahidələrinin nəticəsidir. Hələ gənclik illərində şair bəzi xalqların həyatı ilə yaxından tanış olmuş, sonra müxtəlif səbəblərdən bir çox ölkələrə səfər etmişdir. Ömrünün on ildən çox hissəsini vətənidən uzaqda keçirmişdir.

H.Cavidin əsərlərində yaratdığı qəhrəmanlar – onun nə vaxtsa ünsiyyət qurduğu, həyat tərzinə və mədəniyyətinə yaxından bələd olduğu xalqın nümayəndələridir. Beləliklə, o, bir neçə il Gürcüstanda yaşayaraq, özünün ən yaxşı dramatik əsərlərindən birini (“Şahzadə”) gürcü xalqının azadlıq və demokratiya uğrunda qalibiyət mübarizəsinə həsr etmişdir.

Cavid Dağıstan xalqlarının hayatı ilə yaxından əlaqə saxlayaraq, onların həyatından bəhs edən “Ana” dramını yazmışdır. O, 1905-1909-cu illərdə İstanbul Universitetində təhsil almış və bu təəssüratlar sonraları onun “Uçurum” və “Afət” pyeslərinin əsasını təşkil etmişdir.

Şair 1926-cı ildə Avropa səfərindən çoxlu sayıda siyasi, lirik və lirik-epik şeirlərlə qayıdır. Bu əsərlərin ortaq cəhəti H.Cavidin estetik ideyaları ilə yanaşı, milli, eyni zamanda, ümumbəşəri xarakter daşımalarındadır. Azərbaycanın sovetləşməsinə qədər H.Cavidin əsas estetik idealları xalqları parçalayan bərbad təməllərə və inanclarla etiraz (“Şeyx Sənan” faciəsi), qadın-ana hüquqlarının müdafiəsi (“Ana” dramı), zəhmət-keşlərin öz hüquqları uğrunda mübarizəsi (“Şeyda” pyesi, “Haqqını döyüşməklə qazanarsan” poeması, bir çox lirik şeirlər), imperialist mühəribələrinə və müstəmləkə zülmünə qarşı qəzəbli etiraz (“İblis” faciəsi), arxaik adət və ənənələrin tənqidisi, xalqın tərəqqisinə, maariflənməsinə mane olan mürtəce mühafizəkar doqmalara qarşı idi. Bu yaradıcı münasibətlərə uyğun olaraq, şair sosial-fəlsəfi məzmunlu mövzular seçmiş, əsərlərində kəskin dramatik konfliktlər yaratmış, xalqların toqquşmasını göstermiş, azadlıq və bərabərlik, sülh və xalqların qardaşlığı, maarif və mədəniyyət, qadınların azadlığı uğrunda mübarizə aparan mürtəce qüvvələrin nümayəndələrini eks etdirmişdir.

Azərbaycanda keçən əsrin 20-30-cu illərində sovet hakimiyyəti qurulduğdan sonra Hüseyin Cavid bir sıra şeirlər, həmcinin öz həyatını eks etdirən “Azər” poemasını yazar. H.Cavidin “Xəyyam”, “Siyavuş” və digər son tarixi dramları şairin tarixə, şəxsiyyətə baxışlarında ciddi dönüş yaradır. Əvvəlki

tarixi dramlardan fərqli olaraq, onların əsas personajları (materialist mütəfəkkir Xəyyam kimi) despotizm və istibdada qarşı üsyan edən kütlələr, üsyançıların rəhbərləri idilər. Əvvəlki kimi, bu illərdə də bəşəriyyətin taleyi üçün narahatlıq, humanizm beynəlxalq hadisələrin inkişafını yaxından izləyən şairi tərk etmədi. Avropa və Asiyada “qəhvəyi taun”a qarşı ilk çıxış edən sovet yazıçılarından biri “Cin qisası” dramında xalqları yeni qanlı qırğına sövq edən alman, italyan və yapon faşistlərini ifşa edən H.Cavid olmuşdur. Humanist və alovlu vətənpərvər şair Cənubi Azərbaycanda xalqın acınacaqlı vəziyyətindən də narahat idi (“Simli saz” və “Kor fleytaçı” pyesləri). Cavid hələ ilk gənclik illərində Təbrizdə yaşayıb təhsil alarkən vətəninə başına gələnləri düşünürdü. Bu problem bütün kəskinliyi ilə 1920-ci illerin sonu, 1930-cu illerin əvvəllərində vətənpərvər şairin fikirlərini cəlb edirdi. Bir sözlə, Hüseyin Cavid fəlsəfi və ictimai-siyasi baxışları “ümumbəşəri məhəbbət” ideyasından “sosialist dünyagörüşü”nə qədər uzanan yazıçı və mütəfəkkir olub. Bununla belə o, özünün “Mənim Allahım – gözəllikdir” şurəsına sadiq qalıb.

Cavid poeziyası yüksək bədii məharəti, dərin emosionallığı və səmimiliyi, mövzularının müasirliyi və universal məzmunu ilə seçilir. Görkəmli şairin yaxın həmkarları və pərəstişkarlarının onu adlandırdığı kimi desək, “Cavid əfəndi”nin irsi Azərbaycan xalqının və bütün türk dünyasının mənəvi sərvətinin, milli irlisinin ayrılmaz hissəsinə çevrilib. Bu gün isə onun əsərləri öz əhəmiyyətini itirmədən Azərbaycan xalqının ideya-estetik tərbiyəsində mühüm rol oynayır. Hüseyin Cavid poetik ustalıq və misranın daxili ahəngi-

nin mükəmməlliyi baxımından hələ sağlığında dünya poeziyasının korifeyləri, məsələn, A.S. Puşkin poeziyası ilə müqayisə edilən ilk Azərbaycan şairidir.

Azərbaycanda sovet dövrünün müxtəlif illərində şairin şəxsiyyətinə münasibət birmənalı olma-mışdır. Yaradıcı gənclərin sevimlisinə çevrilmiş şairin dramaturgiyası 1920-1930-cu illərdə bir çox həvəskar şairlər üçün təqlid mövzusu, sənətkarlıq məktəbi olmuşdur. Həmin illərin yaradıcı ziyanlılarının görkəmli nümayəndələri onun poetik üslubunu, əsərlərinin romantik ruhunu mənimseməyə çalışırlılar.

Qeyd edək ki, rəsmi dairələrin şairin yaradıcılığına münasibəti kifayət qədər tənqidi idi. Şairi millətçilikdə, pantürkizmdə və hər cür “günah”larda təqsirləndirib repressiya qurbanı edirlər. Hüseyin Cavid Stalin repressiyalarının qızığın çağında – 1937-ci il iyunun 4-də həbs edilir. Təqiblər nəticəsində onu “xalq düşməni” elan edirlər və iki il sonra Maqadana sürgün olunur.

Arxiv materiallarında göstərildiyinə görə, Hüseyin Cavid (Rasizadə) 1941-ci il dekabrın 5-də Taişət rayonunun Şevçenko kəndindəki 21 sayılı əlil məhbuslar evində ürəyi dayanaraq vəfat edib. Arxiv sənədlərinə görə, şair dekabrın 7-də müsəlman adətlərinə uyğun olaraq, 59 sayılı tabutda (üzü Məkkəyə tərəf) dəfn edilib. Şairin dəfn mərasimində azərbaycanlı məhbusların da iştirak etdiyi bildirilir. H.Cavid 1956-cı ildə ölməndən sonra bəraət verilmişdir. O vaxta qədər Cavid yaradıcılığının respublikanın orta və ali məktəblərində öyrənilməsi, tədqiqi, əsərlərinin səhnələşdirilməsi qadağan edilmişdi. Yalnız şairin bəraətdən sonra onun ölməz irlərini öyrənmək, gələcək nəsillərə tanıtdır-

maq mümkün oldu. Sovet hakimiyyəti dövründə Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə böyük mütəfəkkir və yazıçı, şair, publisist Hüseyin Cavidin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi əsaslı şəkildə həyata keçirildi. Heydər Əliyev 1981-ci ilin iyulunda "Hüseyin Cavidin anadan olmasının 100 illiyi haqqında" Azərbaycan KP MK-nin xüsusi qərarının dərc edilməsinə nail oldu. MK-nin qərarında yer alan bəndlərdən biri də "Bakıda və Naxçıvanda Hüseyin Cavidin abidələri ucaldılsın" təlimatı idi. Şairin doğma diyarı Naxçıvanda yerləşən məqbərəsinin və Bakı şəhərində ucaldılan heykəlinin memarı heykəltəraş Ömər Eldarov olub.

Ömər Eldarov qeyd edib ki, Hüseyin Cavidin abidəsinin ucaldılması ideyası da xalqımızın bu

görkəmli oğluna tarixi ədalətin bərqərar edilməsində böyük işlər görmüş Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əliyevə məxsus idi. Heydər Əliyevin tapşırığı ilə 1939-cu ildə Hüseyin Cavidin sürgün olunduğu Rusyanın İrkutsk vilayətinin Taişət rayonuna şairin dəfn olunduğu yerin tapılması üçün xüsusi nümayəndə həyəti göndərildi. Şairin cənazəsi Azərbaycana gətirildi, 100 illik yubileyi ərəfəsində Naxçıvanda təntənəli şəkildə dəfn edildi. Heydər Əliyevin şəxsi göstərişi ilə Naxçıvanda dahi şairin məqbərəsi, Bakıda isə görkəmli heykəltəraş Ömər Eldarov tərəfindən ərsəyə gətirilmiş və 1996-ci ilin oktyabrında təntənəli şəkildə açılan abidəsi ucaldıldı. Monumental abidə üzərində iş, sonra isə hündür relyef müəllifdən Hüseyin Cavidin həyat və yaradıcılığını öyrənməyi

tələb edirdi. Heykəltəraşın bədii konsepsiyasına görə, təkcə Hüseyin Cavidin deyil, siyasi repressiya qurbanı olmuş bir çox azərbaycanlıların da xatirəsini əbədiləşdirmək lazım idi. Bütün bunları nəzərə alan sənətkar Hüseyin Cavidin xatirə abidəsini yaradarkən bütöv bir insan nəslinin həyat dövrü ideyasını təcəssüm etdirib. Kompozisiyaya əsas kimi Hüseyin Cavidin "İblis" və "Vətən" əsərləri önəmli rol oynayıb. Abidə tunc heykəldən və fəvvərələr şəlaləsindən ibarətdir. Kompozisiyanın aşağı hissəsində şəri təcəssüm etdirən iblis əlində qılıncla başdan-ayağa yerə yىxılır. Onun yuxarı hissəsində xeyirxahlığı təcəssüm etdirən Vətən obrazı var. İblislə Vətən arasında isə iblisdən qopub yuxarıya, yaxşılığa doğru tələsməyə çalışan bir İnsan var. Belə ki, abidənin bədii kompozisi-

yasının əsas ideyası olan insan ruhunda Xeyirlə Şərin mübarizəsi əsərin ideyasını təcəssüm etdirir. Hüseyin Cavidin özü 5,5 metrlik heykəldə başını aşağı əyərək tam təsvir edilib.

Hüseyin Cavid böyük şair və mütəfəkkir olmaqla yanaşı, həm də gözəl insan olub. Heykəltəraş Ömər Eldarov H.Cavidin Bakı kompozisiya abidəsini yaradarkən onun qızılğulları sevməsini də vurğulamağı unutmayıb.

Hüseyin Cavidin faciəli həyat yolunu mistik şəkildə onun abidəsinin taleyində öz əksini tapıb. Abidə kompleksi böyük çətinliklər bahasına ərsəyə gəlib. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, həmin yubiley qətnaməsində qeyd edilən ideyanın həyata keçirilməsinə 12 il vaxt lazım olub. Abidənin ucaldırılması işi sovet dövründə başladılsa da, SSRİ-nin dağılmışından sonra, müstəqil Azərbaycan Respublikasında başa çatdırılıb.

Bakı şəhərində 27 may 1993-cü ildə görkəmli şair-dramaturq və mütəfəkkir, azadlıq carçası Hüseyin Cavidin şərəfinə abidə kompleksi-

nin təntənəli açılışı keçirildi. Mərasimdə Hüseyin Cavidin qızı Turan Cavid çıxış edərək həmin günləri xatırladı: “1937-ci il iyunun 4-də atamın həbs olunduğu o dəhşətli günü həmişə xatrlayacağam... İndi isə xalqımızın bayram etdiyi günlərdə, artıq azadlıq şəraitində Azərbaycanın müstəqilliyinin ildönümündə bu azadlıq uğrunda canından keçən atamın abidəsi ucaldıla-caq...”. O, Azərbaycan ədəbiyyatında romantik məktəbin banisi Hüseyin Cavidin azadlıq uğrunda mübarizə aparan xalqın qəlbində əbədi yaşayacağını da vurğuladı.

Ümummilli lider Heydər Əliyev siyasi kursunun davamçısı İlham Əliyevin uğurlu fəaliyyəti nəticəsində dövlətçilik sahəsində, milli ənənələri nəzərə alaraq ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, elmi və mədəni həyatın bütün sahələrində ciddi dəyişikliklər edildi və uğurlar qazanıldı. Qloballaşmanın sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə Azərbaycan da milli-mənəvi dəyərləri, sənəti, mədəniyyəti, incəsənəti ilə dünyaya yeniliklər, öyrənilməsi vacib dəyərlər təqdim

etməkdədir. Bu dəyərlər Azərbaycan xalqının, eləcə də ölkəmizdə yaşayan digər azsaylı xalqların tarixi köklərinin, tarixinin, mədəniyyətinin, məişətinin, sosial həyatının, milli şurunun öyrənilməsində böyük rol oynamadır. Daim ölkənin milli-mədəni irsinin qorunub saxlanılması, gələcək nəsillərə ötürülməsi, dünya ölkələrinə çatdırılması istiqamətdə uğurlu addımlar atan cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən xalqımızın görkəmli şairi, yaradıcı ziyalısı, dahi söz ustası Hüseyin Cavidin 140 illik yubileyinin qeyd olunması haqqında imzaladığı Sərəncam da bu istiqamətdə atılan addımlardan biridir. Eyni zamanda, Heydər Əliyev Fondu da Azərbaycan tarixinin dərindən öyrənilməsi, xalqın milli-mənəvi irsinin dünyaya çatdırılması, xalqın görkəmli nümayəndələrinin xatirəsinin daim əziz tutulması və yad edilməsi, azərbaycanlıq məfkurəsinin gənclər arasında təbliği istiqamətdə böyük layihələr həyata keçirir.

Günel Quliyeva,
Aİİ-nin II kurs tələbəsi

DÜNYA

*Ömrün əvvəli var, ardi, sonu var,
Keşməkeş günləri, uzun yolu var,
Ayaqlar altından süzülüb-gedən -
Torpağa əyildinmi, sondu, ölüm var!*

*Əvvəldən təməlni, daşını düz qoy,
Sonra çadırlarda qalma yaralı,
Əyridən uzaq ol, doğruya dost ol.
Dünya müvəqqəti, boşdur qalanı!*

*Sinənə çox döyüb yersiz öyünmə,
Aldanma iblisə, düşmə oyuna.
Düşərsən şeytanın ipək toruna,
Dolaşar dediyin sözlər boynuna!*

*Qisadır bu həyat, beş gündür ömür,
Günlər çox tez keçir, il aya dönür,
Bəxti gətirənlər naşükür olur,
Bədbəxtlər şükürlə yaşayır, ölürlə!*

*Aza da qane ol, çoxa de şükür,
Çarəsiz qalanda de, ALLAH, şükür!
Tanrıya əl aç sən, imdad dilə ki,
Ümidsiz qalanda köməyin olur.*

*Sabaha ümidlə bax, qürurlu ol,
Talejin qisməti nədir, bilinmir.
Bacar, məsud yaşa, sən hüzurlu ol
Ömür ötüb-keçir, izi silinmir.*

Ədalət sənajında

*Kirli, paslı zümrələr,
Çoxalıb, ucuzlaşış.
Nə din bilir, nə ədəb!
Adın qoyub hürriyyət!
Didik-didik cümlələr
Ən qiymətli söz belə -
Çürüyüb deyilməkdən.
Qorxutmurmu görəsən?
Bilmirəm ki, nə deyəm,
Günah axı kimdədir?
Ya səndə, ya məndədir!
Saxta saxta üzlərdən,
Mərhəmətsiz qəlblərdən,
Yorulmuşam vallahi,
Yalançı təbəssümlərdən!
Sözlərimdə boğullam,
Gözlərimdə burulğan,
Hər yanda bir məzar var,
Hər məzarda bir vicdan!
Dönüb dünya palçıga,
Hərkəs kirli çamurda,
Bəzisi çıxmaq istər,
Bəzisəsə yoğrular!
Fikirlər yağış kimi,
Yağır mənim üstümə,
Görən varmı mən kimi,
Bu dünyani düşünən?
Qara qutuya dönüb,
Gizlədir insanlığı,
Hörümçək toru kimi,
Sarıb cümlə cahani!
Əlacsızdır körpələr,
Günahsızdır körpələr!
Qurban gedir vücuqlar,
Nəqs edilir döymələr,
Ruhun zülmü az kimi,
Bədən çəkir gör nələr!!
Bir az daha dayan ruhum,
Az qalıbdır mənzilə,
Çalar bir yolun bulub,
Ədalətin cəngi də!!*

Hüseyin Mahmudov,
Aİİ-nin IV kurs tələbəsi

Ölməyin zamanı yox...

*Həyat əslində yaşamaq deyilmiş,
İndi yaxşı anlayıram.
Həyat əslində çox yanmaq imiş,
Eşitmışdım, indi yaxşı qanıram.
İki əqrəb arasında qalan boşluq imiş,
Nə çox uzun, nə çox qısa.
Gedən zamanın dərs olduğunu
Saçlarımnda iz buraxan ağlardan oxuyuram,
Və dərs bütün qaraları silih ağardana qədər davam edir.
Dərsin qiyməti də sənin məzar daşında qeyd edilir...*

*Həyat “kaş ki”lərə sığınmaq imiş,
Görə bilməyi anladıqdan sonra,
Həyatın mənası əslində bir körpənin ilk ağlamasından başlar.
Elə o gündən insan saxta gülümşəmələri üzünə pərdə tutar
Üzündə gülər, içində ağlar, ağlar.
Və həyat bir boşluq imiş,
Ayağının altındaki, görməsən də orda olan,
Ən arxayı vaxtında səni yixmağa hazırlaşan...*

*Həyat sevgilinin qollarında ölümü dadmaq kimidi bir az da,
Vüsəlda hicrəni yaşamaqdır.
Zərbəsin ən xoşbəxt anında dadmaqdır,
Həyat yaşamağı buraxmaqdır,
Əbədiyyət olmağın öz adıdır....*

*Hə, adamlar ölməyi torpaq altda basdırılıb yox olmaqda görürərlər
Çoxları da ölməyin zamanını qocalıqda bilirlər...
Amma heç kəs bilmir ki, ölüm təkcə basdırılmaq deyil
Ölüm qocaqlıqla bərgə gələn, qapı ardındakı qonaq deyil...
Bir də görürsən ki, adam elə şirin yuxusunda ikən ölürlər
Yaxud üç yaşında bir körpənin oyaqkən nuru sönür...
Adamlar basdırılmadan da ölürlər - elə diri ikən...
Çox sevdiyin bir adəmin yaddaşında, qəlbində unudulmaq ölməkdir elə.
Əgər səndən sonra bircə söz də dilə gəlmirsə,
Sən olmadığın yerdə adın çəkilmirsə, yerin bilinmirsə,
Yaddaşlardan silinmişənsə,
Bunun adı yox olmaq, ölməkdir elə..
Elə adam var ki, bir güllüslə, bir baxışla, bir gözlə,
hətta bəzən bircə sözə ölürlər...
Dərdini çəkə-çəkə, içdən özünü yeyir, bitirir,
Milyard üzün içində bircə üzdən ölürlər.
Adamlar qocalmadan da ölürlər - elə cavan ikən.
Adamlar öldürülmədən də ölürlər - elə yaşar ikən...*

**Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi
Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu**

Ünvan: AZ1065, Bakı şəhəri, Məhəmməd Naxçıvani, 29

Telefon: (+99412) 436-77-66

Rəsmi səhifə: www.ait.edu.az

Email: info@ait.edu.az

Facebook: [ilahiyyatinstitutu](#)

Instagram: [ilahiyyatinstitutu](#)

Twitter: [azeilahiyyat](#)

AVE Print MMC-də çap olunub.